

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВИШНЕВСЬКА ГАННА ПЕТРІВНА

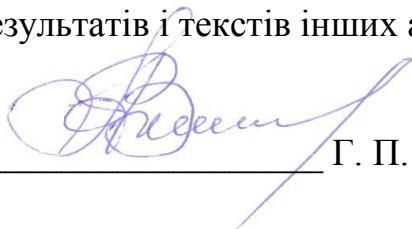
УДК 37.091.33-027 : 39 (=161.2 : 477)''1990/201''].011.33(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття)

011 – Освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Г. П. Вишневська

Науковий керівник: Кириченко Микола Олексійович, кандидат педагогічних наук, доцент

Київ 2023

АНОТАЦІЯ

Вишнеvsька Г. П. Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – «Освітні, педагогічні науки». – Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Київ, 2023.

Зміст анотації

У дисертації вперше висвітлено результати системного й цілісного дослідження наукової проблеми, яка не була предметом історико-педагогічних студій: трансформацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в історичному проміжку 90-х рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.

Дослідження актуальної наукової проблеми здійснено на філософському, теоретичному, технологічному рівнях, що дало змогу систематизувати концептуальні ідеї в міждисциплінарному науковому полі; здійснити відбір і групування методологічних інструментів, адекватних до мети і завдань; уточнити ключові поняття з теми дослідження та критерії групування джерел, обрати вихідні параметри й розробити періодизацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти (за проблемно-хронологічним типом) та охарактеризувати етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти відповідно до парадигм освіти, розкрити особливості нормативно-методичного регулювання досліджуваного освітньо-культурного явища в хронологічних межах дослідницьких студій, узагальнити стратегії підготовки вчителя та освітні практики реалізації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти. Виокремлено методологічні концепти, що відповідають специфіці історико-педагогічного дослідження – історіографічний, хронологічний, парадигмальний, аксіологічний, цивілізаційний, культурологічний уможливили реалізацію дослідницьких завдань. Розв'язанню мети та завдань історико-

педагогічного дослідження сприяв комплекс взаємопов'язаних методів: загальнонаукові методи – для вивчення змін у змісті шкільної освіти та обґрунтування періодизації й особливостей тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в історико-культурному поступі; історико-генетичний метод – сприяв структуруванню джерельної бази та аналізу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах домінуючих парадигм; проблемно-генетичний – для відтворення та історичної реконструкції інтегрованого освітньо-культурного явища відповідно до розробленої авторської періодизації. Історико-компаративістський метод дав змогу здійснити порівняльний аналіз періодів і етапів етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в територіальних і хронологічних межах дослідження. Уточнено та охарактеризовано поняття «етнокультурні тенденції змісту шкільної освіти», сутність якого полягає в окресленні в змісті шкільної освіти знань, напрямів досягнень у різних сферах життя в етнокультурних середовищах, соціально-культурного досвіду, що ґрунтується на зрозумілих і затребуваних особистістю та суспільством цінностях для того щоб зробити їх надбанням молодій генерації. У дисертації подано результати теоретичного аналізу та систематизації й групування джерел дослідження з урахуванням принципів: системності, достовірності, історизму, науковості, міждисциплінарності. Виокремлено за критерієм суспільної зумовленості та проблемним критерієм п'ять груп джерел: наукові, документальні, навчально-методичні, довідкові та подано їх сутнісні характеристики відповідно до мети та розв'язання завдань дослідження.

За результатами історико-педагогічних студій виявлено: попри дослідження різних аспектів наукової проблематики в сучасному науковому дискурсі щодо розроблення стратегій шкільної освіти в Україні, актуалізована в дисертації тема не була предметом цілісного і системного історико-педагогічного дослідження. У дисертації проаналізовано розлогий пласт законодавчих, і нормативно-методичних джерел, керівних документів з фонду

166 ЦДАВО України, які регулювали мету та парадигми, що впливали трансформацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст).

У межах розв'язання завдань дослідження здійснено історико-педагогічну реконструкцію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в історичному проміжку часу (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.), що дало змогу виявити нові знання про суспільну зумовленість їх трансформації. Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти подано як освітньо-культурне явище, у розвитку якого виокремлено два періоди, для яких характерна внутрішньошкільна диференціація (врахування особистих потреб учнів щодо отримання вартісних знань і вироблення власної освітньої траєкторії та готовності до життя в етнокультурному середовищі; врахування цілей родин щодо освіти дітей; інтеграції зусиль школи та етнокультурних осередків з метою вдосконалення змісту освіти, що ґрунтується на цінностях) та у руслі нормативного регулювання мети, змістового забезпечення етнокультурної компоненти у чинних навчальних планах. За двома групами критеріїв (суспільно-історичної зумовленості та педагогічних) розроблено періодизацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, за проблемно-хронологічним типом. Перший період (1991–1999) – посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні, в якому виділено два етапи: відновлення етнокультурної домінанти в умовах становлення змісту шкільної освіти на національному ґрунті (1991–1995), утвердження народознавчої парадигми в змісті шкільної освіти (1995–1999). Другий період (1999–2018) – нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах модернізації освіти на компетентнісних засадах – характеризується двома етапами: 1999–2012 – утвердження українознавчої парадигми в змісті шкільної

освіти, 2012–2018 – пошуку шляхів реалізації етнокультурного змісту в освітньому просторі України на засадах загальнолюдських цінностей.

Відповідно до виокремлених методологічних концептів обґрунтовано та охарактеризовано пріоритетні етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти учнів в Україні, які мали місце впродовж 1991–2018 років відповідно до мети щодо вдосконалення й розбудови змісту шкільної освіти на національному та українознавчому ґрунті у руслі домінуючих парадигм освіти: особистісно орієнтованої та компетентнісної. До пріоритетних етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у поступі історії 90-х рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст. віднесено – впровадження етнокультурного змісту шкільної освіти відповідно до нових парадигм освіти; утвердження етнокультурного концепту змісту шкільної освіти в документах України про освіту, концепціях, програмах; пошуку шляхів реалізації виховного ідеалу на етнокультурному ґрунті; нормативно-методичного регулювання впровадження етнокультурної компоненти в зміст шкільної освіти; регіонального характеру вдосконалення етнокультурної (краєзнавчої) компоненти змісту шкільної освіти; трансформації культурних пріоритетів – від етнокультурних і національних – до полікультурних і міжкультурних комунікацій. За результатами міждисциплінарного дослідження і освітніх практик охарактеризовано особливості трансформації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти у руслі домінуючих парадигм освіти та оновлення суспільних стратегій і мети навчання й виховання учнів в умовах розбудови шкільництва в Україні.

У межах виокремлених періодів і етапів авторської періодизації за проблемно-хронологічним типом, висвітлено особливості трансформації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти та їх реалізації в концепціях, програмах і навчальних планах. У змісті дисертації висвітлено результати дослідження про відомості та напрацювання українськими педагогами продуктивних етнокультурних практик і особистісно-професійних

вимог до вчителя в окресленому відрізку історії. У дисертації подано нові знання про перетворення етнокультурних тенденцій у контексті якісних зрушень змісту шкільної освіти учнів відповідно до мети освіти та особистісних запитів здобувачів освіти і внутрішньошкільної диференціації; нормативно-методичне регулювання етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти у руслі домінуючих парадигм (оновлення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти, модернізація навчальних програм у руслі українознавчої та цивілізаційної парадигми); посилення зв'язків на регіональному рівні щодо вдосконалення краєзнавчого змісту шкільної освіти; взаємозумовленість між етнокультурним поступом змісту шкільної освіти та вдосконаленням особистісно-професійних вимог до вчителя та продуктивними освітніми практиками.

На підставі аналізу документів з фондів ЦДАВО України (фонд 166) з'ясовано та схарактеризовано взаємозв'язки між змінами парадигм шкільної освіти та її мети щодо актуалізації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти і підготовкою вчителя до вирішення цих завдань. Особистісно-професійні вимоги до вчителя характеризуються вдосконалення психолого-педагогічної складової та фахової (змістово-предметної), загальнокультурної. У перебігу історичного проміжку часу дослідження встановлено продуктивний вплив удосконалення змісту, рівневої диференціації підготовки педагогів та їхньої активної участі в модернізації етнокультурного змісту шкільної освіти.

За результатами історико-педагогічних студій у дисертації висвітлено широкий спектр реалізації етнокультурного змісту шкільної освіти в навчальних програмах і навчальних (навчально-методичних) підручниках і посібниках, розкрито зв'язки між спілками краєзнавців і загальноосвітніми школами щодо осучаснення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти на регіональному рівні. Фактологічний матеріал про змістово-методичне забезпечення реалізації етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти в руслі домінуючих парадигм подано з опорою на документи з 166 фонду

ЦДАВО України, фондів Педагогічного музею України та матеріали з особистих архівів учителів і закладів загальної середньої освіти. У дисертації висвітлено продуктивні освітні практики, що ґрунтуються на інтеграції освітньо-культурного потенціалу освітніх середовищ ЗЗСО, урізноманітнення науково-пошукових, дослідницьких зв'язків ЗЗСО і краєзнавчих осередків різних рівнів. Практичний здобуток полягає в розробленні навчальної програми курсу (за вибором здобувача) для другого (магістерського) рівня на підставі результатів історико-педагогічного дослідження. Отримані нові знання в історичному проміжку дослідження можуть слугувати для оновлення змісту шкільної освіти на ціннісно-світоглядних засадах, етнокультурних традицій українського народу.

Ключові слова: етнокультурні тенденції, розвиток, зміст шкільної освіти, етнокультура, цінності освіти, культура, світоглядна освіта, цілі освіти, парадигми освіти, навчальний план, нормативно-методичний супровід, національна історія, історичне краєзнавство, народознавство, українознавство, підготовка вчителя, національні традиції, етнопедagogіка, духовність, духовні цінності, технологізація та цифровізація, професійна компетентність, якість знань, етнокультурна політика, міжкультурна компетентність, організація освітнього процесу, здобувачі вищої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації

1. Вишневська Г. П. Формування етнокультурних компетентностей керівників закладів загальної середньої освіти. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. 2023. Вип. 25(54). С. 73–85.
[https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25\(54\)-73-85](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25(54)-73-85)

2. Вишневська Г. П. Організаційні та педагогічні умови розвитку етнокультурного потенціалу вчителів. *Актуальні питання у сучасній науці*.

2023. Вип. 9(15) С. 687–697. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-687-697](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-687-697)

3. Вишневська Г. П. Практичний досвід реалізації етнокультурного компоненту в позакласній роботі. *Імідж сучасного педагога*. 2023. Вип. 4(211). С. 119–125. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4\(211\)-119-125](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-119-125)

4. Вишневська Г. П. Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (1990 – 2010-ті р.р.) як проблема дослідження. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. 2023. Вип. 65. С. 283–289. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-44>

5. Вишневська Г. П. Етнокультурні тенденції вдосконалення змісту шкільної освіти в Україні (1991–2010). *Молодь і ринок*. 2023. № 8(216). С. 110–115.

Публікації, у яких додатково висвітлено наукові результати дисертації

6. Вишневська Г. П. Духовно-моральне виховання як чинник формування життєвих компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 8(14) С. 765–776. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-765-776](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-765-776)

7. Вишневська Г. П. Зміст, форми і методи науково-методичного супроводу розвитку творчого потенціалу педагогічного колективу. *Парадигмальна модель керівника сфери освіти у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. форуму управлін. діяльності; відп. за вип. О. С. Боднар, Г. М. Мешко; редкол. : В. П. Кравець [та ін.]. Тернопіль : КРОК, 2019. С. 301–310.

8. Vyshnevskia H. Metod and experience of holding master-classes. *Europska veda. Vedecky casopis. European science: Scientific journal. Podhajska*. 2018. № 5. С. 119–121.

ABSTRACT

Vyshnevskaya G. P. Ethnocultural trends in the development of the content of school education in Ukraine (1990 s – 10 s of the 21 st century). – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 011 – Educational, pedagogical sciences. – State institution of higher education «University of Education Management» of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2023.

Annotation content

For the first time, the dissertation highlighted the results of a systematic and holistic study of a scientific problem that was not the subject of historical and pedagogical studies: the transformation of ethno-cultural trends in the development of the content of school education in Ukraine in the historical period of the 90 s of the 20 th to the 10 s of the 21 st century.

The research of the actual scientific problem was carried out on the philosophical, methodological, theoretical, and technological fields, which made it possible to systematize conceptual ideas in the interdisciplinary scientific field; to carry out the selection and grouping of methodological tools adequate to the purpose and tasks; to specify the key concepts of the research topic and the criteria for grouping sources, social goals that influenced the transformation of ethno-cultural trends of the content of school education within the chronological limits of research studies; initial parameters to clarify the periods and stages of the studied cultural and educational phenomenon and generalize the strategies and educational practices of the implementation of ethno-cultural trends in the development of the content of school education. Methodological concepts corresponding to the specifics of historical-pedagogical research – historiographical, chronological, paradigmatic, axiological, civilizational, cultural – have been identified, which enabled the realization of research tasks. A set of interrelated methods contributed to the solution of the goal and tasks of historical-pedagogical

research: general scientific methods – for studying changes in the content of school education and substantiating the periodization and peculiarities of the trends of the studied phenomenon in the historical and cultural progress; the historical-genetic method – contributed to the structuring of the source base and the analysis of ethno-cultural trends in the development of the content of school education in the conditions of the dominant paradigms; problem-genetic – for the reproduction and historical reconstruction of an integrated educational-cultural (ethno-cultural) phenomenon in accordance with the developed author's periodization. The historical-comparative method made it possible to carry out a comparative analysis of periods and stages of ethno-cultural trends in the development of the content of school education within the territorial and chronological limits of the study. The concept of «ethnocultural trends in the content of school education» has been clarified and characterized, the essence of which is the knowledge outlined in the content of school education, the directions of achievements in various spheres of life in ethnocultural environments, socio-cultural experience, which is based on values understood and demanded by the individual and society in order to make them the property of the younger generation. The dissertation presents the results of theoretical analysis and systematization and grouping of research sources taking into account the principles of: systematicity, reliability, historicism, scientificity, interdisciplinary. Five groups of sources are singled out according to the criterion of social conditioning and the problem criterion: scientific, documentary, educational and methodological, reference, and their essential characteristics are presented in accordance with the purpose and solution of the research tasks.

According to the results of historical-pedagogical studies, it was found that despite the study of various aspects of scientific issues in the modern scientific discourse regarding the development of school education strategies in Ukraine, the topic updated in the dissertation was not the subject of a coherent and systematic scientific historical-pedagogical study. The dissertation analyzed a vast layer of legislative and normative-methodical sources, guiding documents from the fund of 166 Centers of Education and Culture of Ukraine, which regulated the purpose and paradigms that influenced the

transformation of ethno-cultural trends in the development of the content of school education in the course of the history of Ukraine (90 s XX–10 those of the 21 st century).

The dissertation carried out a historical-pedagogical reconstruction of the ethno-cultural trends in the development of the content of school education in Ukraine within the framework of the study, which made it possible to reveal new knowledge about the social determinants of their transformation. Ethnocultural trends in the development of the content of school education are presented as an educational and cultural phenomenon, in the course of which two periods are distinguished, which are characterized by intra-school differentiation (taking into account the personal needs of students in obtaining valuable knowledge and developing their own educational trajectory and readiness for life in an ethnocultural environment; taking into account the goals of families regarding the education of children; integration of the efforts of the school and ethno-cultural centers in order to improve the content of education based on values) and in line with the normative regulation of the goal, content provision of the ethno-cultural component in the current curricula. According to two groups of criteria (social conditioning and pedagogical), a periodization of ethno-cultural trends in the development of school education was developed, according to the problem-chronological type. The first period (1991–1999) is the revival and formation of ethnocultural trends in the content of school education in the conditions of the establishment of new paradigms of education in independent Ukraine, in which two stages are distinguished: the restoration of ethnocultural dominance in the conditions of the formation of the content of school education on a national basis (1991–1995), the establishment of the Ukrainian studies paradigm in the content of school education (1995–1999). The second period (1999–2018) – the normative and methodological support of ethnocultural trends in the development of the content of school education in the conditions of the modernization of education on the basis of competence – is characterized by two stages: 1999–2012 – the establishment of the Ukrainian studies paradigm in the content of school education, 2012–2018 – finding ways to implement ethno-cultural content in the educational space of Ukraine on the basis of universal

values. In accordance with the selected methodological concepts, the priority ethnocultural trends in the development of school education of students in Ukraine, which took place during 1991–2018, were substantiated and characterized in accordance with the goal of improving and developing the content of school education on the national and Ukrainian-scientific grounds in line with the dominant paradigms of education: personally oriented and competence To the priority ethnocultural trends in the development of the content of school education in Ukraine in the course of history in the 1990s – 10s of the 21st century. included – introduction of ethnocultural content of school education in accordance with new educational paradigms; approval of the ethnocultural concept of the content of school education in Ukrainian documents on education, concepts, programs; finding ways to implement the educational ideal on the ethno-cultural basis; regulatory and methodological regulation of the introduction of the ethno-cultural component into the content of school education; the regional nature of the improvement of the ethnocultural component of the content of school education; transformation of cultural priorities – from ethnocultural and national to multicultural and intercultural communications. According to the results of the research of interdisciplinary studies and educational practices, the peculiarities of the transformation of ethnocultural trends in the development of the content of school education in line with the dominant paradigms of education and the renewal of social strategies and the goal of teaching and educating students in the conditions of the development of schooling in Ukraine are characterized.

In the context of isolated periods and stages of the author's periodization according to the problem-chronological type, the peculiarities of the transformation of ethno-cultural trends in the development of the content of school education and their implementation in concepts, programs and curricula are highlighted. The content of the dissertation presents the results of research on the information and development of productive ethnocultural practices and personal and professional requirements for teachers in the outlined segment of history by Ukrainian teachers. The dissertation presents new knowledge about the transformation of ethnocultural trends in the context

of qualitative changes in the content of school education of students in accordance with the purpose of education and personal requests and intra-school differentiation; regulatory and methodological regulation of ethnocultural trends in the development of the content of school education in line with the dominant paradigms (updating the ethnocultural component of the content of school education, modernization of educational programs in line with the Ukrainian studies and civilizational paradigm); strengthening ties at the regional level regarding the improvement of the local studies content of school education; interdependence between the ethno-cultural progress of the content of school education and the improvement of personal and professional requirements for the teacher.

On the basis of the analysis of documents from the funds of the Center for Education and Culture of Ukraine (fund 166), the interrelationships between changes in the paradigms of school education and its goal regarding the actualization and revival and formation of ethnocultural trends in the development of the content of school education and the preparation of teachers to solve these tasks were clarified and characterized. professional requirements for the teacher are characterized by the improvement of the psychological and pedagogical component and professional (content-subject), general cultural. In the course of the history of the studied chronological boundaries, the productive influence of content improvement, level differentiation of teacher training and their active participation in the development of the ethnocultural content of school education has been established.

Based on the results of historical-pedagogical studies, the dissertation highlights a wide range of implementation of ethnocultural content of school education in curricula and educational (teaching-methodical) textbooks and manuals, reveals connections between associations of local historians and secondary schools regarding the improvement of ethnocultural trends at the regional level. The dissertation uses factual material on content-methodological support for the implementation of ethnocultural trends in the content of school education in line with the dominant paradigms of education from the funds of the Pedagogical Museum of Ukraine, materials from the

personal archives of teachers and general secondary education institutions. The dissertation highlights productive educational practices based on the integration of the educational and cultural potential of the educational environments of ZZSO, diversification of research and research connections of ZZSO and local history centers of various levels. The practical achievement consists in the development of the curriculum of the course (at the choice of the applicant) for the second (master's) level based on the results of historical and pedagogical research. The new knowledge obtained in the historical period of the research can serve to update the content of school education on the basis of values and outlook.

Key words: ethnocultural trends, development, content of school education, ethnoculture, educational values, culture, worldview education, goals of education, paradigms of education, curriculum, normative and methodological support, national history, historical regional studies, ethnology, Ukrainian studies, teacher training, national traditions, ethnopedagogy, spirituality, spiritual values, technologization and digitalization, professional competence, quality of knowledge, ethnocultural policy, intercultural competence, organization of the educational process, students of higher education.

LIST OF SCIENTIFIC PUBLICATIONS OF THE APPLICANT

Papers that reflect the main scientific results of the dissertation

1. Vyshnevskya G. P. Formation of ethnocultural competences of heads of general secondary education institutions. *Bulletin of postgraduate education. Educational Sciences Series*. 2023. Is. 25(54). P. 73–85. [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25\(54\)-73-85](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25(54)-73-85).

2. Vyshnevskya G. P. Organizational and pedagogical conditions for the development of the ethnocultural potential of teachers. *Current issues in modern science*. 2023. Is. 9(15). Pp. 687–697. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-687-697](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-687-697).

3. Vyshnevskya G. P. Practical experience of implementing the ethnocultural component in extracurricular work. *The image of a modern teacher*. 2023. Is. 4(211). Pp. 119–125. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4\(211\)-119-125](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-119-125)

4. Vyshnevskya H. P. Ethnocultural trends in the development of school education in Ukraine (1990–2010 s) as a research problem. *Current issues of humanitarian sciences* : interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University. 2023. Is. 65. Pp. 283–289. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-44>

5. Vishnevskya G. P. Ethnocultural trends in improving the content of school education in Ukraine (1991–2010). *Youth and the market*. 2023. № 8(216). Pp. 110–115.

*Publications in which the scientific results
of the dissertation are additionally highlighted:*

6. Vyshnevskya H. P. Spiritual and moral education as a factor in the formation of life competencies of students of general secondary education institutions. *Current issues in modern science*. 2023. Is. 8(14). Pp. 765–776. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-765-776](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-765-776)

7. Vyshnevskya G. P. Content, forms and methods of scientific and methodological support for the development of the creative potential of the teaching staff. *Paradigmatic model of the head of the field of education in the context of European integration processes* : Materials of the International Forum of Management Activity; resp. for graduation O. S. Bodnar, H. M. Meshko; editor: V. P. Kravets [and others]. Ternopil : KROC, 2019. Pp. 301–310.

8. Vyshnevskya H. Metod and experience of holding master-classes. *Europska veda. Vedecky casopis. European science: Scientific journal*. Podhajska. 2018. № 5. C. 119–121.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	29
1.1 Концептуальні ідеї та методологія наукового пошуку. Характеристика базових понять дослідження	29
1.2 Історіографія та джерельна база дослідження	49
Висновки до першого розділу	77
РОЗДІЛ 2 ПОСИЛЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПОСТУПІ ЗМІН ОСВІТНІХ ПАРАДИГМ В УКРАЇНІ (1991–2018)	81
2.1 Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (1991–2018)	81
2.2 Характеристика етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах зміни парадигм освіти (1991–2018)	100
2.3 Нормативно-методичний супровід посилення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (1991–2018)	121
Висновки до другого розділу	139
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–2018)	144
3.1 Особистісно-професійні вимоги до вчителя в умовах актуалізації етнокультурної спрямованості розвитку змісту шкільної освіти в Україні	144
3.2 Ціннісно-смысловий і розвивальний потенціал етнокультурного компонента змісту шкільної освіти ...	152
3.3 Упровадження результатів дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.) в освітню практику	175
Висновки до третього розділу	187
ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	218

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВУЦВК	– Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ДЗВО	– Державний заклад вищої освіти;
ЗЗСО	– заклад загальної середньої освіти;
ЗСУ	– заклад середньої освіти;
МОН України	– Міністерство освіти і науки України;
НДІ	Науково-дослідний інститут
НУШ	– Нова українська школа;
РНК УРСР	– Рада народних комісарів Української РСР;
ЦДАВО	– Центральний державний архив вищих органів влади

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Освіта становить глибинний культурно-історичний пласт, що є визначальним у вибудовуванні стратегій політико-економічного розвитку суспільства та його безпеки. Нині в умовах відстоювання Україною свого права на існування в союзі демократичних держав, чільне місце належить світоглядній освіті, що ґрунтується на цінностях і пріоритетах людини XXI століття.

У науковому та практичному сенсах інтерес становить проблема етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у хронологічних межах 90-х рр. XX – 10-ті рр. XXI ст. У ці роки відбулись не лише кількісні та структурні зміни, а й якісний розвиток змісту шкільної освіти учнів у сув'язі з формуванням духовності, національної свідомості нової генерації учнів у незалежній Україні.

Зазначена наукова проблема актуалізована в низці документів про освіту. Цілі, мета, вимоги до змісту і провідні напрями його розвитку на законодавчому рівні визначено відповідно до європейських освітніх практик у Законах України: «Про вищу освіту» (2014), «Про світу» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020); Концепції Нова українська школа» (2016); професійних стандартах підготовки вчителів.

В умовах культурної багатоманітності України важливо залучити освітній ресурс, вироблений попередніми поколіннями. Етнокультурні тенденції в контексті проблеми дослідження розглядаємо як сукупність характерних ідей і напрямів, джерелом якої є колективна творчість етнічних спільнот, щодо зростання певних еталонних значень, прогнозування поступу змісту шкільної освіти учнів в мінливих умовах сьогодення. Водночас ефективний розвиток змісту шкільної освіти неможливий без критичного аналізу його попереднього стану, виявлення провідних тенденцій, що можуть бути адаптовані до потреб світоглядно-ціннісної шкільної освіти учнів.

Аналіз джерельної бази дає підстави стверджувати про науковий інтерес до досліджень етнокультурної місії школи в різні роки (І. Бех, Я. Бурлака, Г. Ващенко, Л. Виготський, С. Гончаренко, П. Кононенко (освітній потенціал етнокультурних цінностей); О. Любар, В. Майборода, Ю. Руденко, М. Стельмахович (ціннісно-зорієнтований зміст української етнопедагогіки). Окремі аспекти, що висвітлюють етнокультурну спрямованість розвитку змісту шкільної освіти в роки незалежності України розкрито в працях сучасних українських учених (О. Березюк, С. Гончаренко, Т. Мацейків, Ю. Мальований), регіональні особливості етнокультурної освіти учнів: етнопедагогічна характеристика моделей шкільної освіти у регіональному вимірі західноукраїнських земель наприкінці 18 – на початку 20 століття (Г. Русин), етнокультурний розвиток Закарпаття в період незалежної України (Л. Ковач); підготовка педагогів у контексті етнокультурної парадигми (О. Цуняк); етнокультурні тенденції змісту шкільної освіти в контексті соціокультурного простору гірського регіону (І. Червінська) теоретичні висновки про етнокультурні процеси в Україні (Б. Баран, С. Бойко, О. Гула).

Результати теоретичного аналізу засвідчують, що попри численні наукові праці які розкривають окремі дотичні до теми аспекти, етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні у зазначеному відрізку історії як наукова проблема комплексно та системно не досліджувалась. Поза увагою дослідників залишається актуальний потенціал історико-педагогічних знань, що можуть бути корисними в теорії та освітніх практиках розвитку змісту шкільної освіти та наближення її до кращих світових зразків.

Зіставлення результатів аналізу теоретичних і документальних джерел із наукової проблематики дали змогу встановити, що актуальність етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в зазначеному відрізку історії характеризується низкою суперечностей між:

– високим рівнем актуалізації наукової проблеми у державних стратегіях розвитку освіти в Україні у зазначених хронологічних межах та відсутністю цілісного і системного дослідження;

– напрацьованими в теоретичних джерелах продуктивними ідеями щодо вдосконалення змісту шкільної освіти на етнокультурному ґрунті та недостатнім рівнем їх імплементації в практиці шкільної освіти;

– існуючою продуктивною етнокультурною практикою та відсутністю теоретичних узагальнень щодо адаптації цих здобутків у зміст шкільної освіти задля посилення його ціннісно-світоглядного потенціалу.

Безперечна важливість наукової проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття) та її недослідженість в історико-педагогічній ретроспективі, виявлені суперечності зумовили вибір теми: **«Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття)»**.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планової теми кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти «Професійна мобільність учасників освітнього процесу в умовах реформування вищої освіти» (державний реєстраційний номер – 0122U200923). Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України (протокол від 19.12.2018 № 10).

Мета дослідження – цілісно та системно висвітлити провідні етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти, детерміновані змінами освітніх парадигм в Україні у хронологічних межах 90-х рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст., для виявлення перспективних ідей, що можуть бути адаптовані в сучасний освітній простір.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Уточнити концептуальні ідеї та методологічні основи дослідження. Обґрунтувати базові поняття дослідження.

2. Здійснити аналіз і систематизувати та групувати джерела історико-педагогічного пошуку.

3. Розробити періодизацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах.

4. Дослідити та охарактеризувати спрямованість етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.).

5. Розкрити особливості нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.).

6. Висвітлити особистісно-професійні вимоги до педагогів, узагальнити продуктивні ідеї та освітні практики щодо реалізації етнокультурного змісту шкільної освіти.

Об'єкт дослідження – розвиток змісту шкільної освіти в Україні в історико-педагогічній ретроспективі 90-х рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.

Предмет дослідження – особливості етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в контексті суспільно-історичної зумовленості її якісних зрушень в окреслених хронологічних межах.

Хронологічні межі дисертації охоплюють 1991–2018-й роки, що характеризуємо як час відродження та актуалізації концептуальних ідей і теоретичних узагальнень українських учених, нормативно-методичного забезпечення, реалізації етнокультурної домінанти в змісті шкільної освіти, відповідно до мети та нових парадигм освіти.

Визначення *нижньої хронологічної межі* (1991) пов'язане з прийняттям Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України, пріоритетом етнокультурної домінанти в змісті шкільної освіти (в контексті подолання ідеологічних протиріч попередньої доби) та зміни освітніх парадигм в процесі розбудови системи шкільної освіти в незалежній Україні.

Верхню межу дослідження (2018) зумовлено впровадженням концептуальних ідей освіти учнів, що ґрунтується на цінностях та визначає перехід шкільної освіти учні на новий етап розвитку в умовах розбудови Нової української школи, впровадження нових освітніх стандартів («Державний стандарт початкової освіти»).

Територіальні межі охоплюють територіальні межі України в кордонах, визнаних в окресленому історичному проміжку на внутрішньодержавному і міжнародному рівнях.

Теоретичну основу дослідження становлять провідні положення сучасних українських учених про методологічні засади історико-педагогічних студій (О. Адаменко, Л. Березівська, Н. Гупан, Н. Дічек, О. Драч, Я. Калакура, О. Міхно, О. Сухомлинська, Є. Хриков), праці з проблеми реалізації етнокультурних надбань у змісті шкільної освіти учнів (Т. Мацейків, М. Стельмахович, О. Цуняк); праці, що опосередковано розкривають окремі питання проблеми дослідження і становлять як історіографічну, так і джерельну цінність в контексті історико-педагогічних студій із проблеми (Б. Баран, С. Бойко, О. Гула, Л. Ковач, Г. Русин).

Для досягнення мети та розв'язання завдань наукового пошуку використано комплекс **методів** дослідження: загальнонаукові методи (історико-педагогічний аналіз, синтез, ретроспективний, хронологічний, узагальнення), що уможливили вивчення вплив парадигм освіти на етнокультурні тенденції змісту шкільної освіти, обґрунтування періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах, виявлення та характеристику перспективних освітніх практик упровадження в освітній процес етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти; історико-генетичний – для групування джерельної бази та виокремлення теоретичних основ етнокультурних тенденцій у контексті проблеми наукового пошуку; термінологічний дав змогу проаналізувати й уточнити поняттєво-термінологічний апарат дослідницьких студій і з'ясувати сутнісну характеристику базового поняття

дослідження «етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти»; парадигмальний – з метою аналізу державних документів, які визначали основні стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в окреслених хронологічних межах; історико-компаративістський метод – задля аналізу та порівняння нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти відповідно до періодів та етапів, розробленої періодизації зазначеного етнокультурного феномена в поступі історії 90-х рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.; конкретно-історичний – забезпечив об’єктивний аналіз документів, які регламентували етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.).

Джерельну базу дослідження складають різні типи писемних джерел (опубліковані та неопубліковані), що регулювали поступ шкільної освіти загалом і етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в територіальних і хронологічних межах дослідження, а саме: закони, постанови, звіти, доповідні записки, рішення Колегії Міністерства освіти і науки України, концепції. Основою підготовки дисертації стали матеріали ЦДАВО України: фонд 166, опис 18 – Міністерство народної освіти УРСР (1988–1992), Міністерство освіти України (1992–2000); фонди Педагогічного музею України (матеріали з досвіду роботи) – Яворівської середньої школи, Косівського району Івано-Франківської області, Любимівського загальноосвітнього навчального закладу 1–3 ступенів Херсонської області; програми, навчальні посібники, методичні рекомендації та матеріали з досвіду краєзнавчої роботи. Періодичні видання, на сторінках яких публікували документи, що визначали стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* системно й цілісно обґрунтовано та охарактеризовано особливості пріоритетних етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти учнів в Україні, які мали місце впродовж 1991–2018 років відповідно до

мети щодо вдосконалення й розбудови змісту шкільної освіти на національному та українознавчому ґрунті у руслі домінуючих парадигм освіти – особистісно орієнтованої та компетентнісної;

– історико-педагогічна реконструкція та структурування етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в межах дослідження уможливила виявити нові знання про суспільно-історичну зумовленість їх трансформації. Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти подано як освітньо-культурне явище, в перебігу якого виокремлено два періоди, для яких характерна внутрішньошкільна диференціація (врахування особистих потреб учнів щодо отримання вартісних знань і вироблення власної освітньої траєкторії та готовності до життя в етнокультурному середовищі; врахування цілей родин щодо освіти дітей; інтеграції зусиль школи та етнокультурних осередків з метою вдосконалення змісту освіти, що ґрунтується на цінностях) та у руслі нормативного регулювання мети, змістового забезпечення етнокультурної компоненти у чинних навчальних планах. За двома групами критеріїв (суспільно-історичної зумовленості та педагогічних) розроблено періодизацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, за проблемно-хронологічним типом. Перший період (1991–1999) – посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні, в якому виділено два етапи: відновлення етнокультурної домінанти в умовах становлення змісту шкільної освіти на національному ґрунті (1991–1995), утвердження українознавчої парадигми в змісті шкільної освіти (1995–1999). Другий період (1999–2018) – нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах модернізації освіти на компетентнісних засадах – характеризується двома етапами: 1999–2012 – утвердження українознавчої парадигми в змісті шкільної освіти, 2012–2018 – пошуку шляхів реалізації

етнокультурного змісту в освітньому просторі України на засадах загальнолюдських цінностей;

– відповідно до встановлених періодів і етапів з'ясовано та охарактеризовано етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в зазначених відтинках історії: впровадження етнокультурного змісту шкільної освіти відповідно до нових парадигм освіти; утвердження етнокультурного концепту змісту шкільної освіти в документах України про освіту, концепціях, програмах; пошуку шляхів реалізації виховного ідеалу на етнокультурному ґрунті; нормативно-методичного регулювання впровадження етнокультурної компоненти в зміст шкільної освіти; регіонального характеру вдосконалення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти; трансформації культурних пріоритетів – від етнокультурних і національних – до полікультурних і міжкультурних комунікацій;

уточнено: сукупність вихідних положень дослідження – міждисциплінарне поле наукових знань з історії освіти України, культурологічний характер змісту шкільної освіти, суспільно-історичну зумовленість розвитку змісту шкільної освіти; сутність поняття «етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти» – окреслені в змісті шкільної освіти знання, напрями досягнень у різних сферах життя в етнокультурних середовищах, соціально-культурного досвіду, що ґрунтуються на зрозумілих і затребуваних особистістю та суспільством цінностях для того, щоб зробити їх надбанням молодого покоління; відомості про напрацьовані українськими педагогами продуктивні етнокультурні освітні практики в окресленому відрізку історії;

подальшого розвитку набули – систематизація та групування джерел дослідження (за критеріями: суспільної зумовленості та проблемним), що уможливило дослідити еволюцію етнокультурних тенденцій якісних зрушень змісту шкільної освіти відповідно до суспільної мети і внутрішньошкільної диференціації; особливості нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти у руслі домінуючих

парадигм; зміцнення взаємозв'язків між закладами загальної середньої освіти і краєзнавчими осередками щодо вдосконалення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти та висвітлення спільних здобутків в інтегрованих програмах і посібниках; вплив етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти на вдосконалення особистісно-професійних вимог до вчителя; шляхів адаптації ціннісно-сміслових і розвивальних освітніх практик в освітній процес закладів загальної середньої освіти.

До наукового обігу введено фактологічний матеріал про нормативне та змістово-методичне забезпечення реалізації етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти в руслі домінуючих парадигм освіти (підбірка програм, навчальних посібників, краєзнавчих матеріалів); продуктивні практики етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти (матеріали з особистих архівів педагогів і здобувача, фондів Педагогічного музею України).

Практичне значення одержаних результатів полягає у виокремленні ціннісно-сміслових і розвивальних продуктивних освітніх практик, що можуть бути адаптовані в сучасний освітній простір України з метою інтеграції освітньо-культурного потенціалу етнокультурних середовищ, посилення науково-пошукових і дослідницьких зв'язків закладів загальної середньої освіти з краєзнавчих осередками, музеями; розроблення програми курсу (за вибором здобувачів) другого (магістерського) рівня; отримані нові знання про особливості поступу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в руслі домінуючих освітніх парадигм у хронологічних межах дослідження можуть слугувати для оновлення змісту шкільної освіти та розроблення курсів навчальних дисциплін за ОПП – Педагогіка: освітні педагогічні науки 011, розроблення тематики дипломних (кваліфікаційних) робіт для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Київського міського будинку вчителя (довідка від 05.10.2023 р. № 157), Будинку дитячої творчості Подільського району м. Києва (довідка від 13 жовтня 2023 р. № 134),

Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука (довідка від 25.10.2023 р. № 452), Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (довідка від 13.11.2023 р. № 18-05/1266).

Апробація результатів дисертації. Теоретичні та практичні результати дослідницького пошуку відображено у доповідях на науково-практичних конференціях, семінарах різного рівня:

міжнародних: «Positioning of educational in the market of educational services by traditional and recent media resources» (м. Київ, 2018), «Економічні, соціальні та інформаційні аспекти європейських інтеграційних процесів» (м. Подгайська, Словацька Республіка, 2018), «Парадигмальна модель керівника сфери освіти у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Тернопіль, 2019), International Course in Organizational Psychology «Organizational well-being/disease, its causes, consequences and moderating variables» (м. Київ, 2019), «Школа синергії освіти і духовності: нові виклики, тренди і можливості» (м. Київ, 2020); *міжнародному тренінгу:* «Попередження булінгу в дитячо-юнацькому колективі», що відбувався під час науково-методичної студії «Інформаційно-аналітична компетентність педагога – шлях до професійного успіху» (м. Подгайська, Словацька Республіка, 2018); *під час стажування у Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania* (Словацька Республіка, з 31.10.2018 р. до 09.11.2018 р.); *викладання курсу* «Ключові питання шкільної освіти ЄС» «Україна-ЄС: крос-культурні порівняння в освітніх дослідженнях» (м. Київ, 2018);

всукраїнських: «Проектний менеджмент у виховній роботі». Освітній Центр «INSIGHT» (м. Київ, 2018), «Методика управління формуванням в учнівської та студентської молоді навичок створення екологічного проекту» (м. Київ, 2018), «Нова українська школа: разом до успіху» (м. Київ, 2018), «Соціалізація обдарованого учня в інтернет-середовищі: методичне забезпечення і супровід» (м. Київ, 2018), «Психолого-педагогічний супровід підготовки конкурентоспроможних фахівців: виклики сьогодення» (м. Київ,

2020), «Позиціонування закладу освіти засобами новітніх технологій менеджменту» (м. Бориспіль, 2020).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України.

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено у 8 наукових працях, з яких: 5 статей опубліковано у фахових виданнях України, 1 стаття – у науковому виданні, 1 – у зарубіжному науковому виданні, 1 публікація надрукована у збірнику матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел із 199 найменувань (із них 4 – іноземною мовою) і 20 додатків. Загальний обсяг дисертації – 254 сторінок, з них 14 сторінок – анотації, 179 – основного тексту. Робота містить 4 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Концептуальні ідеї та методологія наукового пошуку.

Характеристика базових понять дослідження

Дослідження міждисциплінарної наукової проблеми, що увиразнює етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.) в умовах парадигмальних змін, ґрунтується на взаємозв'язаних концептуальних ідеях на філософському, методологічному, теоретичному, технологічному рівнях щодо розв'язання мети дисертації.

На філософському рівні систематизовано концептуальні ідеї щодо вирішення актуальних завдань дослідження в міждисциплінарному науковому полі.

Методологічний рівень зумовив групування адекватних до мети і завдань дослідження методологічних підходів і відбір методів.

На теоретичному рівні уточнено ключові дефініції з теми наукового пошуку, критерії систематизації чинників, що впливали на зміни в змісті шкільної освіти в окресленому в темі проміжку історії, виявлення сутності етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти цих років, вихідних параметрів щодо з'ясування етапів розвитку досліджуваного історико-освітнього феномена, узагальнення прогностичних стратегій реалізації етнокультурного змісту освіти в освітньому просторі України.

Технологічний рівень уможливив врахування продуктивних освітніх практик реалізації етнокультурної компоненти в змісті шкільної освіти в історико-педагогічній ретроспективі, які можуть бути використані сучасному освітньому просторі України.

Відповідно до предмета наукового пошуку та специфіки історико-педагогічних досліджень виокремлено базові методологічні концепти: історіографічний, хронологічний, парадигмальний, аксіологічний, цивілізаційний.

Історіографічний концепт дав змогу розв'язати завдання щодо встановлення стану дослідження теми в науковому полі історії-педагогіки.

Хронологічний концепт уможливив дослідження тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в хронологічних межах першого двадцятиріччя функціонування системи шкільної освіти в незалежній Україні, обґрунтування та характеристики періодизації розвитку змісту шкільної освіти цих років.

Парадигмальний концепт дослідження дав змогу дослідити етнокультурні зміни в змісті шкільної освіти відповідно до мети та завдань пострадянського періоду, що характеризується трансформації картини світу і людини в ній на засадах особистісно орієнтованої стратегії, врахування взаємозв'язків між механізмами державного регулювання цілей і змінами, динамічним розвитком змісту шкільної освіти.

Цивілізаційний концепт зумовлює обґрунтування продуктивних шляхів розвитку змісту шкільної освіти в умовах розбудови Нової української школи та адаптації до вимог цифрового суспільства. У руслі цивілізаційного концепту розглядаємо предмет дослідження в контексті пошуку альтернативних шляхів розвитку змісту шкільної освіти, відмінних від, що були визначальними щодо реалізації технократичних стратегій в освіті й впродовж десятиліть формували менталітет педагогічних спільнот. Дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти з позицій цивілізаційного підходу дає змогу для обґрунтування та розроблення концептуальних етнокультурних моделей змісту адекватних до актуальних цілей і мети розбудови Нової Української школи.

Концептуальні ідеї дослідження полягають: в уточненні та конкретизації міждисциплінарного поля наукових знань історії освіти України, дослідження генези змісту шкільної освіти дає основи ствердження про його культурологічний характер, поступ змісту освіти характеризується з позицій розвитку цілей держави до навчання, виховання та розвитку дітей і юнацтва (учнів). Відповідно до викладених вище концептуальних ідей, обрано методологічні основи наукового пошуку, що розглядаємо як сукупність

вихідних положень, на яких ґрунтується процес дослідження із окресленої наукової теми.

З опорою на наукові ідеї сучасних українських учених: Л. Березівська, І. Бех [13, с. 9–12], Н. Гупан [44, с. 53–55], Н. Дічек [52, с. 14–24], Н. Калініченко [69 с. 73–79], Н. Ничкало [117, с. 16–21], О. Сухомлинська [158], А. Ярошенко [183] визначено методологічні засади дослідження, адекватні до його предмета, який розглядаємо у міждисциплінарному вимірі відповідно до уточнених зв'язків з історії освіти, дидактики, історії України, культурології.

На філософському рівні, відповідно до предмета дослідження пріоритетним є аксіологічний підхід, який дає змогу з'ясувати ціннісні домінанти в контексті поступу етнокультурних тенденцій, актуалізацію етнокультурних і загальнолюдських цінностей у змісті шкільної освіти, в умовах трансформації освітніх парадигм. Зазначений методологічний підхід ґрунтується на понятті «аксіологія», що трактується як: теорія цінностей. Аксіологічний підхід має достатньо широке поле представлення в сучасному науковому дискурсі [96].

Оскільки педагогіка є людинознавчою наукою, аксіологічний підхід трактуємо як наскрізну стратегію вдосконалення системи освіти на ціннісних засадах.

Згідно до наукової позиції сучасної української вченої, А. Ярошенко, для прогнозування освіти, що ґрунтується на цінностях, характерних для нинішнього часу, треба знати ті, що домінували в попередні періоди [183, с. 91].

В українській культурі має місце тяглість ціннісної моделі суспільного устрою: про це йдеться в «Поученні» дітям Володимира Мономаха. У філософському трактаті Київського князя (1053–1125) виокремлено ключові гуманістичні цінності: загальнолюдські – добро, правда, гідність, любов; окрему групу цінностей становлять національні – патріотизм, етнічна гідність, історична пам'ять [163, с. 29].

Нове прочитання української етнопедагогіки дає змогу встановити шляхи олюднення змісту шкільної освіти в поступі історії. Тому на часі є перегляд

ставлення до традицій і ціннісних сенсів української етнокультури у контексті оновлення змісту освіти в Новій Українській школі (2018). Реалізація окреслених педагогічних стратегій, що ґрунтуються на етнокультурних цінностях, дасть змогу підготувати до життя гуманістів, патріотів, громадян з інноваційним мисленням [172, с. 21].

Історико-педагогічне дослідження, окресленої в темі кваліфікаційної роботи проблематики, здійснено з опорою на філософські ідеї української школи світської філософії, започаткованої Г. Сковородою, П. Юркевичем. Нове прочитання праць зачинателів української філософської думки (17–18 ст.) дає нам підстави покликатися на ключові ідеї щодо освіти людини (особистості). В сучасному освітньому просторі України є значний запит на ідеї, суголосні з тими, які містять філософські трактати українського «Сократа» – Г. Сковороди, а саме: єдність людини і природи, ціннісно-духовний вимір виховування дитини [152, с. 108–109]. Відповідно до пріоритетів розвитку освіти в Україні, дослідницький інтерес становлять філософські ідеї щодо нового бачення освіти людини П. Юркевича: педагогіка серця на засадах Істини, Добра, Справедливості і Краси; підготовка дитини до життя в близькому й зрозумілому та вартісному для неї для середовищі (природному, етнокультурному) [180].

Філософський концепт наукового пошуку з окресленої теми ґрунтується на синтезі життєствердних ідей українських філософів минулого – Г. Сковороди, П. Юркевича; сучасних учених у галузі філософії, які є авторами наукових праць про етнокультуру, національну ідентичність, вплив етнокультури на формування системи цінностей – онови світоглядного розвитку людини (В. Кремень, О. Кульчицький, В. Кононенко, М. Романенко [141, с. 94–98]).

Дослідження історико-педагогічних витоків провідних ідей щодо навчання дітей у школі рідною мовою, змісту підручників спонукало до вивчення педагогічної спадщини Б. Грінченка, щодо розуміння цінності навчання, просвітництва на українському культурному ґрунті [99, с. 80–91].

Упорядник першого українського словника, педагог і громадський діяч кінця XIX – початку XX століття ввійшов в історію української педагогіки як борець за нову школу: навчання рідною мовою; школа має нести наукові знання; освіта робить людину вільною; добрі книжки для читання, в яких викладено цікаві тексти зрозумілою мовою; добра школа веде до організації добрих для народу державних порядків; повага до традицій і цінності сім'ї у вихованні дітей; підтримка батьками шкільництва, що ґрунтується на цінностях близької та зрозумілої культури. Щодо змісту навчання в школі, Б. Грінченко виокремлював такі предмети: українська мова, історія, письмо, історія та народознавство [43, с. 1–11].

Для уточнення аксіологічного концепту дослідження актуальною є праця Ж. Денисюк «Етнокультурні цінності в контексті трансформацій соціуму». Авторка праці ретельно проаналізувала місце етнокультурних цінностей як притаманних факторів в осередках інших культур, що слугують об'єднавчими місточками між природними, культурними, психосоціальними особливостями, які оформлюють окремішність народу. Етнокультурні цінності правомірно розглядати як: «світоглядні установки (ідеї, поняття, смисли)», що є надбанням етнічних спільнот, які є творцями культурного поля [50, с. 59].

Для виявлення цільових особливостей у поступі змін до змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті XXI ст.) та їх характеристики й інтерпретації, правомірним є парадигмальний підхід, обґрунтований українською вченою О. Сухомлинською [158]. На думку вченої, представлений підхід дає змогу встановити становлення і розвиток цілісних моделей освіти, розкрити внутрішню логіку якісних і кількісних змін предмета дослідження [158, с. 24]. У контексті дослідження тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в зазначеному відрізку історії важливо враховувати ознаки «домінант», зокрема культурно-антропологічних, які увиразнюють «інтерпретацію освітніх явищ» [158, с. 21]. Дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах із використанням

цивілізаційного підходу, дає змогу встановити чинники впливу на розвиток змісту шкільної освіти, обґрунтувати періодизацію досліджуваного освітнього феномена відповідно до парадигмальних змін, обґрунтувати стратегічні напрями вдосконалення етнокультурної компоненти в сучасному просторі України.

Дослідження напрямів розвитку змісту шкільної освіти для виявлення взаємозв'язків між ціннісними домінантами та адекватними до них змінами змістових ліній здійснено з використанням аксіологічного підходу. Аксіологічний (ціннісний) підхід уможливив дослідження наукової проблеми в контексті визначальної для розвитку особистості освітньої стратегії, динамічних змін у змісті шкільної освіти, що ґрунтуються на цінностях, які становлять підґрунтя для формування світоглядної орієнтації людини (учня, учениці).

Системний підхід сприяє дослідженню предмета як множини цілого (системи), сукупності елементів і характеристики специфічних зв'язків між ними. Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (згідно з хронологічними межами дослідження) розглядаємо як систему, яка характеризується в певних проміжках історії суспільними запитами щодо шкільної освіти, відповідними до них цілями, метою та змістом що ґрунтуються на адекватних стратегіях розвитку освіти.

В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» (С. Гончаренко, 2011) йдеться: зміст освіти «...означає сукупність досягнень в різних сферах життєдіяльності людського суспільства, які необхідно зробити надбанням осіб, долучених до освітнього процесу» [38, с. 184]. Цілісність змісту освіти становлять адекватні до мети та завдань складові: досвід практичної діяльності людей в історичному процесі; «пізнавальний досвід», «досвід соціальної взаємодії в процесі досягнення спільної мети», «морально-етичний досвід», «духовно-культурний досвід» [38, с. 184].

Комплексний підхід сприяє вивченню багатьох (міждисциплінарних) аспектів у процесі дослідження історико-педагогічних явищ; дає змогу всебічно проаналізувати та зробити узагальнені наукові висновки.

Парадигмальний підхід сприяє виявленню та обґрунтуванню етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в умовах трансформації системи шкільної освіти, переходу від нормативно-знаннєвої до особистісно орієнтованої парадигми.

Формаційний підхід зумовлює історико-педагогічний пошук шляхів удосконалення етнокультурного змісту шкільної освіти у різні роки в умовах особистісно орієнтованої парадигми.

Хронологічний підхід дає змогу виявити характер етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в історичних відрізках історії.

Диференційований підхід забезпечує виявлення та обґрунтування основних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах переходу від нормативно-знаннєвої парадигми до особистісно орієнтованої в незалежній Україні.

Групування та відбір методологічних підходів і методів дослідження здійснено на засадах принципів: науковості, історизму, відповідності, достовірності.

Для розв'язання мети завдань наукового пошуку використано комплекс методів дослідження.

Загальнонаукові методи (історико-педагогічного аналіз, синтез, узагальнення, ретроспективний, хронологічний) забезпечили основу для вивчення суперечностей, з'ясування сутнісних змін у змісті шкільної освіти й обґрунтування періодизації та особливостей тенденцій досліджуваного явища в територіальних і хронологічних межах дослідження.

Історико-генетичний метод дав змогу структурувати джерельну базу, проаналізувати тенденції розвитку змісту шкільної освіти в умовах зміни освітніх парадигм.

Проблемно-генетичний метод сприяв реконструкції тенденцій розвитку змісту шкільної освіти та встановлення характерологічних особливостей як інтегрованого освітньо-культурного (етнокультурного) явища в межах розробленої авторської періодизації.

Історико-компаративістський метод дав змогу розробити періодизацію й здійснити порівняльну характеристику етапів досліджуваного історико-педагогічного явища.

За результатами категоріального аналізу з'ясовано сутність та висвітлено в тексті дисертації ключові поняття дослідження: зміст освіти, зміст шкільної освіти, тенденції, розвиток, вдосконалення, культура (етнокультура), парадигми освіти, концепція змісту шкільної освіти; уточнено на поняттєвому рівні та охарактеризовано: етнокультурні тенденції, етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти.

В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» (авт. С. Гончаренко, 2011) подано трактування поняття «зміст загальної освіти», яке розглядаємо базовим у контексті дослідження наукової теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.)» «зміст загальної освіти – система освіти, покликана забезпечувати становлення особистості кожного учня і тим самим в широкому соціальному розумінні здійснює постійну передачу культури наступним поколінням» [38, с. 184].

Аналіз основних категорій наукового пошуку з окресленої теми кваліфікаційної роботи дає підстави виокремити аспекти, що свідчать про їх розвиток у наукових і довідкових джерелах. Так, у словнику «Енциклопедія освіти» (2021) подано сутність категорії «зміст загальної середньої освіти» з позицій актуальних наукових підходів (авт. О. Савченко). Авторка уточнює історичний характер цієї категорії, що розвивається під впливом актуальних суспільних вимог та потреб людей (особистостей); зміст освіти (шкільної) змінюється на кожному етапі суспільного розвитку. У руслі проблематики дослідження важливим є уточнення стратегії розвитку змісту шкільної освіти в добу незалежної України, а саме: реалізація національної домінанти змісту шкільної освіти та відхід від політико-ідеологічних наративів попередньої суспільної доби; зв'язок змісту шкільної освіти з історією, культурою [57, с. 368–369].

У контексті наукової проблеми дослідження та студіювання причинно-наслідкових змін – розвитку (оновлення, вдосконалення) змісту шкільної освіти (внесення нових змістових ліній) відповідно до запитів суспільства, актуалізовано поняття «парадигма освіти». Згідно з тлумаченням, що подане в Українському педагогічному енциклопедичному словнику (авт. С. Гончаренко, 2011) поняття «парадигма освіти» – характеризує виховну концептуальну схему, модель постановки проблем в галузі освіти і шляхів їх розв’язання, методів дослідження. Парадигма освіти має конкретно-історичну специфіку. Загальна філософія використовує це поняття для позначення культурно-історичних типів педагогічного мислення і практики» [38, с. 341]. Парадигма освіти є квінтесенцією епохи відображає властиву часові світоглядну сутність картини світу людини, яка ґрунтується на ціннісних сенсах, зв’язках із природою, соціальним і культурним середовищами. Зміна суспільно-економічного укладу зумовлює пошук адекватної для часу системи цінностей і норм, наукових концепцій і теорій, які є першорядними в поступі всіх ланок освіти, зокрема й змісту шкільної освіти.

Для розв’язання завдань дослідження наукової проблеми, обґрунтування особливостей упровадження в освітній процес продуктивних досягнень педагогів-практиків попередніх періодів, інтерес становить поняття «педагогічна парадигма». Його розглядають як модель або стандарт вирішення педагогічних завдань, яка формується в руслі суспільних запитів на освіту: соціально-економічних, культурних, політико-ідеологічних [137, с. 568]. Відповідно до наведених вище за текстом трактувань, закономірною є відповідність між випереджуючими соціально-економічними та культурними суперечностями та оновленням (розвитком) змісту шкільної освіти у руслі нових парадигм.

Студіювання сутнісних особливостей етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні, в окреслених хронологічних межах, охоплює трансформаційні процеси переходу від змісту шкільної освіти

радянської доби (що ґрунтувалась на авторитаризмі та пріоритеті ідеологем та нормативно-колективістській моделі) – до особистісно-орієнтованої моделі шкільної освіти в незалежній Україні, відповідно до концепції освіти демократичної доби. В довідкових джерелах поняття «концепція освіти» подається як: система соціальних, педагогічних і навчально-організаційних вихідних позицій, якими керуються при організації навчання і виховання на одній із ступеней системи освіти» [38, с. 239].

Відповідно до предмета дослідження нами уточнено ключове поняття, яке вживаємо в множинній формі: *«етнокультурні тенденції змісту шкільної освіти»*. Сутність поданого поняття *«етнокультурні тенденції змісту шкільної освіти»* полягає в окресленні в змісті шкільної освіти знання, напрямів досягнень у різних сферах життя людей в етнокультурних середовищах, соціально-культурного досвіду, що ґрунтується на зрозумілих і затребуваних особистістю та суспільством цінностях для того щоб зробити їх надбанням молодшої генерації. Етнокультурні тенденції змісту шкільної освіти розглядаємо згідно зі структурою, усталеною в педагогічній науці – а) досвід ефективної практичної діяльності пізнавальний досвід; б) досвід соціальної взаємодії в процесі досягнення спільної мети; в) морально-етичний досвід; г) духовно-культурний досвід» [38, с. 184].

У контексті теми дослідження поняття *«етнокультурні тенденції»* розглядаємо в сув'язі з поняттям *«розвиток»* – процес кількісних і якісних змін у змісті шкільної освіти відповідно до суспільно значущої мети і завдань. Для уточнення сутності поняття *«розвиток»* у руслі історико-освітніх студій спираємось на трактування цього поняття, поданого Е. Рапацевичем у «Психолого-педагогічному словнику». У наведеному довідковому джерелі поняття *«розвиток»* характеризується як філософська категорія, яка увиразнює процес просування (руху) і зміни систем(освіти), виникнення якісно нових об'єктів або станів, незворотність, закономірність, взаємозв'язок прогресу і регресу, суперечливість, циклічність розгортання в часі [137, с. 660].

У тексті дисертації вживаємо на поняттєвому рівні «розвиток» та синонімічний ряд, який є відповідником до окресленого поняття, а саме: поступ, розвій, вдосконалення й оновлення, що відповідають сутності базового поняття.

Відповідно до предмета дослідження, ми погоджуємося з автором, поданого вище за текстом трактування «розвиток», що розкриває внутрішні протиріччя, як джерела змін (поступу) і зумовлюють трансформації у кількісному та якісному вимірі. Виокремлені базові ідеї відповідають причинно-наслідковим зв'язкам між парадигмами освіти, метою шкільної освіти і напрямками її реалізації в контексті оновлення змісту шкільної освіти на етнокультурному ґрунті.

Студіювання предмета дослідження в окреслених хронологічних межах пов'язано з необхідністю висвітлення особливостей трансформації змісту шкільної освіти (на етнокультурному ґрунті) в роки переходу від того, що був характерний для попередньої історичної доби (радянської). На відміну окресленої доби, яка функціонувала на нормативно-колективістській парадигмі та зовнішній диференціації мети, завдань, уніфікованого змісту й методичного забезпечення освітнього процесу. *У незалежній Україні шкільна освіта побудована на особистісно орієнтованій парадигмі освіти та внутрішній диференціації, яка ґрунтується на особистих потребах та інтересах учнів щодо мети навчання та освітніх результатів для власного саморозвитку та кар'єрного зростання в соціально-культурному та етнокультурному середовищах.* За результатами категоріального аналізу з'ясовано сутність понять: «диференціація», «зовнішня диференціація», «внутрішня диференціація», «диференційований підхід». Уточнення відмінностей етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти, з урахуванням особливостей внутрішньої диференціації потребує ретельного розгляду поняття «диференціація». В сучасній педагогічній науці послуговуються такими означеннями – «форма врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання, форма організації навчального процесу яка створює

оптимальні умови для реалізації в навчанні принципу індивідуалізації, як «диференційоване навчання» [56, с. 210]. На підставі аналізу інформації, поданої у наведеному вище джерелі, з'ясовано сутність зовнішньої диференціації (характерної для освіти радянської доби) та особливості зовнішньої диференціації, а саме: вона полягає в зовнішньому (нормативному) забезпеченні організаційних умов функціонування класів і шкіл для навчання учнів відповідно до їхньої навченості, інтересів, навчальних можливостей. Зовнішня диференціація мала забезпечити реалізацію суспільної мети шкільної освіти: сприяти засвоєнню учнями знань, умінь і навичок в умовах функціонування уніфікованих навчальних планів, програм і підручників.

На відміну від стандартизованої зовнішньої диференціації, *внутрішня диференціація ґрунтується на актуальних особистісних сенсах учня щодо значущої мети навчання та здобутого освітнього продукту і можливостей його використання в соціально-культурному середовищі. Внутрішню диференціацію розглядають на особистісному та шкільному рівнях.* На форми її організації впливають інтереси та освітні потреби учнів, їхніх батьків (осіб, які заміняють батьків), етнокультурні та соціально культурні середовища, громадянське суспільство. Як зазначено в «Енциклопедії освіти» внутрішня диференціація – це створення умов для «врахування індивідуальних особливостей учнів» [56, с. 211].

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.) в умовах розвою особистісно орієнтованої парадигми характеризуються наближенням змісту шкільної освіти до потреб і ціннісних сенсів особистості щодо вибору шляхів власної життєдіяльності, самореалізації саморозвитку, вироблення соціально-значущих моделей міжкультурної взаємодії та збереження й збагачення етнокультурного простору.

У руслі наукового пошуку виокремлено окремі ідеї педагогів попередніх періодів щодо сутності та значущості етнокультурного змісту шкільної освіти для навчання та виховання й розвитку учня – активного, освіченого

громадянина. Зокрема значущі міркування Я.Чепіги, описані в статті «Народній учитель і національне виховання», що вийшла друком у журналі «Світло» (1912, книга 1): природа і оточення є чинниками розвитку дитини (учня). Педагог урівноважує вплив сім'ї та економічні, культурні, соціальні, природні обставини в яких живе дитина та впливають на розвиток духовного потенціалу, є певним імпульсом до життя [175, с. 15–24]. На початку ХХ-го століття Я. Чепіга розвинув педагогічну думку про вплив оточення (близького) на розвиток почуттєвої сфери дитини (учнів), традицій і культури на розвиток духовних сил особистості.

Розробляючи педагогічну концепцію нової школи в Україні в роки національно-визвольних змагань (1919–1921 рр.), С. Русова пропонувала створювати зрозумілі та прийнятні для дитини в духовно-моральному сенсі, умови для навчання, виховання та розвитку. З-поміж інших чинників, що впливали на розвиток дитини, С. Русова виокремлювала духовні традиції та господарську культуру [144, с. 147].

Борчиня за українську школу, С. Русова висувала думку про прийняття знань на зрозумілій і доступній мові, що є культурним спадком кожного народу та становить психологічну вимогу до навчання; на сприйняття (прийняття) знань впливають культурно-психологічні чинники, що зумовлюють розвиток почуттів. Людина є духовною за своєю сутністю, важливо розвивати почуттєву і духовну сфери в зрозумілому для нею культурному середовищі [143, с. 293].

У руслі дослідження окресленої в темі наукової проблеми актуальні ідеї українського психолога, організатора освіти Г. Ващенка. Учений обґрунтував позитивні чинники впливу на розвиток морально-духовної, вольової, фізичної сфер дітей (зокрема тієї групи, яку нині віднесено до молодшого шкільного віку). З-поміж чинників, що найістотніше впливають на позитивну динаміку розвитку головних сфер людини в дитячому віці, виокремлено природу (природне довкілля), традиційну культуру господарювання й долучення дітей до спільної з батьками господарської діяльності, засвоєння спільних цінностей,

які слались в процесі історико-культурного розвитку [23, с. 37–38]. Погляди українського вченого щодо впливу природного середовища, традиційного господарювання, звичаєвої та духовної культури на розвиток психологічного типу людини склалися в роки суспільних трансформацій в Україні – перша половина ХХ ст. [24, с. 62–67] та суголосні до тих, що обґрунтував Л. Виготський, який заснував на початку ХХ ст. наукову школу культурно-історичної концепції в психології. В сучасному науковому полі ідеї культурно-історичної концепції розвивають в контексті психології діяльності наукові школи в США та країнах Європи [185]. У руслі дослідження з теми кваліфікаційної роботи, вартісними міркування вченого про ціннісний вплив культурного середовища, насамперед ближнього середовища (батьків) на розвиток особистості в дитячому віці.

Зазначені вище за текстом наукові ідею покладено в основу історико-педагогічних студій з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.)».

Для розв'язання завдань наукового пошуку важливе уточнення сутності понять: «культура», «етнокультура» від яких похідним є ключове поняття дослідження – етнокультурні тенденції. Поняття «культура» (від лат. *cultura* – виховання, освіта, розвиток) розглядають у широкому розумінні, що означає «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності» [39, с. 248]. У Короткому тлумачному словнику української мови (2004) поняття «культура» трактується як продукт людської діяльності, а також всі матеріальні та духовні, наукові, мистецькі здобутки людей кожної епохи. У класичному вимірі культуру пов'язують з ступенем досконалості, що досягнуто в певній сфері людської діяльності [89, с. 256].

Етнокультура розглядаємо як: концентроване вираження різноманіття етнічних ознак у духовній, матеріальній, господарській сферах, нагромаджених упродовж довгих історичних періодів, що виконують певні функції: інтеграції

кращих продуктивних зразків, які мають цінність для збереження поколіннями та відтворення в нових умовах. Поступ етнокультури характеризується тяглістю та адаптивністю до нових, зокрема й технологічних умов. У контексті дослідження наукової проблематики етнокультура слугує освітнім місточком для зміцнення взаємозв'язків між кращими надбаннями культури українського етносу та їх розвитком у сучасному цифровому суспільстві. Засвоєння етнокультури – це пізнання витоків і першооснови національної ідентичності. Кожна етнічна спільнота впродовж віків плекала свою духовність, яка нині постає у народних традиціях (ужиткових, господарських, мистецьких), філософії народної життєдіяльності. Пізнання та засвоєння особистістю естетико-духовних цінностей народної культури сприяє формуванню власної причетності до культурно-історичного коріння свого роду, народу, нації.

Провідною ідеєю дослідження окресленої наукової проблеми є розуміння взаємозв'язків між етнокультурою та компонентами загальнолюдської культури, сутність яких полягає в тому, що моральні та етико-естетичні еталони є витвором людей в історичному процесі, вони впливають на розвиток інтелектуально-культурного потенціалу в широкому сенсі поза межами етнокультурних осередків. Засвоєння учнями ціннісно значущих здобутків етнокультури в історичному вимірі та сучасних культурних надбань сприяє розвитку в них національної свідомості, духовної зрілості, здатності до саморозвитку та самореалізації. Зазначене вище міркування ґрунтується на інтеграції в змісті шкільної освіти культурної спадщини, виробленої попередніми поколіннями та тими нинішніми культурними надбаннями, які мають освітньо-розвивальний потенціал і спрямовані в майбутнє. Концептуальною ідеєю дослідження з окресленої теми дисертації є розкриття в змісті шкільної освіти співвідношення аспектів етнокультур та тих, що притаманні загальнолюдській культурі і виступають гранями єдиного цілого. Загальнолюдське функціонує і розвивається завдяки національному, етнічному, які відображають зв'язок поколінь в історичному розвитку всього людства.

Тому в 90-х рр. ХХ століття на часі постало завдання оновлення змісту шкільної освіти на засадах єдності етнічних, національних і загальнолюдських культурних пріоритетів для забезпечення гармонії між ними та забезпечення духовного зростання учнів.

У руслі дослідження наукової проблеми наріжною є ідея про зв'язок та взаємовплив культури та соціальних середовищ. Для заснування цієї ідеї та обґрунтування її сутнісних особливостей ми опираємось на поняття «культура», подане в «Енциклопедії освіти» (2008): пріоритет культури в творенні середовища активного функціонування мови та традицій, менталітету й зумовлюють формування духовно цілісної особистості. Етнокультурне середовище (соціально-культурне) наповнює набір цінностей і людських чеснот, пропонує набір певних ролей та інструментів, що мають значення в конкретному культурному та соціальному середовищах. Культура розкриває способи життєдіяльності людей і систему соціально значущих цінностей [56, с. 439].

Згідно трактуванням культури в педагогічному сенсі, етнокультура, як продукт історико-продуктивної діяльності людей у матеріальній, звичаєвій, господарській, духовно-моральній сферах, належить до ближнього середовища дітей, підлітків і юнацтва. Тому ціннісні інтенції етнокультурного середовища є близькими для них і зрозумілими.

Специфіка дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.)» полягає у врахуванні міждисциплінарного характеру культури (етнокультури) та змісту шкільної освіти, впливу пріоритетних чинників на його розвій. Розв'язання завдань дослідження у міждисциплінарну науковому полі дасть змогу реалізувати мету наукового пошуку.

Дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти опирається на розумінні того, змістові лінії несуть в собі не лише наукову інформацію про природу, суспільство, пізнання та способи діяльності людини, а й базові культурні (етнокультурні) цінності. Здобувач освіти (учень) засвоює

не лише знання, вміння й навички та способи діяльності, а й привласнює базові цінності, що сприяє розвитку культурної ідентифікації та самоідентифікації.

Проблема етнокультурних цінностей отримала достатньо розлоге висвітлення в працях українського педагога М. Стельмаховича. Вчений насамперед розкриває вплив цінностей сім'ї на формування відповідальності за передачу своїм дітям духовно- моральних і матеріально-культурних надбань. У центрі уваги педагогіки для батьків педагог бачив життєві цінності сім'ї та подальшу трансформацію в суспільно значущі [155, с. 35–45].

У руслі історико-педагогічних студій з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI століття) науковий інтерес становить науково-методична праця В. Кононенка «Українська етнопедагогіка». Учений обґрунтовує наукове узагальнення щодо місця та ролі національної культури в становленні особистості; національна культура є основою пізнання генетичних національних якостей, що проявляються в господарській, духовній сферах і традиціях. Психологічні особливості дітей (учнів) формуються в етнокультурному середовищі, яке близьке й зрозуміле для них та можуть впливати на підсвідомому рівні на розвиток природних нахилів і задатків. У зазначеному контексті чинне місце належить розвитку духовної сфери дитини (особистості) на ґрунті етнокультурної спадщини [162, с. 201].

Щодо уточнення сутнісних особливостей етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, дослідницьке поле розширено науковим доробком В. Кононенка: етнокультурні цінності – це тло для морально-духовного розвитку особистості в дитячому віці; в українській етнокультурі мораль і духовність є певними регуляторами поведінкової та вчинкової діяльності і засобом соціалізації відповідно до усталених норм і правил; моральність формується моральними вчинками та проходить певні етапи вивищення – від найпростіших поведінкових дій, – до моральних переконань, які ґрунтуються на сукупності певних ідей, цінностей (гуманність, добро,

гідність) і моральних почуттях, моральних вчинках і діях, усвідомленій моральній життєдіяльності. У руслі народної моралі, яка становить напрям етнетики, часто простежуємо моральний ідеал-еталон моральної особистості. З-поміж найважливіших моральних чеснот особистості: працелюбство і працьовитість; повага до батьків і людей старшого віку; відповідальність; добродійність. Спадкоємність моралі притаманне українській етнокультурі [162, с. 325–329]. Нині в суспільстві йдеться про розгортання ціннісно-світоглядної стратегії освіти людини, що актуалізує вивчення на науковому рівні етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні, що мали місце у хронологічних відрізках історії доби незалежної України.

Проблема опори на цінності сім'ї у процесі виховання та навчання учнів не нова. У різні роки українські педагоги піднімали зазначену вище проблему або окремі її аспекти в контексті реалізації цілей школи, її зв'язків з родинами учнів. У працях В. Сухомлинського проблематика сімейних цінностей і їх впливу на виховання дітей набула особливих відтінків, а саме: педагог визнавав цю групу цінностей домінуючими, обґрунтував ідею опори на цінності сім'ї в формуванні в учнів базових морально-етичних і духовних цінностей [159, с. 200–213].

На зламі ХХ–ХХІ століть в українському науковому дискурсі простежується приріст праць дослідницького характеру з педагогічної компаративістики, історії педагогіки та розвитку освітніх систем щодо висвітлення різноманітних проблем і місця етнокультур в розвитку країн, регіонів. До цієї групи належить наукова розвідка сучасного українського вченого – В. Євтуха «Концептуальні засади вирішення етнонаціональних проблем». Автор наведеної праці розкриває продуктивний досвід США, Канади з формування нормативно-правової бази для етнокультурного розвитку країни, провінцій (Канада). У праці автор розвиває думку про місце і роль етнокультури в цивілізаційному розвитку суспільства, задоволення потреб

етнокультурних угруповань у звичних для людей природних, господарських, звичаєвих (мовних), що ґрунтуються на історичній тяглоті [58, с. 14–30].

Відповідно до стратегії європейського виміру в розвитку галузі освіти в Україні дослідження наукової проблеми корелюється на основі цінностей, що є домінуючими в міжкультурному просторі: людяність, повага до особистості, повага й толерантність, прийняття культурних цінностей, повага до інших культур. Українська етнокultura є складовою європейської культури. Нині школа виконує фундаментальну місію забезпечення умов для всебічного розвитку потенціалу активної особистості, готової до творчого виконання своїх громадянських обов'язків, здатної зберігати культурно-історичну спадщину та примножувати здобутки в царині культури.

Студіювання філософських, культурологічних, педагогічних, психологічних наукових і довідкових джерел, що висвітлюють стратегії розвитку різних аспектів шкільної освіти, дало змогу виокремити провідні концептуальні ідеї, що становлять конструкт дослідження з теми дослідження. Дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.) як історико-освітнього феномену, детермінованого змінами суспільної мети й освітньої парадигми ґрунтується на низці концептуальних ідей, адекватних науковій проблематиці:

– зміст шкільної (загальної) освіти являє собою суспільно зумовлену систему передачі культури (етнокультури) наступним поколінням; є засобом становлення і розвитку та підготовки до життя особистості в шкільному віці;

– дослідження етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти в зазначених у темі територіальних і хронологічних межах ґрунтується на сутнісних особливостях поняття «розвиток», яке розглядаємо в контексті змін мети шкільної освіти відповідно до парадигмальних трансформацій системи освіти в незалежній Україні;

– студіювання трансформаційних змін історико-освітнього феномену етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти здійснено з опорою

на концептуальні ідеї ціннісної стратегії освіти (виховання та навчання на зрозумілих для учня цінностях, включення в продуктивну пошукову, дослідницьку та відтворюючу діяльність в сфері етнокультури);

– формування здатності та готовності учнів/учениць міжкультурної взаємодії, виховання поваги до власної етнокультурної спадщини та тієї, яку створили представники інших культур або етнічних груп;

– у добу незалежної України, відповідно до виокремлених у темі науково-кваліфікаційної роботи хронологічних меж, етнокультурні тенденції змісту шкільної освіти ґрунтуються на провідних стратегіях особистісно-орієнтованої парадигми та внутрішньошкільній диференціації.

Концептуальну основу дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.)» складають ідеї, що сутнього характеризують ціннісно-світоглядну стратегію розвитку змісту шкільної освіти.

Для дослідження динаміки розвою змісту шкільної освіти у поступі зміни парадигм освіти в, зазначеному в темі проміжку історії, використано наукове обґрунтування сутності та впливу внутрішньошкільної диференціації у процесі відбору та впровадження в освітній процес загальноосвітніх шкіл (пізніше – закладів загальної середньої освіти – ЗЗСО, 2016)) етнокультурної компоненти.

Концептуальна конструкція дослідження розроблена з урахуванням провідних гуманістичних ідей учених, які досліджували різні аспекти впливу етнокультурного змісту середовищ життя людей на всебічний розвиток особистості в шкільному віці (Г. Ващенко [23], Л. Виготський [186], В. Янів [182]); впливу природного середовища на розвиток фізичної, психічної, духовної сфер особистості (С. Русова [144], В. Сухомлинський [159], М. Стельмахович [155; 156], Я. Чепіга [175]). Врахування суголосних до теми наукового пошуку ідей і положень, які випрацювали педагоги, психологи попередніх років (епох) дає змогу встановити тяглість етнокультурних тенденцій, культурно-освітні зв'язки з попередніми історичними періодами [95; 182].

За результатами теоретичного аналізу наукових праць, що висвітлюють питання методології досліджень в галузі освіти, обрано методологічні підходи та принципи, адекватні до мети, завдань і предмета з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.)». До основних методологічних підходів, що уможливають розкриття завдань з теми досліджено віднесено: системний, аксіологічний, диференційований, цивілізаційний; в межах окреслених методологічних підходів виокремлено принципи, що уможливають здійснення цілісного дослідження із окресленої наукової проблеми: історизму, науковості, відповідності, достовірності.

Відповідно до предмета дослідження уточнено концепцію історико-педагогічного пошуку відповідно до трьох рівнів: філософського, теоретико-методологічного, практичного (технологічного); охарактеризовано методологічні підходи, що дали змогу розробити структуру історико-педагогічного дослідження, згідно з логікою мети і завдань; виокремлено дослідницький інструментарій (комплекс методів), що дали змогу розв'язати завдання історико-педагогічного дослідження.

За результатами категоріального аналізу, виокремлено та уточнено ключові поняття та категорії з теми дослідження: розвиток, зміст освіти, етнокультура, культура, етнос; подано авторське тлумачення поняття «етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти».

Комплексний аналіз дослідження міждисциплінарної наукової проблеми дав змогу розробити адекватну до мети і завдань побудову процесу історико-педагогічного дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10 рр. XXI ст.)».

1.2 Історіографія та джерельна база дослідження

Дослідження історико-освітньої проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти у визначених географічних і хронологічних

межах у міждисциплінарному науковому полі вимагає ґрунтовних історіографічних і джерелознавчих студій.

В сучасній українській науково-педагогічній думці розроблені та узагальнені підходи до відбору історіографічної та джерельної бази історико-педагогічних досліджень, які складають основу наукового пошуку із окресленої теми. Відповідно до предмета дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.)» за проблемним критерієм уточнено групу *теоретичних джерел*, що поділяється на дві підгрупи: до першої підгрупи віднесено наукові джерела методологічного характеру, розкривають методологічні підходи та принципи відбору й систематизації історіографії та джерельної бази історико-педагогічного дослідження. До першої підгрупи теоретичних джерел віднесено праці теоретико-методологічного змісту (Н. Гупан [45], В. Биков [15], Л. Березівська [8], Я. Бурлака, Ю. Руденко [21], Н. Дічек [52], Н. Калініченко [69], О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко [65], О. Сухомлинська [158]); наукові праці, що розкривають філософські аспекти розвитку освіти, взаємовплив і зв'язки між культурними (етнокультурними) процесами та соціальними й освітніми процесами; ціннісні стратегії освіти (В. Кремень [91, с. 6–10], М. Романенко [140, с. 214–220]).

У руслі дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.)» першорядним, як вважає сучасний український дослідник історії освіти – Н. Гупан, є комплексний підхід до аналізу та групування джерельної бази (оскільки проблематика заявленого дослідження є різновекторною), важливо вивчати всю сукупність джерел. Ми погоджуємося з міркуванням ученого, що цей підхід зумовлює вибір адекватних обґрунтування вихідних положень до періодизації досліджуваного освітнього феномена в поступі історії [46]; підходи до історико-педагогічних досліджень розкриті в праці Л. Березівської

«Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія» [9, с. 37–42].

Для дослідження з теми наукової кваліфікаційної роботи ми обрали провідним системний підхід до наукового дослідження, оскільки вивчення предмета є багатоаспектним і знаходиться в міждисциплінарному науковому полі, що зумовлює необхідність комплексного (системного) аналізу явищ і тенденцій; комплексний підхід має місце для студювання історіографічних і наукових джерел у міждисциплінарному полі дослідження.

Системний підхід до систематизації теоретико-методологічного апарату та інструментів дослідження освітніх систем актуалізовано В. Биковим в монографії «Моделі організаційних систем відкритої освіти» [15]. Учений з-поміж інших надає перевагу системному підходу до дослідження освітніх систем і педагогічних явищ.

Окремі положення і методологічні підходи обґрунтували Н. Калініченко (соціокультурний) [69, с. 73–79], О. Драч [55, с. 77–81]. У руслі проблематики дослідження науковий інтерес становить історико-педагогічне дослідження, виконане сучасною українською вченою – Л. Березівською й висвітлене авторкою у монографії «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті». У наведеній вище за текстом науковій праці дослідниця історії освіти (педагогіки) висвітлює нормативно-правові, організаційні та змістово-методичні аспекти трансформації системи освіти в Україні, які віднесено до різних історичних періодів; науково обґрунтовує методологічні підходи до відбору історіографічної та джерельної бази історико-педагогічного дослідження і характеризує його специфіку, що полягає у необхідності розкриття двох взаємообумовлених складових: історичної та педагогічної (освітньої) [9]. Для вивчення зв'язків між запитами суспільства на освіту та зміною мети і змісту шкільної освіти інтерес становить наукова праця Л. Березівської, в якій висвітлено поступ змісту шкільної освіти в роки започаткування демократичних процесів у суспільстві та децентралізації й

послаблення ідеологічного тиску щодо управління освітніми процесами [7, с. 70–78].

Науковий інтерес становить монографія «Розвиток початкової освіти в Україні у другій половині ХХ-го – на початку ХХІ століття: історико-педагогічний аспект» (авт. Т. Гавриленко). У монографії подано переконливе трактування передумов, що вплинули на зміни (розвиток) змісту початкової освіти в Україні на зламі ХХ та ХХІ століть. Достовірність змін у змісті початкової освіти підтверджена джерелами з фонду 166 ЦДАВО України; з урахуванням комплексного підходу, подано широкий пласт різнопланових джерел; висвітлено етнокультурні особливості оновленого змісту початкової освіти й розширення змістових ліній з історії України, культури (духовної та матеріальної. господарської), традицій мистецтва у сув'язі зі світовою культурою. В навчальні плани (1991–1992 н.р.) для трирічної та чотирирічної початкової школи введено інтегровані навчальні предмети: «народознавство», «художня праця» [33, с. 271].

Відповідно до критеріїв: проблемного, суспільної зумовленості в окрему групу віднесено наукові джерела, які розкривають методологічні підходи до історико-педагогічних досліджень, характеристики принципів, методів наукового пошуку, періодизації педагогічних процесів і явищ в історико-педагогічному поступі.

Студіювання наукових джерел (перша підгрупа) з актуальних проблем методології історико-педагогічних досліджень уможливило уточнення методологічних положень і розкриття сутності ключових категорій. У дослідженні ми послуговуємося поняттям «внутрішньошкільна диференціація» відповідно до етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні, насамперед в 90-ті рр. ХХ ст. Окремі наукові виклади з проблеми викладено в монографії «Диференційований підхід в історії української школи (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). Інтерес становить постановка цілей, мети і завдань диференційованого підходу до навчання та виховання учнів у добу

визвольних змагань на теренах України (1917–1920), спроби підручникотворення для українських шкіл на засадах диференціації [51, с. 246–290]. З опорою на подане джерело уточнено поняття внутрішньошкільна диференціація в контексті дослідження чинників і специфіки змін у змісті шкільної освіти, особливостей упровадження етнокультурної компоненти змісту освіти в навчальні плани та програми загальноосвітніх шкіл; зміцнення зв'язків загальноосвітніх шкіл із етнокультурними середовищами щодо розширення етнокультурної змістової палітри навчання та виховання учнів.

Дослідження наукової проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в, окреслених у темі, територіальних і хронологічних межах, проведено з опорою на загальні підходи до періодизації педагогічної думки (історизму, науковості, системності), які виснували українські вчені в добу незалежної України: Я. Бурлака, Ю. Руденко [21, с. 7–13], Н. Калиниченко, С. Гончаренко, М. Ярмаченко [139].

В сучасному науковому полі здійснено значний поступ у галузі методології досліджень з історії освіти(педагогіки). Чільне місце в когорті вчених –методологів із наукової галузі «теорія та історія освіти, педагогіки» належить українському вченому Є. Хрикову. У фундаментальній науковій праці «Методологія педагогічного дослідження» Є. Хриков висвітлив загальні засади педагогічних досліджень та виокремив і охарактеризував ті принципові методологічні особливості, які відповідають логіці та структурі історико-педагогічних досліджень. У руслі дослідження з теми науково-кваліфікаційної роботи ми опираємося на обґрунтовані Є. Хриковим методи такого виду досліджень, а саме: історико-структурний, структурно-хронологічний, хронологічно-структурний, системно-історичний, систематизації архівних джерел, культурно-історичної типології [173, с. 160, 161]. Відповідно до мети та завдань дослідження з теми науково-кваліфікаційної роботи інтерес становить наукова позиція вченого щодо вибору методологічних підходів до проблеми періодизації історико-педагогічних явищ і процесів. З позиції Є. Хрикова

дослідники мають ситуацію вибору і можуть послуговуватися хронологічно-проблемним або проблемно-хронологічним підходом до періодизації предмета наукового пошуку [173, с. 190].

Дослідження етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні, в хронологічних межах 90-х рр. ХХ –10-ті рр. ХХІ століття актуалізує студіювання наукової проблематики у міждисциплінарному вимірі. Тому обрано підгрупу теоретичних джерел, що віднесено до першої групи. Відтак до групи теоретичних джерел віднесено дві підгрупи: наукові праці з методології історико-педагогічних досліджень (для розроблення конструкту та інструментарію наукового пошуку); праці, що розкривають на теоретичному рівні актуальні питання у міждисциплінарному вимірі. До другої підгрупи наукових джерел віднесено праці з історії культури, культурології, філософії освіти, які сприяють розкриттю сутності та особливостей культурних процесів в Україні, що дає змогу розкрити міждисциплінарні зв'язки.

Занурення в культурне (у нашому випадку в етнокультурне) середовище зумовлює формуванню в особистості певних культурних уявлень, що створюють емоційне тло для переживання позитивних емоцій [184].

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття у зарубіжній культурології, соціальних науках достатньо поширеною була теорія «мультикультуралізму», що значним чином була провідною щодо політики міжкультурної взаємодії у країнах традиційної демократії. У зазначеному контексті інтерес становить праця О. Калакури «Особливості сучасного етнокультурного розвитку України». Автор наведеної праці розкриває тенденцію культурної трансформації, культурного взаємопізнання, інтеграції традиційної культури з сучасною. Такий підхід у культурному просторі зумовлений розвитком демократичних процесів і децентралізацією управління на державному та місцевому рівнях, культурним плюралізмом і збереженням культурної багатоманітності. О. Калакура вважає, що мультикультуралізм є частиною

державної політики та практик щодо створення умов для розвитку етнонаціональних спільнот, збереження їхніх культурних надбань [67].

Аналіз джерел з проблеми етнокультурного розвитку України на початку 2000-х років дає підстави вважати про зміну вектора етнокультурних інтенцій – від так званого розвитку єдиної культури до полікультурності (мультикультуризму). У науковому полі українські вчені висвітлюють важливу наукову проблему. У цьому напрямку варто вказати на працю О. Калакури – «Мультикультуралізм: сутність і перспективи для України», що висвітлює особливості розвою культури в Україні з позиції етнополітики, характерної в ці роки. Автор поданого в тексті дослідження, з опорою на результати критичного аналізу, розкриває етнокультурні, етнорегіональні та етнополітичні протиріччя, що мали місце в суспільному розвитку України на зламі XX–XXI-х століть [66, с. 19–25].

З огляду на міждисциплінарний характер наукової проблеми, для цілісного та системного розкриття предмета дослідження, інтерес становить фундаментальна праця О. Грищенка «Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування» (2019). За результатами компаративного аналізу, автор названої (вище за текстом) праці, розглядає причини занепаду концепцій і практик національних культур в умовах глобалізаційних зрушень [42, с. 3, 9, 45]; характеризує категорію єдиного й цілісного національного культурного простору та його індикатори – комунікативний, всеохопне прийняття цінностей, ідентична несуперечливість. Заслуговує на увага матеріал, який розкриває сутнісну характеристику етногенези української культури в лоні різних суспільно-історичних утворень та трансформаційні процеси культуротворення [42, с. 99–130].

У руслі дослідження етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти, в окреслених у темі територіальних і хронологічних межах, важливе розуміння історії культури як продукту діяльності людей з властивим їм ціннісним

світоглядом. Етнокультура слугує потужним інструментом для подолання моральних і ментальних втрат [110, с. 4].

Результати дослідження етнокультурних процесів в історичному розвитку державотворчих процесів в Україні та їх вплив на українознавчий контент освітніх галузей у контексті реформування шкільної освіти розкрито авторами колективної монографії «Україна і українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення» (авт.: В. Баран, С. Бойко, О. Гула, Л. Залізник, С. Наливайко, Л. Отрошко, Т. Присяжна, Ю. Фігурний, О. Чирков, О. Шакурова, М. Шостак). У наведеній у тексті науковій праці, автори висвітлюють суголосні до проблематики кваліфікаційної наукової роботи проблеми: «Українознавче спрямування освітніх галузей як чинник збереження і розвитку національного культурного середовища» [16, с. 237–245]; «Українознавчі пріоритети освітнього процесу в контексті національно-патріотичного виховання» [17, с. 246–252]; «Практичне наповнення українознавства як комплексної дисципліни та філософії освітньо-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах України [121, с. 253–255]. Цікавим є міркування авторки Т. Присяжної про місце та функції філософії шкільної освіти, що корелюється з сучасними стратегіями розбудови Нової Української школи [121].

За результатами теоретичного аналізу джерел дослідження встановлено: наприкінці другого та на початку третього тисячоліття в українському науковому дискурсі зріс інтерес до досліджень різноманітних історико-педагогічних проблем, зокрема й тих, що становлять наукове підґрунтя щодо вироблення наукових підходів до систематизації та групування джерельної бази. В контексті дослідження наукової проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти у відрізку історичного часу кінця ХХ-го – початку ХХІ століття, актуалізуємо наукові знахідки, які становлять інтерес для вироблення адекватних підходів для реалізації мети і завдань наукового пошуку.

Дослідження історіографії з наукової теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.)» здійснено з опорою на методологічні підходи та їх типологію, обґрунтовані сучасною українською вченою О. Сухомлинською, в праці «Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем». Дослідниця історії педагогіки, відповідно до тогочасних парадигмальних змін (в умовах переходу від нормативно-знаннєвої до – особистісно орієнтованої парадигми), узагальнила методологічні домінанти такого виду наукового пошуку, а саме: соціокультурні, культурно-антропологічні, педагогічні [158, с. 2]. Вибір окреслених вище за текстом методологічних підходів і домінант зумовлений міждисциплінарним характером дослідження проблематики етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в науковому полі філософії, культурології, історії, педагогіки.

Для розв'язання завдання щодо відбору та аналізу й групування історіографії та джерел дослідження беремо за основу принципи: взаємодоповнюваності, надійності, незалежності, різноманітності, виснувані українською вченою О. Адаменко [1; 2].

Відповідно до предмету дослідження пріоритетним є відбір адекватних методологічних підходів і принципів до відбору джерельної бази, запропонований українським істориком, дослідником історіографії з історії освіти Н. Гупаном, які беремо за основу дослідження [44, с. 53–55; 45, с. 67–70].

За результатами історико-педагогічного дослідження концепцій, теорій, явищ і процесів у поступі змін стратегій і мети змісту шкільної освіти відповідно до особистісно орієнтованої парадигми в незалежній Україні, беремо за основу ключові принципи вивчення та групування джерел. Відповідно до логіки дослідження з окресленої теми першорядним є виокремлення принципів відбору історіографії та джерел, які уможливають системне і всебічне розкриття етнокультурних тенденцій якісних змін змісту шкільної освіти відповідно до актуалізованих суспільних цілей; динамікою

навчальних програм і планів; зв'язків з етнокультурним (соціокультурним і громадянським) середовищами, керівними органами управління освітою та місцевого самоуправління.

Міждисциплінарний характер історико-педагогічного пошуку зумовлює необхідність відбору специфічного інструментарію, що дасть змогу здійснити ретельний аналіз та оцінку процесів і явищ в контексті етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у визначених хронологічних межах.

За результатами теоретичного аналізу, обрано групу принципів відбору історіографії та джерельної бази, а саме: *системності, достовірності, історизму, науковості, міждисциплінарності*. В інструментарії дослідження використано загальнонаукові принципи відбору і групування джерельної бази та уточнено автором принцип *міждисциплінарності; критерії відбору та систематизації джерел дослідження* – 1) *суспільної зумовленості внутрішніх зв'язків між економічними, культурними, політичними запитами на адекватний часові зміст навчання і освіти учнів (для аналізу причинно-наслідкових зв'язків); 2) проблемний критерій дав змогу систематизувати та групувати історіографію та джерела дослідження.*

До джерел дослідження відносимо наукові, історіографічні, документальні, навчально-методичні праці, що розкривають етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в поступі історії (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.); довідкові.

Історіографічні джерела розкривають системні суспільні стратегії розвитку змісту шкільної освіти у зазначених хронологічних межах, їх значення полягає у висвітленні подій і явищ з позицій історизму, які характеризуємо з позицій конкретного історичного періоду. Деякі історіографічні праці частково розкривають окремі аспекти наукової проблеми, однак вони розширюють джерельне поле дослідження, їх розглядаємо для з'ясування часткових або загальних закономірностей і тенденцій у зазначеному в темі відрізку історії.

Таблиця 1.1

Систематизація та групування джерел дослідження

Принципи	Критерії	Показники	Група	Підгрупи
системності	Суспільної зумовленості, проблемний	внутрішні зв'язки між економічними, культурними, політичними запитами на адекватний часові зміст навчання і освіти учнів	наукові	праці з методології, філософії, культурології, історії педагогіки
достовірності		висвітлення змін змісту освіти в історичному поступі	історіографічні	історіографічні праці, джерела, що додатково відображають окремі питання наукової проблеми
історизму		динаміка змін у змісті освіти	документальні	закони, концепції, протоколи, рішення
науковості		відповідність змісту цілям і завданням	нормативно-методичні	навчальні програми, посібники, підручники, методичні рекомендації
міждисциплінарності		різні підходи до характеристики явищ і процесів	довідкові	словники з різних галузей знань
		міждисциплінарні дослідження	додаткові	джерела, що додатково відображають окремі аспекти дослідження

Джерело: розроблено автором

До групи *документальних джерел* віднесено документи про освіту в Україні (Закони, концепції розвитку освіти, затверджені вищими органами

державної влади та управління; матеріали колегії Міністерства освіти України, що містить Ф 166, опис 18 ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України).

До виокремленої групи документальних джерел віднесено посутньо – Закони України: Про освіту (різних років), опубліковані постанови державних органів влади України щодо освіти; офіційно прийняті концепції з розвитку освіти; опубліковані та неопубліковані документи з ЦДАВО України (Ф.166, опис 18 – Міністерство народної освіти УРСР (1988–1992), Міністерство освіти України (1992–2000), а саме: річні звіти, документи засідань колегії міністерства освіти України, доповідні записки до органів влади і управління, статистичні дані. У роботі використано нормативно-методичні джерела з фондів Педагогічного музею України та документальні матеріали (писемні джерела) з фондів загальноосвітніх шкіл, які підтверджують особливості впровадження етнокультурної компоненти у змісті шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах.

Студіювання документальних джерел (законів, концепцій, постанов) дало змогу дослідити стратегії розвитку освіти (шкільної) відповідно до запитів суспільства в проміжках історії, що характеризуються певними цілями та метою і завданнями щодо підготовки дітей і молоді до вирішення суспільних ролей і особистісно значущої діяльності. За результатами використання методів джерельного та компаративного аналізу з'ясовано нормативно-обумовлений характер етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні, у хронологічних межах дослідження. Окремі положення нормативно-правових документів про освіту в Україні висвітлено в контексті розв'язання завдань дослідження у змісті дисертації.

Основні положення про права на здобуття якісної освіти рідною мовою утверджено в Конституції України (Основному Законі), що становить правову базу для розвитку всіх ланок освіти в Україні [77]. Зasadничі положення щодо змісту шкільної освіти в різних історичних відрізках часу утверджено в законах

України і постановою щодо внесення доповнень в чинні документи, які забезпечували перехід системи освіти від моделі попередньої радянської доби – до моделі в незалежній Україні, що ґрунтувалась на особистісно-орієнтованій парадигмі, компетентнісній парадигмах. 1996 року Верховна Рада України внесла зміни та доповнення, які мали регулювати становлення та розвиток системи освіти за європейськими принципами – демократизму, поваги до людини та її цінностей. Відбувся значний поступ щодо вдосконалення змісту шкільної освіти на етнокультурних засадах, а саме – історії України: повернення в зміст шкільних предметів забутих сторінок історії та історичних, культурних персоналій; вивчення географії та культури рідного краю; інтегрованого курсу про Україну та українство (українознавство). Зміни та доповнення до закону про освіту попередньої доби стимулювали етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти, а з іншого боку – гальмували цей процес, оскільки лише частково (в межах варіативної складової Базового навчального плану) утверджували нові підходи до функціонування та вдосконалення змісту освіти в Україні [123].

У Законі України «Про загальну середню освіту» (1999) утверджено структуру загальної середньої освіти та типи загальноосвітніх навчальних закладів. Відповідно до них затверджено документ, що визначав загалом підходи до структурування змісту шкільної освіти відповідно до Базового навчального плану. Розширено змістове поле українознавчої компоненти, що сприяло поступу етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти [124].

Нове бачення освіти в Україні утверджено в Законі України «Про освіту» (2017). Відповідно до ст. 3.6. кожна людина (дитина) має право на реалізацію своїх індивідуальних потреб. У представленому документі чинне місце відведено освіті, побудованій на цінностях і культурі, яка є об'єднуючим чинником соціалізації молодих громадян [128]. В хронологічних межах дослідження розвиток змісту шкільної освіти відбувався відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» (1999) [124] та втратив чинність 2020 р.

у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020) [130].

У першій половині 90-х рр. ХХ століття етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти ґрунтувались на новій нормативно-правовій базі, зокрема для гірських регіонів: Карпат і Криму знаковими були норми закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (1995) що утверджували особливості організації та фінансування гірських шкіл [132]. Ідеї, що були закладені в Законі України «Про статус населених пунктів в Україні» характеризуються тяглістю й отримали свій розвиток у «Концепції розвитку гірських територій українських Карпат» [133]. У поданих в тексті документах на законодавчому рівні затверджено зв'язки економічного, гуманітарного, міжкультурного розвитку зазначених регіонів, що характеризуються різноманіттям етнокультурних ареалів.

Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти на початку 90-х років ХХ століття характеризуються *актуалізацією мети національного виховання, навчання учнів з урахуванням тяглості історико-культурного досвіду попередніх поколінь*. Проголошення в доповненнях до чинного законодавства про освіту принципів деполітизації, деідеологізації, децентралізації в галузі освіти було рушійною силою щодо активізації творчого потенціалу українських учених і вчителів-практиків. Так 1991 року затверджено основні ідеї щодо розвитку національної школи та оприлюднені в документі – Концепція середньої загальної національної школи України [82, с. 1–3]. Ідеї, що оприлюднені в наведеному документі суголосні тим, що їх висували автори Концепції української школи Прикарпаття, 1990 року. У Концепції прописано авторське бачення реалізації етнокультурного підходу до шкільної освіти учнів, вдосконалення змісту освітніх дисциплін із урахуванням культурного, господарсько-рекреаційної вагомості карпатського регіону. Пізніше концепція була доопрацьована та мала назву Концепція гуцульської школи Прикарпаття [86, с. 1–3]. Варто зауважити, що в документах, розроблених років значна увага

спрямовувалась на вироблення етнокультурних стратегій трудового виховання учнів, розвиток трудових навичок для роботи в господарській і культурній сферах свого краю (регіону) [84, с. 2–3].

З огляду на предмет дослідження науковий інтерес становить Концепція школи нової генерації – української національної школи – родини [87]. У концепції науково аргументовано актуальність змін не лише щодо змісту освіти учнів, а й організаційних форм навчання, наповнення освітнього середовища школи і навчально-виховного процесу ціннісними сенсами.

Студіювання стратегій розвитку змісту шкільної освіти в руслі реалізації етнокультурних тенденцій свідчить про зміну освітніх домінант в умовах розбудови системи освіти в Україні відповідно до вимог цифрового суспільства, у змісті освіти цих років збільшено частку навчальних предметів відповідно до освітніх галузей. На законодавчому рівні змінено структуру школи та введено трьохступеневу структуру школи [79, с. 3–5; 76, с. 128–153; 115].

В нових соціально-економічних, політичних, міжнародних умовах стратегічним напрямом державних внутрішньополітичних стратегій був пошук шляхів розбудови шкільництва в Україні, зокрема вдосконалення змісту освіти на етнокультурних засадах та пізніше (2000-ні рр.) пристосування його до потреб цифрового суспільства, нових технологій. Цих років на державному рівні створено законодавчу базу для імплементації в освітній простір України Декларації прав дитини (проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р), що засвідчує про стратегію освіти, що ґрунтується на базових правах дитини на забезпечення сприятливих умов для навчання, освіти та розвитку [47, с. 18].

Джерельну базу дослідження, що віднесено до групи документальних джерел, розширено опублікованими/неопублікованими документами, які розкривають стратегії держави щодо регулювання розвитку змісту шкільної освіти на етнокультурних засадах (протоколи засідань колегії міністерства освіти України, доповідні записки до вищих органів влади та управління з

питань освітньої діяльності, рукописи доповідей, матеріали обговорень концепцій, постанов, статутів): з фонду 166 ЦДАВО України (оп. 18).

Для уточнення перспективних практик реалізації етнокультурної компоненти в змісті шкільної освіти в хронологічних межах дослідження, використано низку документів із архівів загальноосвітніх шкіл (опис педагогічного досвіду, навчальні плани і програми з курсів навчальних предметів, що розкривають регіональний характер етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти). Результати вивчення документальних джерел з фондів шкільних архівів використано для уточнення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти на регіональному рівні.

Історико-педагогічне дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.)» здійснено з використанням документів про освіту, що містяться в 166 фонді. опис 18 – Міністерство народної освіти (1988–1992 рр, Міністерство освіти України (1992–2000 рр.) ЦДАВО України (Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України). Документи, що розкривають стратегії незалежної держави в галузі шкільної освіти, містяться в 18 описі. До них відносимо ті, що розкривають сутність організації та управління в галузі вдосконалення змісту шкільної освіти, тенденції змін змісту освіти відповідно до запитів суспільства та нових парадигм освіти в Україні: Протоколи засідань колегії Міністерства освіти України та документи до них (рішення колегії, положення, доповідні записки до вищих органів влади і управління, накази, концепції). Архівні матеріали, що розміщені в описі 18 та віднесені до фонду 166 (Міністерство освіти України) становлять документи про освіту першого десятиліття окреслених хронологічних меж дослідження. Опис 19 з питань розвитку освіти в Україні в перше двадцятиліття двадцять першого століття наразі не сформовано, що значним чином обмежує дослідницьке поле документальної джерельної бази цих років.

Відповідно до рішень Колегії міністерства освіти України від 24.06.92 р., утверджено Положення про заклад освіти. Цим документом визначено мету нової школи – задоволення освітніх потреб особи, суспільства, держави [191]. Загальноосвітні школи (відповідно до Положення – заклади освіти) різних типів і структур, форм власності здійснювали організацію освітнього процесу самостійно (відповідно до програми освітньої діяльності) та Статуту й затвердженими умовами ліцензії [191, Арк. 20]. Таким чином діяльність закладів освіти розглядались в руслі державотворчих процесів, розвитку творчої активності педагогічних спільнот щодо пошуку продуктивних шляхів розбудови національної системи освіти.

Результати вивчення документів про освіту з фондів ЦДАВО України дають підстави стверджувати провідну роль державної політики в галузі освіти. Зазначене міркування підтверджує документ – Рішення колегії Міністерства освіти України від 26.08.92 р. (протокол № 319), що ухвалює прийняття «Державної національної програми відродження освіти: Україна ХХІ століття» [199, арк. 4].

Групу документальних джерел дослідження розширено актуальними документами про освіту в Україні в окреслених хронологічних межах, які становили нормативно-правову базу для розв'язання суголосних проблем і тяглості етнокультурних тенденцій з місту шкільної освіти в Україні у різні роки. Окремі питання щодо вирішення завдань українізації адміністративного апарату всередині двадцятих років двадцятого століття. Для пізнання тяглості та циклічності процесу українізації. Згідно з документами тих років: Постановою ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату» від 30 квітня 1925 року, Постановою РНК УСРР « Про практичні заходи до українізації радянського апарату» від 16 липня 1925 року, Положення про відділи українознавства та ліквідацію української неписьменності при відділах лікнепу... від 1 серпня 1925 року, Інструкція про українізацію радянських установ на селі від 5 серпня 1925 року

[119, с. 1–7]. З-поміж важливих питань пріоритетними були: вдосконалення україномовного контенту на всіх рівнях управління освітою, зокрема й шкільної; ведення документації українською мовою, правові аспекти поширення української мови та культури в різних освітніх і професійних середовищах; розширення мережі шкіл для дітей національних меншин. Як засвідчує поступ історії, гуманні наміри українізації, пізніше зазнали крах із-за намагань поєднати українізацію з класовими ідеологемами. Тому наміри етнокультурного розвитку зазнали поразки.

До *групи наукових джерел* віднесено монографії (з теорії та історії освіти, культурології, філософії освіти), праці з методології наукових досліджень та історико-педагогічних досліджень, наукові статті, результати історико-педагогічних розвідок із суголосних до теми дослідження проблем; наукові праці педагогів-практиків, державних діячів попередніх періодів, які розкривають ціннісно-світоглядний характер етнокультурних підходів до виховання та навчання учнів й підготовки їх до життя.

Для з'ясування загальних наукових підходів до оновлення змісту шкільної освіти проаналізовано праці українських учених і науковців, що висвітлюють загальні підходи до досліджень та розкривають загальнонаукові й суспільні тенденції його розвитку. У руслі загальноєвропейських підходів до змісту шкільної освіти інтерес становить праця О. Локшиної «Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)». Авторка розкриває сутнісні особливості демократичних цінностей та цінностей культури в змісті шкільної освіти [98].

Характеристика шляхів оновлення змісту шкільної освіти в 90-ті рр. ХХ століття подана в науковій праці О. Савченко «Реформування змісту шкільної освіти в контексті педагогічної спадщини В. Сухомлинського». Авторка висвітлює окремі аспекти змісту шкільної освіти, які були дієвими в моделі Павлишської школи. Однак гуманістичні паростки не стали загальноприйнятими, вони залишилися в досвіді роботи цієї школи та ще

декількох шкіл тогочасної України. Тому на часі була потреба вагомих змін щодо змісту освіти учнів [147, с. 1–4].

У науковій статті «Зміст шкільної освіти на рубежі тисячоліть О. Савченко подає ґрунтовний аналіз показників зміни змісту шкільної освіти та необхідності його модернізації: зміна цілей шкільної освіти; входження в європейський і світовий освітній простір, міжкультурна комунікація, компетентнісний характер, навчання впродовж життя [146, с. 2–6].

Окремі питання вдосконалення змісту шкільної освіти розкрито О. Сухомлинською в статті «До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти»: загальнонаукові – щодо суспільної зумовленості; відповідність науковим напрацюванням і практичному досвіду попередніх років; оновлення змісту на загальнолюдських цінностях [157, с. 39–43].

На різних етапах розвитку державності в Україні, педагоги та суспільні діячі поверталися до проблематики щодо етнокультурного простору як ресурсу ціннісної та світоглядно-орієнтованої освіти, зокрема шкільної. До цієї когорти належать праці педагога різних років – Г. Ващенко (Виховання волі і характеру) [23], С. Сірополко (Історія освіти України) [151]; М. Стельмахович (Українська народна педагогіка) [156].

У руслі проблематики дослідження етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти інтерес становлять наукові надбання вчених попередніх періодів. Так, О. Кульчицький у праці, присвяченій розкриттю внеску І. Мірчука в розвиток української етнокультури та її ціннісного потенціалу розкриває значний пласт українського культуротворення в поступі історії [94, с. 53–55].

Достатньо широкий пласт наукових праць присвячено висвітленню концептуальних ідей різних програм з українознавства. У статті М. Мафтин «Концептуальні засади програми з українознавства для загальноосвітньої школи I ступеня» подано ґрунтовний аналіз теоретичних основ українознавства в історико-культурному контексті. Авторка поданої статті вважає, що українознавство має зайняти вагоме місце як справа державної ваги.

Позитивним є те, що в статті подано результати теоретичного аналізу й розкрито внесок українських філософів, суспільних і державних діячів, прогресивних педагогів минулих історичних періодів у розкриття ціннісної сутності українознавства. Праці багатьох з них нині слугують джерельною базою українознавства. Як зазначає авторка статті (поданої вище за текстом), в умовах знецінення духовної культури та несформованості національної ідентичності, українознавство має бути націєтворчим і об'єднавчим засобом. Загалом авторка з позицій аналізу щодо визначення мети, категоріального апарату. Структурування змісту підтверджує, що програма є добре продуманим нормативним документом, а її зміст відповідає сучасним науковим здобуткам з різних галузей знань. У програмі структуровано зміст за блоками концентрів «Я і мій рідний край» – для 1 класу; «Українська природа» – для учнів 2 класу; «Українська мова» – для учнів 3 класу; «Український народ» – для учнів 4 класу. Програма інтегрованого навчального курсу «Українознавство» для початкової школи передбачає розширення змістових ліній на кожному концентрі регіональним матеріалом [101, с. 110–112].

За результатами теоретичного аналізу з'ясовано, що на початку 21 століття в наукових працях українських учених подано достатньо широкий спектр проблем у руслі національної культури. Так у науковій статті В. Титаренко «Концептуальні основи виховання української молоді в умовах відродження української національної культури» розкрито ідею про естетичне виховання як засіб морально-духовного виховання дітей і молоді. Авторка проводить концептуальну лінію про значення української художньої спадщини, традицій (родини, декоративно-ужиткових, обрядових, художніх ремесел, усної народної творчості) для вироблення естетичних еталонів, художньо-естетичного сприйняття світу та естетичного світогляду. Тому на часі розроблення стратегій естетичного виховання дітей і молоді. Однією з них, на думку авторки є розширення в загальноосвітніх школах мережі народознавчих клубів, гуртків народної творчості; в позашкільних закладах – народознавчих

клубів, дитячих академій мистецтв, об'єднань художньої самодіяльності. Народне мистецтво, як вважає В. Титаренко є інтегрованим засобом естетичного розвитку особистості. Засвоєння кращих його зразків сприяє поглибленню вивчення рідної мови, історії рідного краю, етнокультури та побуту, побутової та господарської культури, музики та фольклору. Авторка статті, що подана вище за текстом підтверджує власне бачення проблем і перспектив естетичного виховання на народному ґрунті, працями класиків української педагогіки, насамперед В. Сухомлинського [160, с. 158–150].

На підставі аналізу наукових джерел варто зауважити, що об'єднуючою науковою ідеєю їхніх праць є визнання першорядності етнокультурного змісту (ціннісного ресурсу) в навчанні та вихованні учнів. Студіювання етнокультурних витоків, висвітлення продуктивного практичного досвіду, напрацьованого вченими та педагогами-практиками, може слугувати для вдосконалення якісної шкільної освіти учнів.

За результатами аналізу джерельної бази дослідження з наукової проблеми, яка розкриває етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.) з'ясовано зацікавленість наукової спільноти різними аспектами теми у міждисциплінарному вимірі. Відповідно до проблематики заявленої статті науковий інтерес становлять дослідження, в яких розкрито різні підходи до аналізу етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти, що увиразнюють соціокультурний контекст в окреслених хронологічних і територіальних межах.

До групи історіографічних джерел віднесено праці сучасних учених, що безпосередньо або опосередковано розкривають історіографію та генезу актуальної проблеми дослідження. З-поміж низки наукових доробків інтерес становить праця А. Якубової «Тенденції етнокультурного життя УРСР у контексті коренізації (1925–1935 рр.)» [181, с. 74–88]. Авторка розкриває особливості духовного розвитку громад етнічних груп в контексті політики коренізації, що відображала намагання партійно-державних інтегрувати

більшовицьку ідеологію на українському (етнокультурному) ґрунті. Тих років отримало розвиток таке явище, як політико-культурна двомовність, що заклало проблему відкидання назад української ідентичності та освіти. Окремі положення та узагальнені висновки, що містить зазначена вище наукова праця, можуть слугувати для розгляду передумов, сформованих у попередні періоди щодо етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в перше двадцятиріччя незалежності України.

У руслі предмета дослідження історіографічну спрямованість містить зміст наукової статті М. Чепіль «Краєзнавство як чинник патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX – початок XX ст.); розкрито внесок українських педагогів того часу в розкриття сутності «краєзнавства» як предмета дослідження і навчального предмета. За результатами історико-педагогічного дослідження висвітлено функції краєзнавства у змісті шкільної освіти. Обґрунтовано значення «краєзнавства» як витоків щодо мовленнєво-когнітивного та морально-етичного розвитку дітей і учнівської молоді [176, с. 38–44].

У руслі історико-освітніх студій заявленої в статті проблеми, суголосними є аспекти, що розглядає Ю. Липчанська у праці «Етнокультурна направленість навчання та виховання у вищій школі» [97, с. 117–120]. Авторка ретельно здійснила категоріальний аналіз основних понять наукового пошуку та коректно їх обґрунтувала. Заслуговує на увагу подане авторське визначення поняття етнокультурна направленість, що корелюється з поняттями «етнос» і «культура»; значну увагу приділено розкриттю сутності та особливості формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів. Дослідниця подає принципи етнокультурної направленості навчання та виховання у вищій школі, сутність яких полягає в створенні умов для включення здобувачів освіти в етнокультурну традицію, взаємозв'язки та взаємовпливи між національною і загальнолюдською культурою» [97, с. 118].

У добу Незалежності України у науковому дискурсі актуалізовано наукові інтереси вчених до етнокультурного контексту досліджень в освітній галузі. Наукова скарбниця поповнилась чисельними дослідженнями з етнокультурних проблем розвитку шкільної освіти в Україні на регіональному ґрунті. У праці Г. Русин, Г. Розлуцької «Етнопедагогічні характеристики моделей шкільної освіти українців на західноукраїнських землях наприкінці 18 – на початку 20 століття» [142] виокремлено та охарактеризовано за демографічним, соціально-економічним, етнокультурним і соціально-культурним індикаторами моделі розвитку шкільної освіти в зазначених територіальних і хронологічних межах, а саме: точково-фрагментарну, лінійно-фрагментарну, ступенево-фрагментарну. Попри те, що наведена праця належить до іншого часового періоду, у змісті розкриті зв'язки та регіональні особливості розвитку змісту шкільної освіти. Окремі виклади, поданої вище за текстом праці можемо розглядати в джерелознавчому та історіографічному аспектах.

Відповідно до предмета історико-педагогічних пошуків теоретичну значущість містить наукова праця Г. Філіпчука «Етнокультура, природовідповідність в етизації особистості». Автор поданої праці, висвітлює актуальні проблеми вдосконалення змісту шкільної освіти з урахуванням універсальних (загальнолюдських) і етнокультурних цінностей задля розвитку екоосвідомості особистості в умовах глобалізації. Пропонує шляхи розв'язання існуючих екологічних і суспільних протиріч: розширення поля національних культур та етнічного багатоманіття, відродження народного культурного потенціалу з метою подальшого його трансформації в соціально-педагогічні процеси [165, с. 34–45].

Особливості етнокультурної складової у змісті навчання та виховання учнів у різних регіонах України нашого часу достатньо широко популяризуються українськими вченими. Так, у праці «Головні напрями етнокультурологічної підготовки в освітньо-виховних системах Полісся»

О. Березюк висвітлює соціально-економічну та культурну зумовленість етнокультурної підготовки учнів у пострадянський період. З опорою на дослідження провідних українських учених, авторка розкриває провідні напрями змісту етнокультурологічної підготовки учнів, а саме: вдосконалення народознавчої компоненти, організація життєдіяльності дітей і молоді на народних традиціях із урахуванням принципів народності, природовідповідності, культуровідповідності, етнічної соціалізації [11, с. 8–13].

Проблема етнокультурного контексту в історико-педагогічній площині Волинського регіону досліджена українською вченою Л. Антонюк у кандидатській дисертації з теми «Виховання дітей національних меншин на Волині (XIX – початок XX ст.): порівняльний аналіз» [4]. Зміст дослідження містить питання етноконфесійних і етнопедагогічних основ змісту виховання дітей національних меншин, що сприяє осмисленню притаманних особливостей організації процесу виховання.

Зростання інтересу дослідників до різних питань зазначеної в статті наукової проблеми в регіональному вимірі розглядаємо в руслі розбудови українського шкільництва цих років на засадничих принципах демократизації, децентралізації, гуманізації, народності.

У праці А. Ковач «Етнокультурний розвиток Закарпаття в період незалежності України» [74, с. 187–201] висвітлено поступ етнічних спільнот до національно-культурного відродження. На думку автора зазначеної вище праці, гармонізації етнокультурної взаємодії сприяли правочинні процеси державного рівня. Нормативно-правова база цих років спряла гармонізації етнонаціональних інтересів представників усіх етнонаціональних спільнот. Відповідно до чинної нормативно-правової бази 2000-х років на теренах Закарпаття унормовано шкільну мережу з урахуванням етнокультурних освітніх потреб національних меншин. У статті подано фактологічний матеріал, що містить розлогу статистику про впровадження етнокультурної компоненти в зміст шкільної освіти учнів. Дослідницький інтерес становить матеріал щодо

використання мов: національних меншин і державної в полікультурному середовищі. Окремі ідеї прописані в статті мають історіографічний характер.

Виокремлено *групу джерел, що додатково висвітлюють окремі, дотичні до проблематики аспекти*, які мали вплив на динаміку етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти у територіальних і хронологічних межах. У контексті предмета дослідження інтерес становлять праці, в яких опосередковано розкриті окремі аспекти, зокрема й підготовка вчителя до впровадження етнокультурного змісту освіти учнів загальноосвітніх шкіл (ці праці відносимо до третьої групи джерел). Так у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук «Формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва» [154]. Л. Соляр подано розгорнуту характеристику категоріального апарату дослідження наукової проблеми, що являє собою дослідницький інтерес. У роботі представлено широку палітру форм етнокультурної діяльності вчителя в освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти, представлено зміст спецкурсудля студентів педагогічних спеціальностей.

У контексті підготовки вчителя до реалізації етнокультурного підходу, розкриває зазначену в нашій статті проблематику О. Цуняк у праці «Етнокультурна підготовка майбутніх педагогів у контексті етнокультурної парадигми» [174, с. 84–86]. Авторка, наведеної вище праці, висвітлює загальні підходи до вдосконалення змісту етнокультурної підготовки педагогів в освітньому процесі закладу вищої освіти в руслі сучасних наукових концептів.

Аналіз наукових праць два змогу з'ясувати розвиток в Україні етнокультурних процесів в історичному етногенезі. Системно висвітлено перебіг етнокультурних явищ і процесів у колективній монографії сучасних українських учених: В. Баран, С. Бойко, О. Гула (та інші) «Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення» [161].

У сув'язі дослідження проблематики заявленої статті, науковий інтерес становлять праці, що розкривають питання формування етнокультурної

компетентності особистості, етнокультурне виховання нинішніх поколінь в контексті оновлення етнокультурної домінанти змісту освіти [12, с. 10–14]. Варто зазначити, що попри глибокий аналіз поданий авторкою О. Березюк у наведеному вище тексті, поза дослідженням залишається поступ етнокультурного контексту змісту шкільної освіти учнів в роки становлення та розбудови системи освіти в Незалежній Україні.

Як засвідчують результати теоретичного аналізу, етнокультурні аспекти змісту шкільної освіти учнів є предметом наукових розвідок учених – розробників сучасного змісту шкільної освіти, зокрема галузі історії. Так сучасна українська вчена Т. Мацейків висвітлює наукову проблему етнокультурної компоненти змісту історії України як засобу громадянського виховання учнів та формування громадянської компетентності [104, с. 142–146]. Авторка наведеної праці подає широкий пласт культурологічного та історичного матеріалу, що формує ціннісне світосприйняття та поведінкові еталони в учнів у процесі вивчення освітньої галузі. Наукові ідеї про культурологічно-історичний компонент змісту освіти учнів може слугувати для подальших наукових розвідок з історії освіти.

У статті «Філософсько-освітній потенціал етнопедагогічного знання у сучасній професійній підготовці педагога» [148, с. 95–102] автор обґрунтовує сутнісні особливості етнопедагогічної освіти в контексті професійних стандартів на прикладі змісту навчальної дисципліни «Етнопедагогіка» на основі детермінант людиномірності. Оновлення змісту професійної підготовки педагогів подано у руслі етнокультурних тенденцій, а саме: розкриття світоглядного потенціалу знань про людину та її цінності в історико-філософському поступі.

Аналіз джерел із проблематики дослідження, засвідчує актуалізацію різних етнокультурних підходів в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. У статті «Педагогічні умови формування етнокультурної компетентності здобувачів початкової освіти», авторка Л. Московчук висвітлює

змістово-діяльнісне наповнення активністю учнів в освітньому процесі початкової школи [108, с. 153–175].

Перспектива дослідження наукової проблеми етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти, в зазначених територіальних і хронологічних межах, полягає в урахуванні міждисциплінарних наукових пошуків. У науковому полі чільне місце належить дослідженню методичних засад формуванню етнокультурної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти. З-посеред значного масиву наукових праць, зазначена вище за текстом проблема достатньо розлого розкрита в праці М. Зубрицької [62]. Авторка розкриває методичні засади формування етнокультурної компетентності у руслі мовно-літературної освітньої галузі. Дібраний матеріал із різних змістових модулів може слугувати засобом формування здатності та готовності учнів діяти в етнокультурному середовищі.

Групу довідкових джерел становлять словники з різних галузей науки (педагогіки, філософії, культурології, філології), що дало змогу здійснити категоріальний аналіз ключових понять з теми дослідження та уточнити їх генезу.

За результатами історіографічного та джерелознавчого аналізу, відповідно до проблемного критерію та суспільної зумовленості систематизовано та групувано історіографію та джерельну базу дослідження.

Виокремлено та охарактеризовано чотири групи джерел, в яких висвітлено опосередковано окремі аспекти досліджуваного історико-педагогічного явища з позиції історичного розвитку. Тема наукової кваліфікаційної роботи (дисертації) знаходиться в близькому часовому полі, що зумовлює відсутність цілісних історичних, історико-педагогічних досліджень. Зазначена проблема активніше розроблялась культурологами. Тому дослідження культурології та історії культурології ми відносимо до тієї групи джерел, яка становить історіографічну або джерельну цінність.

Аналіз історіографії та джерельної бази дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ –

10-ті рр. XXI ст.)» дав змогу встановити зростання наукового інтересу до етнокультурної проблематиці в педагогіці (історії педагогіки), культурології в різні роки історико-педагогічного поступу в хронологічних межах дослідження. Однак попри значну чисельність досліджень з різних історико-педагогічних аспектів, у науковому полі України немає цілісного та системного дослідження з цієї актуальної наукової проблеми в умовах особистісно орієнтованої та компетентнісної парадигми освіти в добу незалежності.

Реформування системи освіти в Україні, зокрема шкільної на ціннісних засадах актуалізує повернення до етнокультурних витоків, вивчення кращих зразків перспективного досвіду впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти етнокультурного змісту виховання та навчання учнів.

Розвій етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні припадає на добу здобуття незалежності та роки становлення і модернізації національної системи освіти. Саме цих років українські вчені зробили вагомий внесок у розроблення філософських концептів, що лягли в основу методології досліджень із етнокультурного розвитку освіти. Аналіз джерел із зазначеної проблематики дає підстави стверджувати про зростання в ці роки чисельності різновекторних досліджень і розкриття тих тем, що були під забороною в радянську добу.

Для встановлення особливостей змістово-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в хронологічних межах дослідження виокремлено та проаналізовано групу *нормативно-методичних* джерел наукового пошуку. У цю групу джерел дослідження віднесено програми, календарно-тематичне планування, навчальні та методичні посібники, розроблені та чинні до використання в загальноосвітніх школах у 90-х рр. XX –10-х рр. XXI століття. Детальний аналіз цих джерел подано в змісті п. 2.3 науково-кваліфікаційної роботи.

За результатами студіювання історіографії та джерел дослідження встановлено зростання інтересу вчених і науковців до досліджень різних аспектів

етнокультурної проблематики в контексті розбудови шкільництва у відрізку історії незалежної України. Послаблення адміністративного тиску й відхід від уніфікації (зразка попередньої історичної доби) зумовили потужне зростання активності педагогічних спільнот, долучення до розроблення краєзнавчого, українознавчого, історико-культурного змісту курсів навчальних предметів. Адекватний до мети та завдання 2 методичний інструментарій, дав змогу проаналізувати, систематизувати та групувати джерела історико-педагогічного дослідження в окреслених територіальних і хронологічних межах.

Результати подальших історико-педагогічних розвідок подано в узагальненій характеристиці етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні в хронологічних межах 90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI століття та висвітлено в II розділі науково-кваліфікаційної роботи.

Висновки до першого розділу

Відповідно до першого завдання уточнено концептуальні ідеї та методологічні основи дослідження. Зміст першого розділу містить результати теоретичного аналізу провідних концептуальних ідей щодо ціннісного потенціалу культури в цілісному вимірі та її складника – етнокультури, що забезпечує спадкоємність морально-духовних і культурно-етичних цінностей, господарських, техніко-технологічних традицій. За результатами історико-педагогічних студій з'ясовано тяглість гуманістичних цінностей в українській культурній традиції про, що свідчать проаналізовані джерела з філософії, філософії освіти, історії, культурології, історії культури, психології, педагогіки.

За результатами теоретичного аналізу уточнено та обґрунтовано чотири рівні історико-педагогічного дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.)»: філософський, методологічний, теоретичний, практичний (технологічний).

На філософському рівні: уточнено концептуальні ідеї історико-педагогічного пошуку та виокремлено ті, що найістотніше відображають

сутність процесу дослідження у контексті трансформації парадигм освіти, розвитку змісту шкільної освіти з позиції цілей освіти людини та її культуротворчої місії. В основу розроблення вихідних положень дослідження лягли концептуальні ідеї: освіта, що ґрунтується на зрозумілих і життєствердних цінностях; вплив ціннісного досвіду людини на її морально-духовне зростання. За результатами студіювання широкої джерельної бази обґрунтовано провідні концепти історико-педагогічних студій: історичний, хронологічний, аксіологічний, парадигмальний, цивілізаційний, міждисциплінарний, що дало змогу дослідити тему цілісно та комплексно в міждисциплінарному вимірі.

Уточнено на методологічному рівні вихідні положення дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених в темі територіальних і хронологічних межах. Відповідно до наукової проблематики, теми, мети, завдань та концепції дослідження обґрунтовано методологічні підходи до дослідження та обґрунтовано інструментарій наукового пошуку, адекватний до його предмета, мети та завдань.

На теоретичному рівні на підставі результатів категоріального аналізу виокремлено базові поняття дослідження та охарактеризовано їх сутнісні особливості – «зміст освіти», «зміст шкільної освіти», «розвиток», «парадигми освіти», «мета освіти». Уточнено поняття «етнокультурні тенденції», та вперше обґрунтовано поняття «етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти».

У руслі виконання другого завдання, відповідно до уточненого технологічного рівня історико-педагогічних студій, розроблено дослідницький інструментарій, що дав змогу з'ясувати та схарактеризувати зв'язки між запитамі суспільства щодо змін мети і змісту шкільної освіти та модернізацією освітніх практик досліджуваного освітньо-культурного явища.

Відповідно до другого завдання, за результатами історіографічного та джерельного аналізу, здійсненого на засадничих принципах – системності,

достовірності, історизму, науковості, міждисциплінарності встановлено актуальну проблематику дослідження у міждисциплінарному науковому полі.

На підставі комплексного аналізу виокремлено та систематизовано й групувано джерельну базу дослідження за критерієм суспільної зумовленості та проблемним критерієм.

Виокремлено та охарактеризовано групи джерел: теоретичні – до цієї групи віднесено три підгрупи (методологічні, теоретичні, що розкривають міждисциплінарний характер наукової проблеми, історіографічні та наукові джерела, що розкривають окремі дотичні до теми проблеми); документальні – державні документи, що визначали стратегії розвитку шкільної освіти та впливали на трансформацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, рішення та матеріали засідань керівних органів освіти з суголосних до теми проблем; нормативно-методичні (навчальні плани, навчальні програми, посібники, підручники); довідкові (словники з дотичних до наукової проблеми галузей знань).

За результатом комплексного аналізу, уточнено актуалізацію в наукових дослідженнях у міждисциплінарному вимірі різних аспектів проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в історичному відтинку, що віднесено до хронологічних меж історико-педагогічного пошуку. Висвітлено різновекторні аспекти наукових досліджень з історії освіти, культурології, філософії, теорії освіти, що дало змогу виявити стан дослідженості наукової проблеми.

З'ясовано: науковий інтерес дослідників до актуальної проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти зумовив розширення міждисциплінарного наукового поля, що дало змогу цілісно та всебічно висвітлити стан проблеми в сучасних наукових дослідженнях, рівень її затребуваності науковою та освітянською спільнотою.

Результати теоретичного пошуку засвідчили відсутність цілісного дослідження актуальної проблеми – етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в окреслених хронологічних межах.

Основні результати дослідження викладено в таких публікаціях автора: [29; 31].

РОЗДІЛ 2

ПОСИЛЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПОСТУПІ ЗМІН ОСВІТНІХ ПАРАДИГМ В УКРАЇНІ (1991–2018)

2.1 Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (1991–2018)

Періодизація наукової проблеми етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в окреслених у темі територіальних і хронологічних межах знаходиться в площині доби становлення та модернізації системи шкільної освіти в Незалежній Україні – 1991–2018 рр.

З метою відбору методологічних позицій щодо обґрунтування періодизації, зазначеного в темі дисертації історико-педагогічного процесу, проаналізовано низку наукових праць українських істориків, педагогів щодо різноманітних методологічних підходів до періодизації і історичних, історико-педагогічних явищ і процесів в галузі освіти.

У контексті завдання дослідження насамперед уточнюємо поняття «періодизація»: сучасний український історик – Н. Гупан у монографії «Українська історіографія історії педагогіки» [46] висвітлює такі характерні особливості періодизації: логічний поділ за характерними особливостями хронологічних меж дослідження на окремі проміжки (етапи); врахування загальних закономірностей (характерних для всього процесу) і тих, що становлять окремі специфічні, невласиві для інших етапів; використання в процесі періодизації уніфікованого, спільного інструментарію дослідження для виокремлення та характеристики всіх періодів та етапів в [46, с. 19]. На думку вченого, важливо враховувати внутрішню логіку поступу історико-педагогічного процесу тому, що хронологічні межі (періодів, етапів) можуть не співпадати з державними документами; суспільна думка може випереджувати нормативно-правове вирішення тієї чи іншої проблеми, її може актуалізувати

громадянське середовище. Тому етапи розвитку можуть не збігатись з «політичною історією країни» [46, с. 20].

Окремі аспекти періодизації, зокрема уточнення на поняттєвому рівні висвітлено Л. Наточий, О. Черкасовим у руслі дослідження дотичних наукових проблем [114, с. 35–43; 178].

Наукова думка вченого актуальна щодо хронологічного контексту доби Незалежної України: насамперед характерним для цього часового проміжку є те, що педагогічні процеси та явища, прогресивні ідеї зароджуються в попередніх періодах. Актуальні ідеї місце і функції етнокультурних цінностей змісту шкільної освіти вивірені в часових межах у процесі трансформаційних змін. Тому очевидним є міркування про ретельний аналіз і виокремлення періодів та етапів у часових межах історичної доби.

Українські вчені наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття (в добу незалежної України) активно досліджували різноманітні наукові проблеми з історії української педагогіки, яка мала багато закритих сторінок або сплюндрованої історичної пам'яті про події, процеси та явища, педагогічні постаті.

До розроблення методології історико-педагогічних досліджень долучилися історики і педагоги. Увага приділялась вивченню та популяризації української педагогічної думки. Групою провідних українських учених: О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко обґрунтовано та введено в науковий обіг методи періодизації педагогічної думки, а саме: конкретно-історичний, порівняльно-історичний, ретроспективний, класифікація, що лягли в основу методології дослідження [65, с. 17].

Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в хронологічних межах 90-х рр. ХХ –10-ті рр. ХХІ століття здійснена з опорою на провідні наукові *підходи: культурно-антропологічний, цивілізаційний*, узагальнені сучасною українською дослідницею історії педагогіки – О. Сухомлинською в науковій праці «Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем» [158, с. 49–65].

Обґрунтування концептуальних ідей, відбір методичного інструментарію відповідно до наукового апарату та логіки дослідження, забезпечення зв'язку практичних і теоретичних методів у процесі поетапного та послідовного виконання дослідницьких дій здійснено з опорою на теоретичні виклади С. Гончаренка [35].

В основу розроблення періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах покладено методи: *парадигмальний; конкретно-історичний* (для встановлення та характеристики внутрішніх взаємозв'язків між політико-економічними, соціальними, культурними (етнокультурними) домінантами та їх впливу на трансформацією мети і змісту шкільної освіти в умовах парадигмальних змін; *конструктивно-генетичний* (дав змогу розробити періодизацію та охарактеризувати етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти цих років); *історико-компаративістський* – для розроблення періодизації та визначення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окремих часових відрізках історії.

Варто зазначити: періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст) *знаходиться в хронологічних межах становлення нового парадигмального поля, зорієнтованого на розвиток особистості, на відміну від усталеного в попередню історичну добу – нормативно-знаннєвого (колективістського), що ґрунтувалось на партійних ідеологемах та уніфікації освітнього простору.*

Для вироблення адекватного до завдань періодизації методологічного інструментарію: підходів, ключових понять та критеріїв, що потребують уточнення, проаналізовано наукові праці сучасних українських учених – С. Гончаренка [35], Н. Гупана [46], Я. Калакури [68].

Відповідно до парадигмального підходу до періодизації історико-педагогічних процесів і явищ, наукова ідея авторської періодизації полягає в опорі на надбання попередніх періодів, оскільки освіта (зміст шкільної освіти)

й провідних парадигм, що визначали її поступ у певних (конкретизованих у темі) хронологічних межах.

Відповідно до наукової позиції сучасного українського вченого С. Гончаренка, верхня і нижня межі характеристики доби в розвитку освіти, як цілісного культурно-історичного процесу, встановлюються відповідно до першорядної парадигми освіти [38, с. 341]. Варто погодитися з цією думкою в контексті розмежування проміжних хронологічних меж періодів та етапів, як і верхньої межі. Однак нижня межа періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти (1991) пов'язана з прийняттям Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України [49].

Для розроблення періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, в окреслених територіальних і хронологічних межах дослідження ґрунтуємося на науково обґрунтованих підходах, розкритих Н. Гупаном. Учений підтримує попередню тезу про періоди, як складники цілісного історико-освітнього процесу. Сутнісні характеристики досліджуваного історико-освітнього феномена змінюються у процесі розвитку [44, с. 53–55].

Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах вимагає відбору адекватних методичних інструментів та методів інтерпретації результатів розв'язання наукової проблеми [37, с. 80–89].

За результатами теоретичного аналізу встановлено визрівання трансформаційних процесів у суспільстві. З серпня 1990 р. по грудень 1991 р. в суспільних, громадських і педагогічних (наукових) середовищах визрівали перші концепції щодо розвитку шкільної освіти на національному й етнокультурному (складова національного) ґрунті. В умовах зниження ідеологічного тиску (після серпня 1990 р.) міністерство освіти УРСР зробило спробу поєднати нові ідеї про етнокультурний та національно-культурний

розвиток як чинник творення суверенної держави. Старий державний апарат використав висвітлені вище ідеї в проєкті «Концепції середньої загальноосвітньої національної школи України» [80, с. 35–38].

Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти знаходиться в хронологічних межах доби Незалежної України, тому становить інтерес наукова позиція сучасного українського історика, методолога в галузі історико-педагогічної галузі – Я. Калакури. Учений характеризує періоди, як відтинки часу, що в межах доби мають свій початок і кінець [68, с. 36].

Проаналізовані наукові джерела дали змогу уточнити методологічні підходи (*парадигмальний, проблемно-хронологічний, антропологічний, диференційований, історико-культурний*), що становлять теоретико-методологічне підґрунтя періодизації етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти виокремлених територіальних і хронологічних межах.

Відповідно до виокремлених методологічних підходів уточнено критерії періодизації. До першої групи віднесено такі *критерії – суспільно-історичної зумовленості етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти; вплив домінуючих парадигм освіти на трансформацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти; механізми нормативно-правового регулювання етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти*. До другої групи віднесено *педагогічні критерії, а саме: внутрішньошкільна диференціація етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти; оновлення змісту шкільної освіти на культурно-історичних засадах (краєзнавство, українознавство, історія краю, розроблення етнокультурних концепцій і програм)*.

Таблиця 2.1

Критерії та показники періодизації етнокультурних тенденцій

Критерії періодизації	Показники
1	2
Критерій суспільно-історичної зумовленості	Відповідність цілей освіти народознавчій стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти

Продовження табл. 2.1

1	2
Вплив домінуючих парадигм освіти	Трансформація (зміни) етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти
Нормативно-правове регулювання	Механізми нормативно-правового регулювання етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти
Педагогічні критерії:	
внутрішньошкільна диференціація	Пріоритет школи та учасників освітнього процесу у виборі етнокультурного змісту шкільної освіти
Оновлення змісту шкільної освіти на культурно-історичних засадах	Краєзнавство, українознавство, історія краю; оновлення змісту освіти на етнокультурному ґрунті
Модернізація змісту на загальнолюдських цінностях та інтеграції	Розроблення етнокультурних концепцій загальноосвітніх шкіл інноваційних моделей

Джерело: розроблено автором

Стратегічні методологічні підходи, охарактеризовані та подані вище за текстом, обґрунтовані критерії (суспільної зумовленості, педагогічні дали змогу розробити періодизацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в історико-педагогічному поступі 90-х рр. XX – 10-х рр. XXI століття.

Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти розроблена з урахуванням суспільно-зумовлених цілей шкільної освіти в незалежній Україні; розвитку змісту шкільної освіти на засадах національної культури, складову якої становить етнокультура; подолання наслідків політико-ідеологічного та державного адміністрування; внутрішньої диференціації і залучення батьків, представників громадянських і культурних спільнот до відбору етнокультурного змісту згідно з нормативними вимогами базового навчального плану.

Таблиця 2.2

**Періодизація етнокультурних тенденцій
розвитку змісту шкільної освіти в Україні**

Період (роки)	Назва періоду	Етапи (роки)	Назва етапу
Перший період 1991–1999	Посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні	Перший етап 1991–1995	Етап відновлення етнокультурної домінанти в умовах становлення змісту шкільної освіти на національному ґрунті
		Другий етап 1995–1999	Етап утвердження українознавчої парадигми в змісті шкільної освіти
Другий період 1999–2018	Нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в умовах модернізації змісту шкільної освіти на компетентнісних засадах	Перший етап 1999–2012	Етап методологічного та теоретичного осмислення місця етнокультурної (культурознавчої) компоненти і продуктивних освітніх практик у змісті шкільної освіти
		Другий етап 2012–2018	Етап пошуку шляхів реалізації етнокультурного змісту в освітньому просторі України на засадах загальнолюдський цінностей та інновацій

Джерело: розроблено автором

У межах виокремлених періодів визрівали певні ідеї, які вказують на причини та передумови кожного наступного відтинку історії, до яких віднесено історико-педагогічні періоди та етапи; прогресивні ідеї етнокультурної стратегії реалізувались в освітніх практиках тих років і часто випереджували прийняття нормативно-правових документів (законів, положень, базових навчальних планів і програм). Тому хронологічні межі (нижня та верхня) періодів і етапів

можуть не співпадати з регламентними документами про освіту, що є допустимим в періодизації історико-педагогічних явищ і процесів.

Багатовекторність наукової проблеми дослідження в міждисциплінарному вимірі, наявність у науковому обігу широкого пласта досліджень з різноманітних проблем змісту шкільної освіти, ми не ставили за мету охопити весь комплекс питань, пов'язаних з поступом етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.).

Періодизація розроблена на засадах парадигмального підходу до вивчення історико-педагогічних процесів і явищ, з опорою на особливості зумовлені парадигмами освіти, ідеями, концепціями, цілями та нормативно-правовим супроводом розвитку змісту шкільної освіти. До основних показників щодо етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні цих років, віднесено випереджуючу актуалізацію в суспільних і наукових середовищах ідей про шляхи відродження етнокультурної традиції українського шкільництва, подвижництво педагогів-практиків і частини українських науковців у просуванні етнокультурної компоненти у варіативні частини базового навчального плану; активізація щодо розроблення матеріалів змістово-методичного супроводу впровадження етнокультурної компоненти в освітній процес загальноосвітніх шкіл.

Періодизація розроблена з урахуванням розуміння сутності поняття «період», як історичний проміжок часу, для якого характерні певні зміни щодо загального історико-педагогічного процесу або явища та певні загальні особливості.

У контексті періоду, етап розглядаємо як його частину, що містить важливі події або зміни які дають інформацію про предмет дослідження у вузьких хронологічних межах визначеного періоду. Характеристика етапу є невід'ємною складовою, що предметно відображає (доповнює) цілісність історико-педагогічного періоду.

Відповідно до хронологічних меж дослідження виокремлено два періоди та етапи в межах кожного з них. *Перший період (1991–1999) – посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні.* В хронологічних межах першого періоду виокремлено два етапи, що суттєво характеризують етнокультурні зрушення в змісті шкільної освіти: *(1991–1995) – відновлення етнокультурної домінанти в умовах становлення змісту шкільної освіти на національному ґрунті; (1995–1999) – етап утвердження українознавчої парадигми в змісті шкільної освіти.*

У межах виокремленого періоду та етапів встановлено провідні етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в окреслених територіальних межах. Із прийняттям Декларації про державний суверенітет (24.08.1990 р.) [48] українське суспільство позитивно сприйняло ідеї про повернення до витоків народної культури та генерувало їх. Актуалізовані ідеї про тяглість історико-культурних цінностей розглядали як засіб консолідації різних етнокультурних і соціальних верств населення в Україні. На зламі старих державних механізмів радянської доби виникла необхідність заміни ідеологічно-класових надуманих цінностей тими, які пройшли випробування часом. В культурному, політичному, освітньому просторах набули поширення. Ці ідеї визрівали в середовищі суспільних, державних, культурних діячів, а саме: про відродження національної культури та вільний культурний розвиток усіх верств населення, як засіб консолідації та формування національної ідентичності. Так у роки, що віднесено до етапу відновлення етнокультурної домінанти в умовах становлення змісту шкільної освіти на національному ґрунті (1991–1995), з'ясовано ключові показники, що характеризують етнокультурну тенденцію: повернення до продуктивних ідей української етнопедagogіки, ідей національної школи на тлі деполітизації та впровадження демократичних моделей взаємодії педагогів із батьками, культурно-просвітницькими спільнотами.

У контексті предмета дослідження, з'ясовано розширення меж використання українознавчого компонента в проєкті Концепції середньої загальноосвітньої української школи (підгот. В. В. Стрілько) 1990 р. Провідними поняттями є: українська культура як узагальнене трактування сукупності культурних середовищ в Україні. Позитивним у поданій концепції було введення українознавчого регіонального компонента змісту освіти; зроблено акцент на пошукову та інші види й форми позакласної роботи з народознавства [81].

Як засвідчують результати студіювання джерельної бази: послаблення ідеологічного тиску та руйнування старої системи державної влади, що були очевидними, зумовили зростання творчої енергії педагогів, науковців щодо розроблення нових моделей освітніх систем на національному ґрунті. Цих років на шпальтах педагогічних видань вийшли друком два достатньо цікаві програмові документи: Концепція української національної школи (розроб. творчою групою педагогів Львівської області) і Концепція української школи Прикарпаття (авт. проєкту Р. П. Скульський). У наведених концепціях зміст шкільної освіти розглядали в контексті економічного розвитку краю та пошуку ефективних шляхів підготовки молоді до праці. Зміст шкільної освіти мав поєднати три вагомні складники: сучасні наукові досягнення, традиційну народну культуру, естетику, господарювання та діяльність учнів у різних сферах [85, с. 38–40; 86, с. 2–3].

Висвітлені стратегії розвитку національної школи в Україні охоплюють хронологічні межі з 24 серпня 1990 по 1 грудня 1991 рр. та були розроблені під впливом суспільно зумовлених вимог до освіти дітей і молоді в перехідний період розбудови інституцій незалежної держави. Здебільшого у концепціях подано варіативний підхід авторів проєктів до висвітлення окремих питань. У наведених вище документах висвітлено спільні підходи щодо мети розбудови школи на національному ґрунті – народознавстві, народній звичаєвій і декоративно-ужитковій, господарській культурі, розширення змістових ліній

краєзнавчим контентом. Розбіжності полягали в пропозиціях щодо пошуку шляхів реалізації: в змісті окремих навчальних предметів, інтеграції українознавчого (культуроснавчого) змісту в чинні навчальні програми.

Відповідно до хронологічних меж дослідження проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні, за результатами аналізу висвітлених концепцій, педагогічних практик з'ясовано політико-економічні, соціально-культурні та педагогічні передумови, що сприяли розвитку змісту шкільної освіти на українознавчих та етнокультурних засадах упродовж 1991–1999 років.

На часі було завдання: розроблення цілісної концепції змісту загальної середньої освіти, що було втілено 1992 р. в «Концепції середньої загальноосвітньої школи України» [83, с. 3–29].

Застарілий і заполітизований зміст із історії, географії, української мови та літератури замінювали змістом з краєзнавства, народного фольклору, історії рідного краю, природи рідного краю, народознавство. У навчальні плани загальноосвітніх шкіл унесено предмети регіональної компоненти змісти. До їх відбору на засадах внутрішньшкільної диференціації школи долучали учнівське самоврядування, батьків, культурно-просвітницькі та громадські спільноти. В роки зазначеного етапу відбулися трансформаційні зміни цілей шкільної освіти та перехід від нормативно-знанневої і колективістської парадигми до – школи, діяльність якої ґрунтується на засадах особистісно-орієнтованої парадигми.

Суспільні запити на етнокультурну компоненту змісту шкільної освіти спонукали українських учених до розширення проблематики наукових досліджень, розроблення концепцій адекватних часові: закон зі змінами 1991 [127] концепція національно-державної системи освіти (1991), державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), 1993)); проєкт нового Закону «Про освіту» (1995). Зазначені концепції та проєкти були реалізовані на другому етапі першого періоду.

У хронологічних межах другого етапу (1995–1999) – *утвердження українознавчої домінанти в змісті шкільної освіти відповідно до норм Закону України «Про освіту»* – з доповненнями, прийнятого Верховною Радою України 1996 [35].

Відповідно до Базового навчального плану, варіативну складову складали навчальні предмети за вибором (учнів, батьків). Години варіативної складової відводили для вивчення етнокультури, відродження культурних цінностей і традицій (організація музеїв), збереження та відтворення культурних середовищ. Вивчення етнокультурного змісту здебільшого мало практико-орієнтований характер.

Поступ етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти відбувався у руслі гуманітаризації – переходу від «предметно-змістового принципу навчання» до – вивчення цілісної картини світу основу якої становить культура, людина [36, с. 2–7]. Тому пріоритетним був загальнокультурний компонент у змісті інваріантної складової базового навчального плану.

В роки окресленого етапу етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти характеризовані такими показниками: інтеграція змісту етнокультурної компоненти в програмах і розроблення програм інтегрованого курсу навчальної дисципліни (для 1–11-х (12)- класів). У концепції державного стандарту загальної середньої освіти розроблено базовий навчальний план, в якому встановлено освітні галузі, інваріантна та варіативна частини, кількість годин на вивчення предметних галузей; прописана обов'язкова українознавча складова освітніх галузей.

У хронологічних межах другого періоду (1999–2018) – *нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в умовах модернізації змісту шкільної освіти на компетентнісних засадах* уточнено та виокремлено два етапи етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти. Перший етап (1999–2012) – *методологічного та теоретичного*

осмислення місця етнокультурної (культурознавчої) компоненти і продуктивних освітніх практик у змісті шкільної освіти. Другий етап (2012–2018) – пошуку шляхів реалізації етнокультурного змісту в освітньому просторі України на засадах загальнолюдських цінностей та інновацій.

На першому етапі (1999–2012) другого періоду етнокультурні тенденції характеризуються такими показниками: переосмислення місця і цілей етнокультурної компоненти в загальному трактуванні цілей, мети та завдань загальної середньої освіти в руслі Закону України «Про загальну середню освіту» (1999) [124]. Утвердження стратегії переходу на 12-річний термін навчання зумовило необхідність перегляду та оновлення змісту освіти на всіх рівнях, уточнення освітніх галузей і наповнення інваріантної та варіативної складових. Відповідно до Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) актуалізовано розроблення змістово-методичного супроводу навчальних курсів «Краєзнавство», «Українознавство», «Українська художня культура». У п.р. 2.3. подано детальний аналіз навчально-методичних, нормативних джерел, що підтверджують наявні цих років етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти. Згідно з базовим навчальним планом (варіативною складовою) подальшого розвитку набули наскрізні та інтегровані програми навчальних курсів загальнокультурного та етнокультурного змісту для учнів початкової, базової та старшої школи. Розробники цих курсів виконували завдання поєднання формальної з неформальною освітою, що було тогочасною новацією [116]. У руслі етнокультурних тенденцій цих років простежується нова лінія щодо обґрунтування об'єднавчої функції культури, тому етнокультуру та національну культуру розглядали як носія загальнолюдських цінностей і консолідації суспільства [93, с. 303–306].

З позицій загальноукраїнського культурного контексту в різних областях України вчителі-практики, спеціалісти обласних інститутів вдосконалення кваліфікації працівників освіти розробляли нові та оновлювали зміст чинних програм з краєзнавства. На увагу заслуговує курс навчальної галузі

«Київщинознавство» (2004 р., перевиданий з доповненнями 2019 р.). У змісті курсу розкривались краєзнавчі матеріали і в історико-культурному контексті, зв'язки української культури [71; 111]. Цих років етнокультурні тенденції змісту шкільної освіти полягали в інтеграції та наскрізній побудові структури навчальних курсів.

Попри те, що відбувалося деяке звуження предметного поля для впровадження навчальних курсів етнокультурного змісту в освітній процес загальноосвітніх навчальних закладів, поглиблювалась їх методологічна складова на культурно-антропологічних засадах, імплементації ціннісно-світоглядного потенціалу української культури в компетентнісну парадигму освіти. Етнокультурна складова змісту шкільної освіти розвивалась на науково обґрунтованих концептуальних засадах [100].

Українські вчені розробляли методологічне підґрунтя для інтеграції етнокультурного та краєзнавчого змісту в курсах «Українська художня культура», «Українознавство».

У Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), що була оприлюднена 2001 року, йшлося про українознавчу детермінованість змісту загальної середньої освіти [126]. Відбулась зміна вектора в структуруванні змісту шкільної освіти, що полягала в поглибленні українознавчої компоненти всіх освітніх галузей. Етнокультурна компонента розглядалась з позицій регіональності та історії культури й полікультурного підходу [90].

Цих років відбувався пошук шляхів модернізації змісту шкільної освіти, тому етнокультурні тенденції розвивалися суперечливо. Про таке засвідчує стаття Є. Березняка «Оновлення змісту освіти – вимога часу». Автор розкриває проблему оновлення змісту освіти на старих концептуальних засадах: задля міцних знань та виховання інтернаціоналізму, що не відповідало реальним потребам тогочасного суспільства [10, с. 127–130].

За результатами дослідження з'ясовано: в першій половині 90-х рр. ХХ століття на законодавчому рівні в Україні затверджені державні стандарти

змісту шкільної освіти. Відповідно до ст. 16–17 Закону України «Про освіту» (1996) до функцій самоврядності загальноосвітнього закладу віднесено відбір змісту варіативної складової базового навчального плану. Вибір етнокультурного змісту здійснювали згідно з потребами соціально-культурного середовища, суб'єктів господарювання, культурних і громадських спільнот. Учні та їхні батьки були активними учасниками процесу відбору змісту. У школах розвивали народні ремесла, здійснювали пошуково-дослідницьку діяльність задля відновлення забутих сторінок історії, культури, специфіки господарювання, фольклору.

Школи цих років відновили культуротворчу функцію, яка склалася в традиції української народної педагогіки. Характерною особливістю етнокультурних тенденцій цих років була суб'єктність учасників педагогічного процесу: школа виконувала візію творця та носія етнокультурних (загальнокультурних) цінностей, приймаючи запити соціального середовища трансформувала в навчальних програмах варіативної складової базового навчального плану, нагромаджений культурний досвід реалізували в етнокультурному середовищі, то можемо стверджувати про функцію культурної (етнокультурної) анімації змісту освіти.

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в роки першого періоду розробленої періодизації відповідали соціальному замовленню детермінованого цілями освіти та візіями різних типів загальноосвітніх шкіл, що розроблялись у взаємодії з суб'єктами етнокультурних, соціально-культурних середовищ. Оскільки зміст шкільної освіти загалом відповідав державним стандартам у інваріантній складовій базового навчального плану, реалізація етнокультурної компоненти сприяла формування цілісної картини світу на тлі близького для сприйняття етнокультурного середовища.

На другому етапі (2012–2018) – *пошуку шляхів реалізації етнокультурного змісту шкільної освіти на засадах загальнолюдських цінностей та інтеграції* здійснювалось відповідно до Національної стратегії

розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. В обґрунтованих, у наведеному документі, концептуальних ідеях, окреслених нормативно-правових та організаційних межах конкретизовано стратегію розвитку освіти в умовах розгортання євроінтеграційних стратегій, інтеграції до європейського та світового освітнього простору. Йшлося про пошук об'єднавчих шляхів розв'язання гострих проблем історичної пам'яті, що гальмували налагодження довірливих міжнародних стосунків. Здебільшого пріоритетними стали змістові лінії про толерантність, гендерну рівність, терпимість до різноманіття. Зміна цілей освіти мала забезпечити формування ключового ресурсу соціального та економічного розвитку держави. Зміна державних стратегій у галузі шкільної освіти значним чином була однобокою, що зумовило подекуди фактичне та ціннісне вихолощення історико-культурного (етнокультурного) компонентів у змісті шкільної освіти, посібниках. На початку характеризуваного етапу простежуємо виведення з ужитку в практиці навчання та виховання понять: етнокультурні та національні цінності, національна культура та підміна поняттям соціокультурні цінності, соціокультурний підхід, загальнолюдські цінності. Очевидно це питання є дискусійним: зміст шкільної освіти є засобом формування людини культури в широкому (суспільному) та особистісному сенсах, а тому етнокультурний зміст має становити цінність для конкретного соціально-культурного середовища. Він слугує засобом виховання сумлінного громадянина, носія цінностей і традицій свої пращурів. Тому етнокультурний зміст освіти є близьким для розуміння особистості, а загалом відповідає цілям родини, соціального середовища щодо освіти дітей і молоді.

Новим поштовхом до пошуку шляхів удосконалення українознавчої, культурознавчої складової змісту шкільної освіти стала Революція Гідності (2013–2014). Відбулась зміна вектору етнокультурної складової змісту шкільної освіти в руслі Концепції національного виховання (2014), розробленої авторським колективом Інституту проблем виховання НАПН України під орудою академіка І. Беха [14, с. 27–37].

За результатами історико-генетичного аналізу здійснено теоретичну реконструкцію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в хронологічних межах (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.), що дало змогу розробити авторську періодизацію та охарактеризувати два періоди й етапи історико-освітнього феномена в умовах парадигмальних змін, зовнішніх та внутрішніх взаємозв'язків, які істотно впливали на цільові, теоретико-методологічні, змістові та методичні аспекти супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окресленому відрізку історії.

Обрані критерії та показники дали змогу розв'язати наукову проблему щодо виокремлення хронологічних меж періодів та етапів згідно з цільовими змінами, зумовленими трансформацією парадигми освіти – від нормативно-знаннєвої – до особистісно орієнтованої та компетентнісної та внутрішньошкільної диференціації етнокультурної компоненти змісту освіти.

Періодизація є умовною, оскільки стратегічні етнокультурні ідеї виховання та навчання дітей і молоді розвивали прогресивні суспільні і державні діячі та вчені, педагоги-практики в попередні історичні періоди, тому складно виокремлювати час, що може створювати певні дискусійні питання щодо виокремлення хронологічних меж періодів та етапів в історико-педагогічному поступі 90-х рр. XX – 10-х рр. XXI століття.

У розробленій періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у визначених хронологічних межах виокремлено два періоди та етапи в кожному з них, що дало змогу сутньо охарактеризувати зміни мети, змістово-методичного забезпечення етнокультурної компоненти варіативної складової базового навчального плану та предметних галузей інваріантної складової, що розвивались на українознавчих засадах в умовах змін парадигм освіти.

Сутність етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти полягає наявності непослідовних рішень і швидких, іноді необґрунтованих змін щодо місця і функцій історії рідного краю, окремих розділів з історії України,

української культури в цілісній системі змісту, яка відображає «досвід ефективної практичної діяльності, пізнавальний досвід, досвід соціальної взаємодії в процесі досягнення спільної мети, морально-етичний досвід, духовно-культурний досвід» [38, с. 184].

За результатами теоретичного та компаративного аналізу встановлено існування певних суперечностей етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.). У роки другого періоду (1999–2018 р.) – нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти мало місце недостатнє обґрунтування мети, завдань шкільної освіти та функцій щодо кожної змістової лінії у формуванні цілісної системи загальної середньої освіти. Гальмівним чинником етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти слугувало й часте підпорядкування стратегій освіти політичним векторам, зокрема гальмував етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти й відхід від концепції 12-річної школи. З іншого боку цих років у змісті шкільної освіти збільшено частку загально цивілізаційного характеру, освітніх галузей, що розкривали загальнолюдські цінності. Стандартизація змісту шкільної освіти зумовила нормативно-методичне регулювання етнокультурної складової змісту шкільної освіти, перехід у русло історії української культури, краєзнавства та музейної педагогіки.

В умовах демократизації суспільного життя, в роки першого періоду (1991–1999), до когорти розробників програм, навчальних посібників долучилися вчителі-практики, краєзнавці. На той час не було розроблених науково обґрунтованих вимог до структурування етнокультурного змісту, – які елементи змісту та в якій послідовності й обсязі розміщувати в програмі, навчальній книзі.

Етнокультурні тенденції в умовах модернізації змісту освіти в Україні характеризуються суперечностями між його оновленням на загальнокультурних (гуманітарних) цінностях і технологіях нового покоління, гуманізації й

гуманітаризації та зниженням уваги до виховного і розвивального потенціалу етнокультурної компоненти. Відбулось перенесення акцентів від народознавчого – до українознавчого контенту. Етнокультурний компонент трансформовано в предметні галузі «Мистецтво», «Мови і літератури». Як надбання цих років можемо вважати наскрізні інтегровані курси «Українознавство» (для 1–11-х класів), у структурі яких розміщено розділ «Краєзнавство», «Історія рідного краю».

Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у поступі історії 90-х рр. XX – 10-ті рр. XXI століття розроблена відповідно до проблемно-хронологічного типу, визначеного та охарактеризованого в методології педагогічних досліджень Є. Хриковим [173, с. 189–190]. Для обраного типу періодизації критерієм слугує ключова проблема, що ґрунтується на узагальнених результатах аналізу в окреслених хронологічних межах.

Проблемно-хронологічний тип періодизації містить розв'язання наукової проблеми у процесі розділення широких проблем на більш вузькі, що висвітлюються в послідовно в хронологічному порядку.

Розроблена та охарактеризована в дисертації періодизація за проблемно-хронологічним типом, дала змогу виокремити періоди та етапи, що розкривають сутність етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, їх трансформацію у поступі суспільних запитів на навчання та виховання дітей і учнівської молоді детермінованих метою й актуальними для конкретного історичного відрізка часу стратегіями освіти.

За результатами дослідження, проведеного на обґрунтованій методологічній базі, з використанням інструментарію історико-педагогічних досліджень, розроблено періодизацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в хронологічних межах 90-х рр. XX – 10-х рр. XXI століття в якій виокремлено та охарактеризовано два періоди та етапи в кожному з них. Періодизація є умовна та відображає специфіку етнокультурних

тенденцій змісту шкільної освіти в умовах зміни державних стратегій і парадигм освіти.

2.2 Характеристика етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах зміни парадигм освіти (1991–2018)

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти розглядаємо на тлі парадигмальних зрушень, зумовлених зміною мети освіти у руслі розбудови системи шкільництва у незалежній Україні.

Дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в зазначеному в темі відрізку історії ґрунтується на студіюванні базових нормативно-правових документів, які стали відправними щодо становлення нової місії школи й освіти загалом, після прийняття Верховною Радою України Акту проголошення незалежності України від 24.08.1991 р. [131]. Цей базовий документ утвердив новий період в розвитку України як незалежної держави зі всіма притаманними державному утворенню інституціями. Документ став логічним втіленням в життя Декларації про державний суверенітет України (прийнятого Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. [48]). Розвиток освіти в Україні, зокрема шкільної освіти учнів цих років зумовлений новими політичними, соціально-економічними стратегіями. Відповідно до нових суспільних завдань школа мала виконувати місію забезпечення умов для виховання, розвитку, навчання (освіти) нової генерації громадян. У цих умовах на суспільному рівні простежуємо зацікавленість витоками про традиційні цінності людини, як на національному, так і глобальному рівнях (загальнолюдські цінності). Зацікавленість культурними надбаннями, що мають визнання в експертних середовищах слугувала поштовхом до більш ретельного відбору етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти, його наближення до потреб соціокультурних середовищ, що надалі визначало вдосконалення змісту освіти на етапі становлення системи шкільної освіти України пострадянського часу.

Інтерес українських учених і педагогів-практиків до широкого спектру проблематики щодо етнокультурного поступу в освіті зумовив розвиток теоретичних і практичних доробків, які є цікавими для сучасних дослідників і організаторів освітніх реформ з метою розбудови якісної шкільної освіти на ціннісних засадах і світоглядних традиціях. Насамперед науковий інтерес до феномену культури (етнокультури) зумовлений стрімкими цивілізаційними зрушеннями в різних галузях: соціальній, природничій, технологічній. Поза культурою неможливе існування особистості. Підміна культури фальшивими зразками приводить до деструктивних суспільних процесів і нівелювання морально-етичних, естетичних цінностей людини. Поза людською діяльністю культура не існує, а відтак особистість формується в культурному середовищі.

У контексті дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в територіальних і хронологічних межах, опираємось на розуміння цілісності культури, етнокультуру розглядаємо як галузь, що розкриває український етногенез в культурно-історичному поступі.

Культура (етнокультура) є стрижнем діяльності людини, а тому розглядаємо її як засіб збереження духовного досвіду та ефективної передачі наступним поколінням і примноження цього досвіду. Поза культурною традицією та культурним середовищем становлення особистості позбавляється морально-етичних, естетичних сенсів, що може сприяти її трансформації в антропоморфну істоту. Саме культура, в широкому розумінні, формує і характеризує особистість як активного суб'єкта цього процесу. Етнокультура, як складник культури (національної) концентрує досвід етнічних груп, вироблений в реальних географічних, природних, господарських, мовно-історичних середовищах, що становить основу формування, збереження, вдосконалення і передачі нащадкам усталені форми ментальності. Становлення особистості відбувається у процесі освоєння культурного (етнокультурного) простору, що являє собою своєрідну історичну пам'ять. У процесі освоєння культурного простору, людський індивід (з певним набором біологічних

здатків) набуває якості, що є необхідними для його життєдіяльності в культурних осередках, які склались історично.

Для з'ясування сутнісних особливостей етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти учнів (в територіальних і хронологічних межах наукової теми) та розгорнутої характеристики проаналізовано писемні джерела з фондів ЦДАВО України.

Аналіз статистичних документів, зведених звітів (з фонду 166 ЦДАВО України), дав змогу узагальнити результати та зробити висновок про те, що в освітньому просторі незалежної України на початку 90-х рр. XX ст. здійснювалась зовнішня і внутрішньошкільна диференціація щодо змісту шкільної освіти. Зовнішня диференціація успадкована від попередньої системи шкільної освіти, що склалась на засадах нормативно-знаннєвої парадигми. До неї відносимо диференціацію за мовою навчання (що проводилась зверху на підставі державних документів про освіту, наказів Міністерства освіти. До внутрішньошкільної диференціації відносимо урізноманітнення змісту шкільної освіти на етнокультурному ґрунті за запитами батьків, учнів, культурних громадських осередків (запити на етнокультурний зміст шкільної освіти йшли знизу).

На початку 90-х рр. XX століття критерієм диференціації на зовнішньому рівні взято мову навчання, що й підтверджує графа зведеного річного звіту, яка міститься в описі 18, 166. фонду ЦДАВО України (сп. 58) Згідно з наведеним звітом функціонували одномовні, двомовні школи.

До першої групи загальноосвітніх шкіл входили українські, російські, кримськотатарські, молдавські, угорські, англійські). Групу двомовних шкіл (11 %) становили українсько-російські, українсько-польські, українсько-угорські, російсько-польські, російсько-угорські, російсько-словацькі. Чисельність одномовних (українських) шкіл значно зросла впродовж 90-х рр. (86,3 %). Невеликий відсоток становили школи з трьома мовами навчання [189, арк. 1, 2, 5, 6]. Статистичні дані, подані в наведеному документі свідчать про

значні зрушення в галузі шкільної освіти щодо реалізації навчання рідною мовою. Педагогічні спільноти разом з органами місцевого управління та батьками визначалися щодо мов навчання учнів відповідно до чинного законодавства.

Задля встановлення внутрішніх зв'язків становлення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в незалежній Україні науковий інтерес становлять документи, що зберігаються в Ф. 166. Оп. 18. ЦДАВО України, а саме: Річні звіти, Протоколи засідань колегії Міністерства освіти України та документи до них. За результатами вивчення документальних джерел із 166 фонду ЦДАВО, з'ясовано основні стратегії: створення нормативно-правової бази й регламентів діяльності навчальних закладів та установ освіти; залучення педагогічної громадськості до розроблення документів про освіту; нормативне забезпечення функціонування системи освіти відповідно до економічних, політичних, культурних і освітніх потреб незалежної держави – України [191, арк. 8–9].

Цих років зміст шкільної освіти розвивався згідно з новими візіями держави, а саме: соціально-культурною, економічною, міжнародною, державотворчою. У руслі нових завдань щодо розбудови шкільної освіти в Незалежній Україні, на різних суспільних рівнях: державному (управлінському), науковому, практичному актуалізовано стратегію повернення молоді генерції до етнокультурних джерел, які є носіями правічних людських цінностей та історичної пам'яті народу. Тому постала необхідність вдосконалення змісту шкільної освіти щодо розширення поля розуміння суцільних нині питань щодо витоків української культури та її етнокультурного ціннісно-духовного й економіко-господарського коріння.

Відповідно до предмета та завдань дослідження окреслена в дисертації наукова проблема зорієнтована на висвітлення етнокультурних тенденцій розбудови змісту шкільної освіти учнів в Україні (90-ті рр. ХХ –10-ті рр.

XXI ст.) в руслі нових освітніх парадигм: особистісно-орієнтованої та компетентної.

У хронологічних межах дослідження наукова та освітянська спільноти в Україні розв'язували стратегічні завдання щодо розбудови нової моделі системи освіти, зокрема шкільної, згідно з суб'єктивністю держави в соціальній, економічній, міжнародній і політико-правовій сферах життєдіяльності. Як на теоретичному, так і на практичному рівнях пріоритетним було розроблення нових цілей та мети шкільної освіти, осмислення виховного ідеалу в нових умовах. Створення умов для розвитку духовно багаті особистості неможливе без оволодіння нею культурою свого етносу та нації.

Світовим досвідом і наукою доведено: сприйняття людиною моральних цінностей значно полегшується, якщо з дитячого віку вона занурюється в народні культурні традиції, звичаї, рідну мову та літературу, історію, народну творчість. Новий концепт змісту шкільної освіти ґрунтувався на засвоєнні народної культурної спадщини, полікультурного надбання та досягнень тогочасної науки. Цьому передували основоположні документи відповідно до проголошення Декларації про державний суверенітет України (16.07.1990 р.) та утворення Україною незалежності (1991), в яких окреслено нові запити суспільства на освіту майбутніх громадян суверенної держави, що насамперед знайшло відображення в наукових дослідженнях того часу.

У науковому полі підготовлено низку концепцій програм, наукових праць з народознавства, історії культури та освіти. Нова тематика зумовлена пріоритетами розвитку загальної середньої освіти учнів в умовах становлення ринкових відносин, регіональних особливостей змісту освіти, підготовки до трудової діяльності в регіоні. Розроблення нових освітніх парадигм [92] розкрило простір для розбудови змісту освіти відповідно запитів суспільства та науково обґрунтованих засадах. Українські вчені – С. Гончаренко, Ю. Мальований, О. Савченко внесли продуктивний внесок у розроблення нових підходів до відбору етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти,

розробити нові методологічні засади до формування змісту загальної освіти [39, с. 44–56; 145, с. 4].

Методичні аспекти включення етнокультурознавчої компоненти в курс української мови, висвітлено в праці М. Зубицької «Методичні засади формування етнокультурної компетентності школярів». У змісті статті розкрито основні функції, віднесені до етнокультурознавчого змісту та їх вплив на розвиток особистості дітей і учнівської молоді [62].

Варто зауважити, що зазначена проблематика впродовж історичного відрізка часу, що досліджуємо – пройшла трансформаційний поступ – від етнокультурних інтенцій до міжкультурної взаємодії.

У сучасному науковому середовищі в Україні набули розвитку дослідження з різних аспектів підготовки фахівців до роботи в міжкультурному середовищі. У контексті проблематики статті інтерес становлять праці: Т. Бондар, Т. Молнар. Т. Бондар у статті «Важливість підготовки майбутніх учителів української мови та літератури в міжкультурному середовищі» [18, с. 6–10] висвітлює окремі аспекти окресленої проблеми. У статті «Теоретико-методичні основи концепції підготовки майбутніх педагогів до роботи в міжкультурному просторі Закарпаття» Т. Молнар здійснено аналіз поліпарадигмального, системного, культурологічного, особистісно-діяльнісного і компетентнісного підходів, які лежать в основі концепції підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи з учнями в міжкультурному просторі Закарпаття [107, с. 110–114].

У контексті дослідження наукової проблеми в окреслених територіальних і хронологічних межах заслуговує на увагу монографія сучасної української науковиці І. Червінської – «Соціокультурний простір гірської школи українських Карпат». У науковій праці авторка висвітлює широкий спектр питань, спрямованих на розкриття сутності соціокультурного простору як освітньо-культурного, етносоціального й історично детермінованого явища; актуалізує проблему різних підходів до трактування соціокультурного простору

гірської школи регіону Українських Карпат у міждисциплінарному дискурсі. Подано основні характерологічні особливості соціокультурного простору гірської школи: етнокультурний досвід – результат життєдіяльності людей, що склався історично; унікальність культурної спадщини, що ґрунтується на ціннісних традиціях і менталітеті; пріоритет народної педагогіки та родинного виховання [177, с. 56]. Відповідно до актуальних нині стратегій розвитку шкільної освіти в Україні І. Червінська розкриває освітній потенціал змісту народних традицій у культурно-дозвілєвій діяльності учнів у школах гірської місцевості, актуалізує культурно-освітні сенси змісту музейної педагогіки та здоров'язбереження [177]. У наведеній у тексті монографії висвітлено регіональні аспекти змісту шкільної освіти у сув'язі з низкою економічних, організаційних і культурно-освітніх стратегій розвитку шкільної освіти в гірських школах Українських Карпат в умовах розширення поля міжкультурної взаємодії та співробітництва з сусідніми державами.

Суголосність етнокультурних тенденцій до суцїх нині проблем у руслі реформування системи освіти та розбудови Нової Української Школи, суспільна затребуваність якісної ціннісно-світоглядної освіти молодї генерациї актуалізує порушену тему в дослідницькому полі.

Студіювання нормативно-правових документів, щодо розвитку шкільної освіти учнів цих років дало змогу з'ясувати тенденцію *впровадження етнокультурного змісту шкільної освіти учнів відповідно до нових парадигм освіти*.

Встановлено відповідність етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти до нової візії шкільництва з опорою на пріоритетні цивілізаційні принципи, осердям яких є такі: демократизму, історизму, державності, культуровідповідності. В розбудові нової моделі шкільної освіти в Україні відбувся поступовий відхід від колективістської парадигми (яка ґрунтувалася на радянських ідеологемах) до особистісно орієнтованої парадигми та освіти людини впродовж життя.

У роки першого періоду (1991–1999) – посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні, – зміст шкільної освіти зазнав суттєвих змін, насамперед йдеться про вдосконалення його гуманітарної складової. Найвагоміші зрушення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти відбулись з уведенням регіональної компоненти, розширенням змістового поля народознавства, історії та природи рідного краю. Зміст позакласної та позашкільної виховної роботи наповнено дослідницькою діяльністю на етнокультурному ґрунті: розкриття забутих імен борців за незалежність України; збір етнокультурних артефактів і організація роботи шкільних музеїв; збір і дослідження фольклору; відтворення етнокультурних традицій у самодіяльних колективах [70]. Характерним для етапу відновлення етнокультурних домінант в умовах становлення змісту шкільної освіти на національному ґрунті було небачене піднесення просвітницької та культуротворчої функції змісту шкільної освіти.

Відповідно до проблематики дослідження та ключових понять: «тенденція», «зміст шкільної освіти», «розвиток» ми розглядаємо як напрям оновлення змісту етнокультурної компоненти в навчальних планах і програмах закладів загальної середньої освіти різних типів, що характеризується логічним і науковим поясненням.

Студіювання та аналіз нормативно-правових джерел: Законів України «Про освіту», чинних у різні роки дослідження, державних концепцій щодо розвитку освіти та урядових стратегій, документів з 166 фонду ЦДАВО України (матеріали засідань колегії Міністерства освіти, доповідні записки) уможливили з'ясування тенденції – *утвердження етнокультурного концепту змісту шкільної освіти в документах України про освіту, концепціях, програмах.*

Окреслена тенденція зумовлена прийняттям на законодавчому рівні нормативної бази, яка регламентувала нові підходи до шкільної освіти, зокрема

щодо вдосконалення етнокультурного концепту змісту навчання й виховання учнів. У перше десятиліття, окреслених хронологічних меж дослідження, на законодавчому рівні прийнято низку документів у яких уточнено ціннісні пріоритети етнокультурної компоненти у змісті шкільної освіти у сув'язі із завданнями розбудови суверенної держави.

Провідні ідеї етнокультурного концепту щодо розвитку змісту шкільної освіти висвітлено в Законі України «Про освіту» (зі змінами та доповненнями, поданими Кабінетом Міністрів України, в новій редакції), 1991 р. У наведеному Законі актуалізовано стратегію щодо створення умов для формування високих моральних якостей і талантів людини та культурного потенціалу народу [127, с. 11].

Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти достатньо розлого висвітлено в програмному документі розвитку освіти в Україні, який став відправним у реформуванні змісту та організації шкільництва незалежної держави – «Національній доктрині розвитку освіти України в 21 столітті» [115]. У наведеному вище за змістом документі уточнено завдання щодо освіти молодшої генерації, а саме: школа має плекати в кожній особистості гордість за культурно-історичне минуле свого краю, держави і тим самим формувати власну причетність до всіх соціальних і культурних процесів, що відбуваються в соціокультурних середовищах, суспільстві.

Зазначена тенденція – утвердження етнокультурного концепту змісту шкільної освіти в документах України про освіту, концепціях, програмах зумовлена об'єктивними причинами: випереджальним розвитком освітніх практик щодо впровадження змісту етнокультурної компоненти в освітній процес загальноосвітніх шкіл; суспільними потребами очищення змісту шкільної освіти від заполітизованих і заідеологізованих штампів радянської доби; пошуком націєтворчих ціннісних орієнтирів.

Ідеї Національної доктрини відповідали тогочасним парадигмальним змінам щодо розвитку освітньої галузі в умовах становлення ринкових відносин в економічній сфері. У нових умовах школа мала розв'язати завдання, щодо

засвоєння учнями особливостей життєдіяльності в соціокультурних середовищах сіл, селищ, міст, регіонів. З-поміж інших важливих завдань, на часі було завдання долучення учнівської молоді до засвоєння культурно-історичної спадщини, що забезпечувало формування усвідомленого ставлення до свого місця в суспільному житті, готовності до самореалізації та саморозвитку й відповідальності за власну суспільну діяльність.

Соціально-економічні та культурні виклики в Україні на зламі ХХ–ХХІ століть зумовили трансформацію мети шкільної освіти учнів, що полягала в переході від моделі засвоєння знань, умінь та навичок до особистісно-діяльнісної моделі навчання та освіти в широкому сенсі. Ключова ідея полягала в створенні умов для реалізації моделі активної соціальної та економічної поведінки, зрілої загальної культури та культури етнічних середовищ.

В контексті розв'язання завдань дослідження, уточнено тенденцію *пошуку шляхів реалізації виховного ідеалу на етнокультурному ґрунті*. Цих років актуалізовано нові підходи обґрунтування виховного ідеалу в шкільній освіті України. У науковому дискурсі відбувалися різнобічні процеси щодо пошуків істинних цінностей морально-духовного розвитку учнів і підготовки їх до майбутнього самостійного життя.

Виховний ідеал – це сукупність соціальних, культурних і морально-духовних цінностей народу (нації), які склалися історично та виражають найголовніші суспільні прагнення щодо виховання молодого покоління задля розбудови майбутнього життя [120, с. 28].

Суголосним до концепції статті є узагальнене визначення виховного ідеалу дане Г. Ващенком: «Ідеал людини – це те краще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення» [25, с. 112].

Варто зазначити таке: виховний ідеал формується в лоні народної культури, яка згромаджує в собі кращі надбання кожного етносу – людські чесноти, соціальний і морально-духовний досвід людей та передаються від покоління до покоління мовою і народними традиціями. Наповнення виховного

ідеалу етнокультурним змістом визначило стратегію розвитку шкільної освіти в окресленому відрізку історії. Насамперед варто зауважити, що виховний ідеал має містити справжні, а не надумані людські чесноти, з поміж інших: справедливість; співпереживання і добротворення; культуротворення та культурозбереження; готовність захищати родину і державу; вірність у сімейних стосунках.

Розбудова шкільної освіти на етнокультурному ґрунті мала забезпечити умови для набуття соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціонального спілкування, формування в дітей і юнацтва усвідомленого сприйняття громадянської позиції, особистісних рис громадян України.

Підготовка дітей і учнівської молоді до життя потребує формування в особистості усвідомленого прийняття цінностей різних етносів, їхнього внеску в розвиток культури (на рівні регіону, суспільства, світу). Засвоєння етнокультур формує в особистості світоглядно-ціннісний потенціал і готовність до міжкультурного спілкування та взаємодії у вирішенні багатьох аспектів (природоохоронних, культурозбережувальних, господарських). Обґрунтування виховного ідеалу сприяло виробленню освітніх стратегій становлення національного типу особистості, зі сформованою здатністю цінувати власну громадянську і національну гідність, забезпечувати морально-духовну єдність поколінь, будувати зрозумілу взаємодію у міжкультурному просторі. Охарактеризована тенденція досягла найвищого розвитку в роки першого періоду, розробленої періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.).

За результатами історико-педагогічних студій, з'ясовано *тенденцію нормативно-методичного регулювання впровадження етнокультурної компоненти в зміст шкільної освіти.*

Аналіз документальних джерел, що зберігаються 166 фондів, оп. 18, спр. 7 (на 66 сторінках) Центрального державного архіву вищих органів влади та

управління України (ЦДАВО України)), свідчить про актуалізацію в документах виконавчої гілки влади проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної. До таких документальних джерел віднесено Протоколи засідання Колегії Міністерства освіти України та документи до них (24.06.92). Насамперед у презентованих у тексті документах унормовано пріоритетні напрями регламентування розбудови шкільної освіти в умовах упровадження нових парадигмальних підходів. Так особливості функціонування закладів шкільної освіти з метою задоволення освітніх потреб особи, суспільства, держави висвітлено в Положенні про заклад освіти [191, арк. 13–22]. У наведеному в тексті документі йдеться про нормативно-правове регулювання реалізації загальноосвітніми навчальними закладами варіативної складової Типового навчального плану та регіональної компоненти змісту шкільної освіти.

На тлі демократизації суспільного життя, в роки першого періоду (авторської періодизації) – посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні (1991–1999) – до відбору змісту варіативної (регіональної) складової долучалися їхні батьки та представники соціально культурних середовищ. Такий підхід зумовив долучення широких верств зацікавлених осіб до відбору насамперед етнокультурних домінант, що сприяло становленню та вдосконаленню змісту шкільної освіти на національному ґрунті.

Варто зауважити, що в 90-ті рр. ХХ століття зміст шкільної освіти зазнав трансформації, а саме: нові навчальні плани і програми розроблялися з урахуванням актуальних вимог щодо розбудови моделі школи незалежної держави. Згідно з вимогами нової нормативно-правової бази в галузі освіти започатковано здійснення переходу від нормативно-колективістської парадигми до особистісно орієнтованої, що відкривало освітній простір для розвитку та саморозвитку учнів.

На часі було оновлення змісту освіти учнів у руслі повернення до національних і загально людських цінностей (на тлі відходу від тих, що регламентувалися класовими та партійними ідеологемами в попередні роки); повернення до народних традицій, що ґрунтують на вічних духовно-моральних, естетичних і людських (родинних, господарсько-побутових) цінностях.

За результатами аналізу документальних, нормативно-методичних джерел з'ясовано тяглість та детермінованість, згідно із суспільними запитами, тенденції нормативно-методичного регулювання впровадження етнокультурного компоненту у зміст шкільної освіти. Встановлено, що заявлена тенденція мала місце впродовж досліджуваного періоду, однак нормативні зміни щодо етнокультурного змісту шкільної освіти вносили корективи в структурування етнокультурного змісту, його місце в навчальних планах і програмах, підручникотворенні.

Таблиця 2.3

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні

Період (роки)	Етапи (роки)	Провідні тенденції
1	2	3
Перший період 1991–1999 – посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні	1991–1995 рр. – етап відновлення етнокультурної домінанти в умовах становлення змісту шкільної освіти на національному ґрунті	Впровадження етнокультурного змісту шкільної освіти учнів відповідно до нових парадигм освіти
	1995–1999 рр. – етап утвердження українознавчої парадигми в змісті шкільної освіти	Утвердження етнокультурного концепту змісту шкільної освіти в документах України про освіту, концепціях, програмах Пошуку шляхів реалізації виховного ідеалу на етнокультурному ґрунті
Другий період 1999–2018 – нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій	1999–2012 рр. – етап методологічного та теоретичного осмислення місця етнокультурної	Нормативно-методичного регулювання впровадження

Продовження табл. 2.3

1	2	3
розвитку шкільної освіти в умовах модернізації змісту шкільної освіти на компетентнісних засадах	(культурознавчої) компоненти і продуктивних освітніх практик у змісті шкільної освіти	етнокультурної компоненти в зміст шкільної освіти
	2012–2018 рр. – етап пошуку шляхів реалізації етнокультурного змісту в освітньому просторі України на засадах загальнолюдській цінностей та інновацій	Регіональний характер вдосконалення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти
	Трансформації культурних пріоритетів – від етнокультурних і національних – до полікультурних і міжкультурних комунікацій	

Джерело: розроблено автором

Студіювання документальних джерел із 166 фонду (ЦДАВО України), матеріалів, висвітлених у наукових працях, навчально-методичних джерел дало змогу виокремити тенденцію *регіонального характеру вдосконалення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти*. Зазначена вище за текстом тенденція, характеризується створенням і функціонуванням освітніх етнокультурних середовищ. Цих років учні долучалися до відродження народних ремесел, господарської культури, історико-культурної пошукової роботи, що сприяло відтворенню народної традиційної культури.

Упродовж відрізка історії, що віднесено до першого і другого періодів етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в освітньому просторі України набуло поширення створення шкільних музеїв. Суголосно з тогочасною освітньою практикою в наукових середовищах актуалізовано проблематику музейної педагогіки. У руслі етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти суголосно розглядали місію шкільних музеїв – удосконалення знань, виховання морально-духовної особистості, підготовка до свідомого громадянства та участі в державотворчих процесах [167, с. 256–265].

У науковій думці в роки, що віднесено в періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти до другого періоду (1999–2018), проблематика музейної педагогіки отримала нове наукове тлумачення. Насамперед оновлено бачення цілей музейної педагогіки в руслі особистісно орієнтованої парадигми освіти: зміст музейної педагогіки розглядали як засіб світоглядного сприйняття ідеалів виховання та освіти; музейна педагогіка для створення науково-освітніх осередків. У контексті проблематики дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених в темі дисертації територіальних і хронологічних межах значущим є уточнення на науковому рівні функцій музеїв – культурної, світоглядної, міжкультурної і міжособистісної комунікацій, освітньої. Обґрунтування діалогової концепції музейної педагогіки [168, с. 138–141]. та впровадження її в освітні практики певним чином могло впливати на зміцнення взаємозв'язків між загальноосвітніми школами та музеями різних рівнів (шкільними, районними, обласними) щодо вдосконалення змісту етнокультурної компоненти шкільної освіти.

Нова місія музеїв обґрунтована в сув'язі з розв'язанням стратегічних завдань підготовки дітей і учнівської молоді до життя в суверенній державі Україна. Її сутність полягала в тому, що музеї розглядались як потужні культурно-просвітницькі, наукові, культурні, духовні центри доцільно організованого впливу на формування світогляду особистості та усвідомлення цінностей культурного спадку народу [169]. Відповідно до нових підходів Н. Філіпчук пропонує низку завдань, що можуть бути використані вчителями в налагодженні діалогової взаємодії між музеєм і закладом загальної середньої освіти та здійсненні підбору адекватного відбору тематик музейних артефактів або експозицій згідно з особистісними потребами учнів. У статті «Можливості використання засобів музейної педагогіки в освітній практиці» (Н. Філіпчук) авторка подає низку завдань, для можливого використання в освітній практиці: досвід проведення традиційних народних свят (на базі Національного музею народної архітектури та побуту України); дискусія – «комплексні регіональні дослідження народної

культури України»; пошукова робота: специфіка реконструкції трипільської кераміки (автор Л. Смолякова); схарактеризувати символіку Трипільської культури на основі видання «Українська міфологія» (В. Войтович); підготувати презентацію про народні ремесла до майстер-класу з теми «Традиційні ремесла і промисли, свята та обряди українців» [166, с. 41–45].

Музейна педагогіка значно розширила поле етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти та сприяла відтворенню традиційних господарських локацій і повернення забутих імен історико-культурних діячів різних років.

Особливості тенденції регіонального характеру вдосконалення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти полягали в регіональній домінанті варіативної (регіональної) складової Типового навчального плану; співпраці громадських організацій краєзнавців із загальноосвітніми школами з метою розширення дослідницько-пошукової краєзнавчої та історико-культурної діяльності та впровадження нових знань в зміст шкільної освіти [166, с. 40–43].

На початку 90-х рр. ХХ століття у різних регіонах України проводились різноманітні фестивалі, конкурси, виставки учнівських робіт етнокультурного спрямування. Вартий уваги досвід шкіл Дніпропетровської області (назва подана згідно з тогочасним адміністративним поділом України). У Положенні про Всеукраїнський дитячо-юнацький фестиваль традиційного народного мистецтва і народних промислів [190, арк. 53–55] мова йде про умови організації та проведення широкого всеукраїнського дійства, а також розкрито форми реалізації цього творчого задуму: аукціон виробів народних промислів, виставки та інше. В освітньому просторі України поширився рух за відродження національної школи.

У документі «Доповідна записка про початок нового 1992–1993 навчального року в загальноосвітніх школах, школах-інтернатах та дошкільних закладах України» йдеться про відродження національної школи. Зокрема, в

освітній процес введено навчальні предмети: «Мистецтво Полісся» (райони Рівненської, Волинської, Житомирської областей).

Цих років набули поширення народні промисли в школах і організація музеїв народознавства в Івано-Франківській області (с. Яворів, Косівського району), у школах Снятинського району цієї області впроваджували народні традиції у зміст гуманітарних предметів, відкривали народні світлиці та музеї народознавства (історії села, краю) [194]. Загальноосвітні школи започатковували етнокультурне просвітництво в батьківських і соціальних осередках. Педагоги-подвижники впроваджували ідеї етнокультурної освіти в наукових розробках і в практиці. Доречним є приклад розроблення Концепції гуцульської школи [188, арк. 60, 61], що реалізована в школах трьох областей України – Івано-Франківської (Косівський, Верховинський, Надвірнянський райони), Закарпатської (Рахівський район), Чернівецької (Вижницький, Путильський райони).

Продуктивний досвід упровадження етнокультурної компоненти в освітній процес загальноосвітніх шкіл в 90-ті роки ХХ століття нагромадили педагоги Херсонської області. В Осокорівському навчальному закладі 1–3 ступенів Новопокровського району в студії декоративно-прикладного мистецтва учні вивчали народознавство, проводили дослідження пісенного фольклору та відтворювали народознавчі знахідки в хореографічних композиціях, живописі та народному прикладному мистецтві (на матеріалах із шкільного архіву). Дудчанське загальноосвітнє об'єднання «школа-дитячий садок» 1–3 ступенів, що в Нововоронцовському районі Херсонської області у руслі реалізації проєкту «Освіта 21 століття» в корпорації з Малою академією, Центром дитячої та юнацької творчості, бібліотекою проводили наукові розвідки народної культури, екології довкілля, що сприяло формуванню етнокультурної компетентності учнів (на матеріалах із шкільного архіву).

У роки другого етапу – утвердження українознавчої парадигми у змісті шкільної освіти (1995–1999), що віднесено до першого періоду представленої

періодизації досліджуваного культурно-освітнього явища, народознавча концепція змісту шкільної освіти трансформована в українознавчу, відповідно до оновлених мети та парадигм освіти.

У руслі відродження етнокультурної освіти учнів загальноосвітніх шкіл українські вчені – П. Кононенко, М. Стельмахович, Т. Усатенко та інші розробили Концепцію школи нової генерації – української національної школи-родини, яка ґрунтувалася на традиційних національних та загальнолюдських цінностях [87].

Відродження культуротворчої функції школи в 90-рр. ХХ ст. сприяло розбудові її різноманітних типів і структур відповідно до чинних цих років документів про освіту. Розроблялись нові та оновлювались навчальні програми з української мови і літератури, народознавства, етнографії, історичного краєзнавства (для 1–11 класів); вдосконалено доопрацьовані програми для 1–3 класів із української літератури, математики. Керівні органи освіти різних рівнів сприяли розробленню варіативних навчальних програм і підручників (зокрема було видано 180 навчальних підручників оновленого змісту) [188, арк. 61].

З метою підвищення методичної компетентності вчителів, забезпечення якості викладання етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти, започатковано нові підходи до організації та вдосконалення форм підвищення кваліфікації вчителів.

Уведення регіонального компоненту у плани підвищення кваліфікації вчителів мало сприяти надолуженню прогалин щодо раніше закритих сторінок нашої історії та культури. Для вирішення нагальних проблем щодо формування готовності вчителів до викладання предметів етнокультурного змісту, в перше десятиліття незалежної України вчені та педагоги-практики консолідували зусилля для розроблення спільних підходів до вирішення актуальних завдань модернізації школи, зокрема й на етнокультурному ґрунті. З цією метою проводились всеукраїнські та міжнародні конференції. Провідні українські вчені та досвідчені педагоги розвивали ідеї модернізації змісту шкільної освіти

(історії України, українознавства, української мови та літератури, мов і літератур національних меншин).

У руслі утвердження українознавчої парадигми етнокультурна компонента змісту шкільної освіти учнів розвивалась в контексті суспільних пріоритетів: усталення безперервної освіти людини упродовж життя, забезпечення умов для навчання та виховання, розвитку громадянина України, вдосконалення організації та технологій шкільного навчання учнів на засадах гуманітаризації та гуманізації [40, с. 51–56].

Ідеї етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти учнів достатньо продуктивно впроваджувались на другому етапі (1995–1999) першого періоду й реалізувались у варіативній частині Базового навчального плану.

На зламі XX–XXI століть в українському науковому середовищі отримала розвиток ідея інтеграції змісту шкільної освіти та структурування змістових ліній за галузями: знання про природу, суспільство, техніку, людину, способи діяльності, досвід емоційного ставлення до явищ дійсності.

Відповідно до актуальних суспільних пріоритетів на науковому та організаційному рівнях уточнено нові парадигми освіти задля розв'язання мети і завдань шкільної освіти. На концептуальному рівні: особистісно-орієнтована парадигма освіти доповнена компетентнісною та стратегією навчання людини впродовж життя.

У роки другого періоду – нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах модернізації шкільної освіти на полікультурних засадах (1999–2018) структурування змісту освітніх галузей здійснювали на засадах принципу інтеграції. Цих років характерною особливістю етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти була інтеграція змістових ліній галузей шкільної освіти. Друга характерна особливість етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти полягала в трансформації культурних пріоритетів – від етнокультурних і національних – до полікультурних і

міжкультурних комунікацій (Т. Васютіна) [22, с. 202–2023]. З'ясовано, що в ці роки етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти характеризуються адаптивними процесами зумовленими пошуком шляхів реалізації етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти на засадах загальнолюдських цінностей та інтеграції змісту освітніх галузей. Підтвердженням цьому слугує системний підхід до розроблення цілісних навчальних курсів: «Історія української культури», «Світова культура», «Краєзнавство» – з опорою на українознавчий концепт; розроблення наукового підґрунтя у контексті пошуку шляхів впровадження історичного краєзнавства в зміст шкільної освіти. До актуальних питань, які отримали розвиток в ці роки віднесено такі: актуальні питання теорії і практики національного краєзнавства (М. Костриця); питання світоглядних пріоритетів українського народу та регіональних особливостей України в контексті суспільного та соціально-економічного розвитку (В. Смирнов); стан і проблеми створення та видання навчальних посібників з регіональної історії (Л. Баженов); краєзнавство Хмельниччини (В. Войтенко); археологія у вивченні історії краю (І. Винокур); народна культура і формування майбутнього вчителя (Л. Мельничук); використання документальних матеріалів краєзнавчого характеру в процесі вивчення шкільного курсу історії України (О. Байдич); краєзнавчий факультатив: ефективні прийоми роботи (В. Газін, А. Дубінський) [63].

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти, у визначених територіальних і хронологічних межах відповідали базовим парадигмам і меті освіти. В роки другого етапу (2012–2018) у другому періоді (1999–2018) у наукових середовищах актуалізовано урізноманітнення аспектів досліджень у руслі компетентнісної парадигми освіти. У контексті досліджень проблематики етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні (згідно з окресленими хронологічними межами) в науковий обіг уведено поняття «компетенції в етнокультурній сфері» [103, с. 122–125]. Як зауважує Т. Мацейків, для формування в учнів компетенції в етнокультурній сфері

дієвим засобом є зміст етнокультурної історії України, що поєднує методологічну, мотиваційний, науково-методичний компоненти. Авторка поданої вище за текстом статті, розвиває думку про необхідність врахування першорядності використання структурованого етнокультурного змісту історії України, планування послідовної тематики змісту етнокультурної спрямованості, перехід змісту від простого до складних конструкцій, зв'язку змісту з попередньою проблематикою [103, с. 122–125].

Розширення наукового поля педагогічних досліджень в другій половині 10-х років ХХ століття в контексті досліджуваної проблематики свідчить насамперед про її актуальність та зміну вектору – від народознавчої тематики до загальнокультурної. Цих років у методології набув поширення культурологічний підхід до досліджень педагогічних процесів і явищ. У руслі культурологічного підходу освіта розглядається як складник (осердя) культури, цивілізації. Дослідження різних аспектів – теоретичних, змістово-методичних проводили з урахуванням полікультурного принципу. У праці Т. Мацейків «Культурологічний зміст курсу історії України у 7–8 класах» йдеться про культурологічну модель школи; культурологічний потенціал змісту історії України та врахування загальнокультурних цінностей, що є основою для полікультурного світобачення і міжкультурної взаємодії [102, с. 88–92].

Дослідження, проведене на широкій джерельній базі, дало змогу встановити етнокультурні тенденції оновлення змісту шкільної освіти у хронологічних межах 90-х рр. ХХ – 10-х рр. ХХІ століття та охарактеризувати ті, що ґрунтувались на нових парадигмах, а саме: особистісно-орієнтованій та освіті людини впродовж життя. В умовах розбудови шкільництва в незалежній Україні педагогічна наука та практика розв'язували стратегічне завдання вдосконалення змісту шкільної освіти на нових методологічних основах.

Зміст освіти, в окреслених хронологічних межах поступу історії, характеризується трансформацією від знаннєвої парадигми до особистісно значущих сенсів. Етнокультурна компонента змісту шкільної освіти в умовах

парадигмальних змін розвивалась відповідно до нового контексту освіти незалежної держави. Насамперед етнокультурний компонент змісту шкільної освіти на нормативно-правовому рівні (в державних документах про освіту) розглядали в ціннісному вимірі.

Встановлено, що в різні роки окресленого відрізка історії, етнокультурні тенденції вдосконалення змісту шкільної освіти розвивалися на спільній нормативно-правовій та методичній базі однак для кожної тенденції характерними були окремі особливості, а саме: варіативність базового навчального плану та реалізація регіонального змісту (етнокультурного), тяглість змісту навчальних предметів (етнокультурного спрямування) варіативної складової базового навчального плану, пошук шляхів поєднання етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти з новітніми науковими досягненнями, цифровими інструментами.

2.3 Нормативно-методичний супровід посилення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (1991–2018)

На першому етапі (1991–1995), першого періоду (1991–2018), розробленої періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, у хронологічних межах дослідження в Україні педагогічні спільноти, за сприяння органів управління освітою (різних рівнів), активно впроваджували народознавчий, українознавчий зміст навчання учнів.

У практиці шкіл набула поширення внутрішньошкільна диференціація змісту навчання (освіти) учнів: педагоги, батьки, свідомі громадяни ініціювали розширення змісту навчання учнів народознавчою й українознавчою компонентами. Нерідко у школах до вибору навчальних предметів етнокультурного змісту долучали учнівське самоуправління.

Педагоги-практики, сподвижники демократичних перетворень і розбудови незалежної держави внесли практичні доробки в розроблення нормативного забезпечення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти.

Аналіз навчальних програм з «Народознавства», «Українознавства», «Української художньої культури», «Краєзнавства», як навчальних предметів цих років дає підстави стверджувати про системний нормативно-методичний супровід забезпечення етнокультурної компоненти в змісті шкільної освіти.

У програмі (орієнтовній) з «Народознавства» для 5–11-тих класів (авт. І. Жупанин, 1994) подано достатньо розлоге тлумачення термінів: «народознавство», «вітчизнознавство», «країнознавство», які автор І. Жупанин розглядає в контексті знань про батьківщину. У поданій вище навчальній програмі, висвітлено зміст інтегрованого навчального предмета, що містить знання про: «сучасне і минуле народу», етнопсихологію та характер людей; географію та історію краю, країни в контексті загального суспільно-історичного розвитку, культурно-господарські традиції; ремесла та промисли; культурно-етнічні особливості. Програма «Народознавство» містить зміст, що розкриває комплексні знання про край у контексті цілісного державного утворення – України.

Зміст програми з «Народознавства» підбрано з урахуванням цінностей: «національної та загальнолюдської гуманістичної культури і моралі» на принципах історизму, спільності з європейською цивілізацією. Важливе місце відведено проблемі засвоєння учнями знань про матеріальну і духовну культуру, як засобу розвитку національної свідомості дітей і молоді та збереження культурного генофонду в середовищі європейського культурного простору.

До ключових завдань навчального предмета «Народознавство» автор програми відносить: засвоєння учнями адекватних знань про культуру (побут, звичаї, психологію, естетику, вірування українського народу; виховання поваги та шанобливого ставлення до української культури та культурних надбань всіх народів, які населяють Україну; підготовка учнів до збереження та примноження культурної спадщини, здійснення пошукової роботи з проблем народознавства.

Автор, поданої вище за текстом навчальної програми, акцентує увагу на інтеграцію народознавчого змісту з рідною мовою, матеріальною та духовною народною творчістю, історією, краєзнавством, народною педагогікою (етнопедагогікою), психологією (народною, етнопсихологією), звичаєвою та побутовою культурою, традиціями, вивченням державної та народної символіки, природи, традиційного господарювання, народних мистецтв. Для учнів 5-х класів пропоновано для вивчення 12 тем; 6-х класів – 9; 7-х – 9 тем; 8-х – 9 тем – 13 тем; 10-х – 11 тем; 11-х – 10 тем [61, с. 371–383].

У першій половині 90-х рр. ХХ століття, що віднесено до першого етапу (1991–1995) першого періоду авторської періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти (в територіальних і хронологічних межах наукового пошуку) характерною особливістю було налагодження творчої співпраці науково-педагогічних працівників педагогічних факультетів вищих навчальних закладів, учених науково-дослідних інститутів і вчителів-практиків щодо подолання наукових, методологічних розбіжностей у програмово-методичному забезпечення етнокультурної компоненти в змісті шкільної освіти. До цієї праці долучалися і державні та громадські діячі. Так у передньому слові до посібника з українознавства «Українська культура і українська державність» М. Жулинський (на 1994 р. – академік АН України) розлого охарактеризував становлення та розвій української духовної та матеріальної культури в історико-політичному контекстах і взаємозв'язках з культурами інших народів, які проживають на теренах України або є її сусідами [60, с. 6–20].

На другому етапі (1995–1999) першого періоду (1991–1999), розробленої періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні відповідно до варіативної частини Базового навчального плану загальні питання українознавчого змісту здебільшого трансформовано в навчальні предмети з краєзнавства. У різних регіонах України такі навчальні курси

розробляли вчителі-практики у співпраці з провідними науковцями в галузі історії, культурології, філології та етнології.

У руслі актуальних стратегій розвитку системи освіти, вчені та педагогіки-практики включилися в діяльність з розроблення нових та вдосконалення діючих в ті роки навчальних програм, посібників для учнів на засадах поєднання змістових ліній з народознавства та краєзнавства.

Етнокультурні тенденції цих років носили частково суперечливий характер. Сутність суперечностей полягала у невідповідності постійного збільшення чисельності навчальних курсів для різних класів загальноосвітніх шкіл і недостатньої якості щодо підбору змісту на ціннісних засадах; подекуди зміст посібників народознавчого спрямування не відповідав етико-моральним критеріям або носив відверто застарілий характер і не становив інтерес для учнів.

На Всеукраїнському рівні актуалізовано потребу щодо покращення змістово-методичного забезпечення етнокультурної компоненти на інтегрованих засадах, що прискорило розроблення інтегрованих курсів «Українознавство».

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 1239 від 5.08.1998 р. про базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів, групою вчених з Науково-дослідного інституту Українознавства Міністерства освіти і науки України (керівник проєкту – П. Кононенко) розроблено та рекомендовано до впровадження в освітній процес (вченою радою НДІ українознавства) програму з та зміст інтегрованого навчального курсу «Українознавство» для учнів 1–12 класів. Програму та змістові модулі підготовлено з урахуванням перспективи переходу до 12-річного терміну навчання в загальноосвітніх школах [135]. Програмовий зміст поданого нормативного документа викладено цілісно та системно, на принципах системності, інтеграції, науковості, історизму, державності, послідовності та доступності. Аналіз програми з «Українознавства» дає підстави характеризувати трансформацію численних програм і навчальних курсів з

народознавства в цілісний і системний навчальний курс, розроблений на принципах – україноцентризму, державності, інтеграції.

Змістові модулі навчального курсу «Українознавство» подано відповідно до віку учнів, що характеризує внутрішню логіку процесу навчання, перехід від простого до складного матеріалу й узагальнень. Для учнів 1–12 класів пропонувано вивчення матеріалу, що містять змістові модулі різної складності. Програмою передбачено для учнів 1 класу змістовий модуль «Я і мій рід, мій край»; другого класу – «Українська природа»; третього класу – «Українська мова»; четвертого класу – «Український народ»; п'ятого класу – «Наша батьківщина. Серце України – столиця Київ»; шостого класу – «Українська історія»; сьомого класу – «Українська держава»; восьмого та дев'ятого класу – «Українська культура»; десятого класу – «Українська нація»; одинадцятого класу – «Україна і світ»; дванадцятого класу – «Українська людина» [135].

У роки першого етапу – пошуку шляхів реалізації етнокультурного змісту освіти на засадах загальнолюдських цінностей та інтеграції (1999–2012), що віднесено до другого періоду розробленої періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні, в окреслених хронологічних межах, навчальні програми та змістово-методичне забезпечення модернізували відповідно до суспільних цілей, викладених у «Комплексному плані заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999–2012 роках» і планів переходу до 12-річної школи [75].

Представлена базова програма з українознавства була оновлена 2008 року. У змісті нової редакції подано календарно-тематичне планування, оновлено критерії оцінювання навчальних досягнень учнів на компетентнісних засадах, подано досконаліші від попередніх, методичні рекомендації [134].

На виконання завдань, які оприлюднені в документі «Комплексний план заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999–2012 роках» [75, с. 10–25] у різних регіонах України впроваджували навчальні курси з краєзнавства (за вибором), що наповнювали зміст варіативної частини Базового навчального

плану. Так фахівцями Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (м. Біла Церква) розроблено наскрізний курс «Київщинознавство» (укладачі: А. Довгань, В. Совенко, В. Гудима, В. Яценко, О. Надтока та ін.) для учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів. Курс «Краєзнавство» розроблено згідно з чинними державними документами тих років: Указ Президента України від 23.01.2001 року «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» та Постанови Кабінету Міністрів України від 10.06.2002 року «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року» і суголосної з викладеними документами, прийнятої на обласному рівні «Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року». Програма курсу «Київщинознавство» розроблена на засадах інтеграції змісту з історії краю та археології й антропології; природознавства і географії; лінгвістики та етнокультури, що забезпечувало засвоєння учнями цілісних, світоглядно формувальних знань про Київську область. Програма є багатокомпонентною і містить такі змістові лінії: Київська область – адміністративно-територіальна одиниця, історія і формування; Природно-географічні особливості Київщини, їх вплив на розселення та господарську діяльність; розгортання історичних подій в краї; населення та господарство; культурно-побутова сфера населення в контексті загальнонаціональної культури; проблеми та перспективи розвитку Київщини. У змісті програми розкрито зв'язки між культурно-історичними, етнокультурними процесами на теренах Київщини в контексті культурно-національного розвитку України [111].

Відповідно до мети і завдань варіативного курсу «Київщинознавство» розроблено низку навчально-методичних посібників щодо вивчення предмета в загальноосвітніх школах різних ступенів. Зокрема заслуговують на увагу навчально-методичні матеріали до курсу «Київщинознавство» у початковій школі, розроблені фахівцями Міського методичного центру (Славутицький міський відділ освіти) Київської області. Матеріали містять підбірки змісту відповідно до тем (за програмою курсу). Зміст навчально-методичних

матеріалів структуровані за класами навчання в початковій школі, значна увага надана вивченню етнокультурного змісту в контексті історії, природи та культури краю [113].

До розроблення навчальних посібників (етнокультурного змісту) долучалися провідні науковці вищих навчальних закладів. Заслуговує на увагу навчальний посібник «Київщинознавство» (2007), підготовлений науковцями Переяслав-Хмельницького Державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (для студентів та учнів загальноосвітніх шкіл). Навчальна книга добре структурована. Викладено методологічну основу історичного краєзнавства. Значна частка змісту підручника присвячена висвітленню освіти Переяславщини в сув'язі з політичним життям Київщини і України. Цінним є матеріал про видатних подвижників освіти та культури. Історичне краєзнавство Переяславщини розкрито через призму культурно-історичної діяльності людей; подані особливості географії та природи, що впливали на утворення топонімів. У другому розділі поданого посібника розкрито особливості соціально-економічного розвитку Київщини з минулих часів до нині. Третій розділ посібника присвячений висвітленню літературного краєзнавства та подано матеріал про літературних персоналій (В. Міняйло, А. Гудим, А. Гай, Н. Опанасенко, А. Кульчицький, В. Дідківський, В. Євтушенко). У четвертому розділі подано зміст із образотворчо-мистецького та музейного краєзнавства: розкрито проблеми – скульптура, іконопис (XII–XVI ст.); книжкова мініатюра та графіка; народне мистецтво; одяг; Марія Примаченко, Катерина Білокур; Олександр Мурашко; килимарство та вишивка Київщини; кераміка, графічне мистецтво. Чільне місце в структурі посібника відведено висвітленню народної музичної творчості Київщини, внеску М. Лисенка в збереження народної музичної спадщини. Автори посібника зреалізували єдності культури, її системного викладу про що засвідчує зміст п'ятого розділу «Церковне краєзнавство Київщини» (в історичній ретроспективі) [72; 53; 54] (додаток А).

У контексті вдосконалення нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах інтерес становлять регіональні джерела з краєзнавства. До них відносимо науково-методичний посібник «Антологія краєзнавства Полтавщини» (за редакцією П. Матвієнка, 2005). У книзі подано чітко структуровану проблематику: методологічні основи шкільного краєзнавства; методичні рекомендації щодо використання краєзнавчого матеріалу у навчально-виховній роботі за напрямками педагогічної діяльності; історичне краєзнавство; краєзнавство і довкілля; сільськогосподарське краєзнавство і природничо-математичні дисципліни; мистецьке краєзнавство; краєзнавство в початковій школі; краєзнавство і довкілля; сільськогосподарське краєзнавство; краєзнавство в позакласній та позашкільній роботі. Краєзнавча проблематика подана в сув'язі з розкриттям різноманітних методик її навчання. Системний виклад матеріалу з краєзнавства здійснено з урахуванням реалізації його світоглядної функції. Історико-краєзнавчий зміст вдало інтегровано в різні освітні галузі, що дає змогу розкривати характерні зв'язки краєзнавчого та предметно-галузевого контенту в історичному поступі. Заслуговує на увагу ціннісний підхід до відбору історико-краєзнавчого змісту, зацентрованого на висвітлення продуктивної творчості людей, а не військових баталій. Розкрито внесок персоналій у розбудову культури Полтавщини [3] (додаток Б).

У перше десятиліття ХХІ століття етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти увиразнювалися збільшенням частки історичного краєзнавства й адекватним до суспільної мети, підручникотворенням. Навчальні посібники, методичні матеріали цих років характеризуються чітким проблемно-хронологічним структуруванням і науковим викладом історико-краєзнавчого змісту. Підтвердженням цим судженням є навчально-методичний посібник «Історія рідного краю (Харківщинознавство), 2002)), автори: Б. Зайцев, В. Скирда, В. Воропаєв, О. Марченко, І. Скирда. У «Вступі до вивчення історії рідного краю» подано джерелознавчий огляд історії

Харківщини та актуалізовано змістовий концепт. Згідно з ним розроблена структура викладу матеріалу в розділі II, відповідно до змістових ліній: природно-географічні умови Харківщини; край у найдавніші часи; історія краю у бронзовому віці; історія краю у залізному віці. У розділі III «Наш край у період середньовіччя (V–XIII ст.)» подано матеріал про розселення слов'ян на теренах Харківщини; особливості життя та розселення пеньківської та роменської культур; зв'язки з хозарським каганатом і кочовими племенами придонецьких степів. Розділ IV навчально-методичного посібника присвячений розкриттю історії м. Харків: територія, господарсько-торговельні шляхи; розвиток в умовах московської держави; Харків і слобідська Україна. В п'ятому розділі «Харківщина в другій половині XVII ст. висвітлено значення Харкова, як військової фортеці; виникнення топоніміки краю та заснування міста. Значна увага приділена висвітленню адміністративного устрою в структурі московії; центрів економічного розвитку та торгівлі; козацько-селянському повстанню. Зміст VI розділу автори присвятили розкриттю періоду ліквідації Слобідської України та утвердженню адміністративно-політичного устрою в структурі московської держави. Варто зазначити, що матеріал цього історичного періоду у книзі подано з позицій наративів радянської історіографії. Про це засвідчує й той факт, що історія освіти подана лише в історичному поступі XVIII ст. З цим історичним часом автори пов'язують розвиток культури (науки, літератури, театру, архітектури). У змісті посібника не представлено належним чином матеріал з історії культури (народної), освіти більш ранніх періодів. У сьомому розділі «Харківщина в XIX ст.» у книзі подано зміст, що висвітлює особливості адміністративно-територіального й політичного устрою, розселення населення та економічного розвитку краю. У розділі доволі розлого висвітлено проблему розвитку початкової, середньої та вищої освіти на Харківщині; за аналогією з попереднім розділом висвітлено особливості культурного життя, розвитку літератури та театру, архітектури згідно з офіційною історіографією тих часів [64; 171] (додаток В). У книзі автори залишили поза увагою розкриття

українознавчого культурного концепту, що засвідчує про наявні перекося щодо етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти та несформованість єдиних нормативно-методичних вимог щодо їх представлення в змісті шкільних посібників і підручників.

На першому етапі (1999–2012) другого періоду (1999–2018) у різних областях України актуалізовано проблему етнокультурних тенденцій вдосконалення змісту шкільної освіти. Попри те, що провідні науковці та практики розробляли програми та навчально-методичні посібники історико-краєзнавчого та культурно-історичного змісту, розширено видання допоміжних методичних та документальних матеріалів (на допомогу вчителям). Мав місце комплексний підхід до підготовки навчально-методичних матеріалів з вивчення навчальних курсів етнокультурного змісту. Укладена І. Букавиним книга «Історія Тернопілля. Наш край з найдавніших часів до наших днів» для учнів 5,7–11 класів (рекомендована навчально-методичною радою Тернопільського ОКІППО як навчальний посібник) містить розлогий матеріал про історію краю з найдавніших часів, пам'ятки різних історичних періодів і культур, що знаходяться на теренах Тернопілля; зв'язки з Київським князівством і Королівством Русі; особливості розвитку культури в умовах панування іноземних держав; міжнародну військово-політичну та інші види співпраці; релігійне та культурне різноманіття. Значна увага приділена висвітленню національно-визвольної боротьби (1648–1657) та опришківського й гайдамацьких рухів. З огляду на проблематику дослідження важливим є, що в книзі відведено значне місце розкриттю культури та релігійного життя на тлі багатокультурності, що складалася історично впродовж століть. Матеріал у посібнику викладено логічно в хронологічному порядку, що дає змогу учням засвоювати системно історико-культурні зміни в контексті політичних, економічних векторів різних держав. Достатньо чітко викладено матеріал, що розкриває особливості національно-визвольних змагань в Україні (1917–1921) та боротьбу ОУН-УПА; здобуття незалежності України [19] (додаток Д).

Так до курсу «Історія Тернопілля» укладено та видано: Документи та матеріали до тем «Наш край» (2004). У виданні подано документи від найдавніших часів – до початку ХХІ століття, які розкривають особливості розвитку краю в поступі історії [20] (додаток Д). Долучення до навчально-методичних комплектів з краєзнавчих курсів збірника документів дає змогу учням самим розбиратися зі складними питаннями нашої культури та історії, усвідомлено й цілісно вивчати етнокультурний зміст у поступі шкільної освіти.

На допомогу вчителям громадські організації видавали цікаві краєзнавчі матеріали, джерела, що мали змістову цінність, актуалізовано музейну педагогіку [105]. Наприклад регіональний науково-методичний альманах «Краєзнавець Прикарпаття» (засновники: Івано-Франківський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України) висвітлював актуальні питання з краєзнавства Прикарпатського краю. У періодичному виданні висвітлювали постаті відомих персоналій (В. Стефаник) і вводили в науково-просвітницький обіг досі невідомі постаті (лікар В. Стефаніка), що розширювало знання про загальнокультурний простір [6, с. 3–8; 164, с. 19–22] (додаток Е).

У роки першого етапу (1999–2012) другого періоду (1999–2018), розробленої періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні характерною була співпраця науковців і працівників музеїв та загальноосвітніх шкіл з метою поширення краєзнавчого змісту, йдеться насамперед про Національну спілку краєзнавців України та її обласні відділення – обласні організації.

У періодичних виданнях обласних організацій Національної спілки краєзнавців України виходили друком доробки краєзнавчих пошуків, біографії культурних і громадських діячів того чи іншого краю (які були вилучені з наукового та культурного обігу за радянської доби); історико-краєзнавчі підбірки про перебіг знакових подій за участі конкретних людей цього краю.

Наприклад, Г. Єгурнова (Адамська) у статті «Родини Адамських і Березовських» розкриває цікаві сторінки з біографій відомих за межами України культурних та громадських діячів (меценатів), які долучилися до розвою української культури. Матеріал, поданий у статті доповнює відомі сторінки української культури новим змістом [59] (додаток Ж).

У ці роки значно розширено поле краєзнавчої бібліографістики. У статті І. Гаврилюк, Л. Гончарук «Історик-краєзнавець Д. І. Фартушняк – патріот, ерудит, інтелектуал, хранитель скарбів Зеленої Брами» висвітлено внесок персоналії у розвиток краєзнавства краю та подвижницька життєва позиція [34] (додаток Ж).

Пошук шляхів вдосконалення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в роки другого періоду (1999–2018) зумовив актуалізацію етнокультурної проблематики в науковому полі; оприлюднення результатів досліджень та практичних здобутків на науково-практичних конференціях різних рівнів. У руслі проблематики дослідження заслуговує на увагу науково-практична конференція «Краєзнавство: науково-методичний та практичний аспекти» (Інститут інноваційних технологій та змісту освіти. Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Всеукраїнська спілка краєзнавців. Сумський державний університет, 8–10 червня 2010)). У перебігу конференції актуалізовано проблеми, що мали об'єднуючий характер для розуміння культури та історії України, внеску людей з різних регіонів в розбудову української культури. Значна увага приділена розв'язанню практичних питань щодо формування національної свідомості засобами народознавства [41, с. 36–38] (додаток И).

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти характеризуються внесенням нових історико-краєзнавчих знань, здобутих за результатами пошуково-дослідницької діяльності науковців, краєзнавців-практиків. У контексті наукової проблематики дисертації інтерес становить співпраця краєзнавців і освітян Полтавщини. У збірнику кращих наукових

статей обласної науково-практичної конференції «Полтавщина – земля моя свята» (2011) висвітлено досвід двох десятків загальноосвітніх шкіл (різних типів) щодо організації та проведенні ефективної дослідницько-пошукової діяльності з різноманітних питань історії й культури краю. З поміж інших актуальних проблем варто звернути увагу на збагачення етнокультурного змісту шкільної освіти новими знаннями про внесок полтавців в розвиток краю. У руслі стратегії модернізації змісту шкільної освіти, подано статтю «Роль краєзнавства у формуванні громадянської та загальнокультурної компетентності учнів» (Л. Халецька); у статті висвітлено особливості відбору ціннісного краєзнавчого змісту, як засобу виховання та формування важливих для суспільства й особистості компетентностей [170, с. 12–18] (додаток К).

У практиці загальноосвітніх шкіл різних типів учні досліджували різноманітні історико-краєзнавчі проблеми, що засвідчує про розширення осередків етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти. Позитивний досвід такої роботи подано В. Копилець у матеріалах з фондів Педагогічного музею України «Організація позакласної навчально-дослідної діяльності з історичного краєзнавства у школі інтенсивної педагогічної корекції» [88] (додаток Л).

Аналіз нормативно-методичних джерел (програм, календарно-тематичного планування з навчальних дисциплін Базового навчального плану та варіативної компоненти (за вибором), дає підстави стверджувати про розширення питомої ваги етнокультурного змісту в курсах навчальних дисциплін мистецької галузі.

Програма «Художня культура України» для 10 класу (уклад. Л. Масол) містить достатньо широкий спектр питань етнокультурного змісту: сутність української культури як духовного феномена; генеза та етапи розвитку української культури; внесок української культури у світову культурну спадщину; зв'язки з зарубіжними культурними практиками [136, с. 25–37]. У змісті поданої в тексті навчальної програми окреслені в межах освітньої галузі тяглі зв'язки між

українською та світовою культурою; засвоєння культурної спадщини українського народу та сприйняттям особистістю загальнолюдських цінностей.

Окреслені в поданій програмі змістові лінії характерні для навчальних програм із різних галузей шкільної освіти в перше 10-ті рр. XXI століття. Провідним напрямком змісту шкільної освіти тих років було посилення загальнокультурної компоненти освітніх галузей. Етнокультурний зміст містили окремі теми в контексті предметної галузі. Так студіювання навчальних програм для загальноосвітніх закладів із навчанням українською мовою (1–4 класи), свідчить про скорочення галузевого діапазону етнокультурної компоненти. З-поміж інших предметних галузей, достатньо чітко прописано етнокультурну компоненту в музичному мистецтві: українські народні інструменти – бандура, бубон, сопілка та особливості їх звукотворення і звучання; українські народні пісні – щедрівки, колискові; народні танці [112, с. 217]. В роки другого періоду розробленої періодизації характерною особливістю етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти було впровадження українознавчих студій у зміст предметних галузей. Етнокультурні тенденції цих років полягали в осмисленні цілісності знань про природу та культуру України в сучасному вимірі, розкритті спільних культурних ліній і цінностей; увага приділялась розкриттю загальнолюдських цінностей. Лише в програмі з навчальних курсів «Краєзнавство» матеріал етнокультурного змісту здебільшого розкривався через призму історії.

Аналіз програм із галузі «Мистецтво», розроблених у різних регіонах України у хронологічному відрізку (1999–2018 рр.), що віднесено до другого періоду періодизації, дає ґрунтовну доказову базу щодо методологічного та теоретичного осмислення місця етнокультурної компоненти та продуктивних освітніх практик в розвитку змісту шкільної освіти, а також регіонального характеру етнокультурних тенденцій його розвитку. Цих років дещо зменшились кількісні показники навчальних курсів етнокультурного змісту порівняно з першим періодом (1991–1999), що зумовлено інтеграцією змісту

галузей освіти. Однак простежуємо пошук шляхів щодо вдосконалення та модернізації змісту шкільної освіти на засадах принципу регіональності.

В різних областях України вчителі-практики, методисти, науково-педагогічні працівники розробляли варіативні програми та посібники з художньої культури, української художньої культури в контексті краєзнавства.

Відповідно до проблематики дослідження, заслуговує на увагу навчальний посібник «Українська художня культура (Л. Аристова), затверджений вченою радою Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (22.12.2004) та рекомендований до впровадження комісією з дисциплін художньо-естетичного циклу Науково-методичної Ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (30.11.2005). Посібник розроблено за результатами, проведеного в Миколаївській області всеукраїнського експерименту з художньої культури. Зміст поданого посібника, містить питання загальноукраїнського та планетарного виміру, а також є практично орієнтований. У посібнику висвітлено поступ української культури від найдавніших часів до сьогодення.

Авторка посібника розкриває різні аспекти культури: образотворче мистецтво, музичну культуру, театральну культуру в хронологічних межах від стародавнього часу до кінця XVI століття. За попереднім зразком структуровано матеріал XVI–XVIII. Окремим змістовим блоком подано матеріал (образотворче мистецтво, музична культура, театральна культура) в хронологічних межах XIX–XX століть. До змістового блоку, що віднесено до хронологічних меж XX століття внесено кіномистецтво, як галузь мистецтва, що зробила вагомий внесок у розвиток української та світової культури.

У руслі дослідження теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX –10-ті рр. XXI ст.)» науковий і практичний інтерес становить розділ 5 «Культура рідного краю» (Миколаївщина). Подано цікавий історико-культурний супровід навчального матеріалу: Ольвія, перший водопровід, біографічна довідка про Миколу Аркаса

– автора опери «Катерина» на слова Тараса Шевченка; інформація про культуротворчу діяльність родини Аркасів на теренах Миколаївщини; Першу українську гімназію імені Миколи Аркаса; підбірку завдань на знання учнями української усної народної творчості та літератури. Навчальний посібник «Українська художня культура» розроблено відповідно до державної стратегії переходу на 12-річний термін навчання, однак через зміну політико-ідеологічного вектора в Україні, він лише частково впроваджувався в освітній процес [5].

Пошук шляхів модернізації змісту шкільної освіти на культурних (етнокультурних) домінантах зумовив зростання інтересу до розроблення змістово-методичного забезпечення навчальних курсів Базового навчального плану – його інваріантної та варіативної складових. Відповідно до плану переходу з 2009–2010 навчального року на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання навчальний предмет «Художня культура» розроблено відповідно до інваріантної складової Типового навчального плану.

Зміст інтегрованої дисципліни «Художня культура» направлений на формування цілісного культурного та світоглядного сприйняття кращих зразків художньої культури: музичного мистецтва, образотворчого мистецтва (мистецтва), художньої культури – для учнів 9–11-класів; естетики – для учнів 12-х класів. Посібник рекомендовано для вчителів та підвищення кваліфікації вчителів в системі післядипломної педагогічної освіти. Співробітники Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти – В. Серебрянський, А. Велікандо розробили календарно-тематичне планування інтегрованого навчального предмета «Художня культура» (9–11-й класи). У посібнику на достатньому рівні подано матеріали: «Художня культура» для 9 класу; «Українська художня культура» – для 10 класу; «Зарубіжна художня культура» – для 11 класу. Зміст поданого посібника розроблено відповідно до «Державного стандарту» та з опорою на «Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України» [100]. У

змісті представленого посібника подано низку пошукових завдань, тематика рефератів, що можуть бути використані під час пошукової, дослідницької роботи. Варто звернути увагу на наступне: попри достатньо вмотивований науково-методичний підхід до висвітлення тем, у посібнику недостатньо розкрито регіональні етнокультурні особливості регіону, не подано ті культурні зрізи, які характерні для традиційної культури Луганщини [150].

У роки другого періоду (1999–2018) до розкриття етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти долучалися педагоги-практики (приклади програм наведено вище за текстом) і науковці. В умовах модернізації змісту загальної середньої освіти, згідно з державними стратегіями, актуалізовано українознавчу складову етнокультурного змісту. Відбір українознавчого змісту ґрунтувався на принципах – інтеграції, системності, історизму.

Нормативно-методичний супровід етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в хронологічних межах дослідження характеризується системністю. Вдосконалення змісту шкільної освіти на народознавчому (українознавчому) ґрунті відповідало віку учнів. Підтвердженням цьому може слугувати навчальний посібник «Моє улюблене місто Миколаїв», 2008, що видавалась для учнів початкових класів. У книзі висвітлено зміст про минуле міста у сув'язі з часом становлення незалежної України [106] (додаток М).

Збагачення етнокультурного змісту шкільної освіти відбувалось у процесі творчої співпраці освітян і краєзнавців, насамперед працівників краєзнавчих музеїв різних рівнів. Прикладом такої співпраці є видання книг для дітей працівниками Херсонського краєзнавчого музею, зокрема книги «Музейна абетка» для дітей молодшого шкільного віку. На обкладинці книжки використано сторінки з «Букваря южнорусского», укладеного Т. Г. Шевченком (з фондів Херсонського краєзнавчого музею). Книга містить цікавий етнокультурний матеріал, що може доповнювати спектр книжок для читання та читання в сімейному колі [109] (додаток Н).

Результати студіювання нормативно-методичного супроводу реалізації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в територіальних і хронологічних межах дослідження, дають підстави для низки узагальнень. В роки другого періоду (1999–2018) етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти розглядаємо в руслі державного замовлення стосовно школи як суспільної інституції, що забезпечує реалізацію цілей, детермінованих актуальними стратегіями і парадигмами. Метою школи є підготовка дітей і шкільної молоді до життя, а зміст освіти, заснований на цінностях є засобом її реалізації.

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в умовах модернізації зазнали змін, порівняно з першим періодом (1992–1999): насамперед відбувся перегляд ціннісної сутності етнокультурної компоненти та доступності змісту для різних вікових груп учнів.

Цих років народознавчі, часто фрагментарні та розрізнені знання з різних галузей народознавства інтегровано в програмах навчальних предметів (освітніх галузей), зокрема: знання про історію та географію України (у територіальних межах, затверджених чинною Конституцією України (Основний Закон); господарська діяльність-ремесла та промисли, народна естетика та вірування, духовна культура та звичаї й традиції, культура і націєтворення.

Щодо етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти, то проблема полягає в тому, що їх поступ досліджуємо наскільки народознавчий, краєзнавчий компонент відповідав потребам особистості. Друге: на державному рівні простежуємо пошук шляхів вибудовування цілісного змісту шкільної освіти на загальнолюдських цінностях, намагання поєднати національні на загальнолюдські уніфіковані моральні та культурні еталони для входження особистості в постіндустріальне суспільство.

У змісті шкільної освіти в ці роки розширено поле цифрових технологій і у руслі стратегії практично орієнтованого навчання. Етнокультурний компонент змісту шкільної освіти мав місце у варіативній частині Базового

навчального плану, а також змістові лінії входили в різні освітні галузі. Відбулося деяке зменшення кількості різноманітних народознавчих, краєзнавчих, культурознавчих програм і навчальних курсів, натомість вводили інтегровані курси «Українознавство», «Українська художня культура».

Етнокультурний зміст становив певну палітру для подолання суперечностей між вимогами суспільства до освіти дітей і шкільної молоді та потребами особистості оволодівати знаннями, що становлять цінність в соціально-культурному середовищі та для їхнього входження й реалізації в постіндустріальному суспільстві.

Багатовимірність змісту шкільної освіти зумовлена цивілізаційною функцією сучасної школи. Освіченість здобувача загальної середньої освіти проявляється в професійній, особистій, суспільній і культурній сферах життєдіяльності.

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні в хронологічних межах другого періоду (1999–2018) мали місце на тлі основних суспільних пріоритетів розвитку загальної середньої освіти – гуманізації та гуманітаризації, цифровізації (комп'ютеризації), варіативності, інтеграції культурознавчої складової змісту освіти.

Дослідження нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти дало змогу з'ясувати особливості трансформацій етнокультурної компоненти в умовах змін суспільних цілей щодо освіти учнів відповідно до державних стратегій.

Висновки до другого розділу

Відповідно до третього завдання історико-педагогічного дослідження розв'язано завдання щодо розроблення періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в хронологічних межах 90-х рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття. Періодизацію досліджуваного освітньо-культурного явища розроблено за проблемно-хронологічним типом. Основу поданої

періодизації становить домінування проблемного аналізу – для розділення більш широких (загальних) тенденцій на низку вузьких, які мають свої особливості щодо змін у змісті шкільної освіти і становлять менші історичні проміжки часу в окреслених хронологічних межах дослідження

Періодизацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти здійснено з опорою на ґрунтовну джерельну базу, що дало змогу вибудувати її логіку та структуру відповідно до пріоритету низки суспільних і педагогічних стратегій – парадигмальних, цільових, освітньо-культурних, нормативно-методичних. На засадах парадигмального, хронологічного, антропологічного, диференційованого, історико-культурного підходів та двох груп критеріїв (суспільно-історичної зумовленості та педагогічних) розроблено періодизацію, виокремлено та охарактеризовано два періоди. 1991–1999 рр. – період посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні. У відрізку історії цього періоду виокремлено два етапи (1991–1996 рр.; 1996–1999 рр.). Другий період: нормативно-правового супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти на загальнолюдських цінностях і компетентнісних засадах (1999–2018) містить два етапи, що відповідають специфіці певних змін щодо етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти.

Відповідно до розробленої періодизації (періодів і етапів) з'ясовано характерні етнокультурні тенденції, подано їх характеристику та встановлено наявні суперечності, які мали місце в різні відрізки історичного часу.

Виявлено, що в роки першого періоду (1991–1999) домінуючою тенденцією було широке впровадження етнокультурного змісту шкільної освіти в умовах парадигмальних змін. Встановлена тенденція характеризується запитами соціально-культурних середовищ (батьків, громадських діячів, провідників наукової еліти) щодо етнокультурного змісту шкільної освіти у руслі кращих традицій українського шкільництва. Держава в ці роки

здебільшого підтримувала цю тенденцію та сприяла процесам демократизації, деполітизації, деідеологізації, що вплинуло на розвиток паростків варіативного та диференційованого підходу до відбору змісту етнокультурної компоненти. Внутрішньошкільна диференціація актуалізувала залучення культурних середовищ (батьків, краєзнавців, народних умільців) до вибору та оновлення змісту предметів з історії рідного краю, народознавства, народних ремесел, музейних практик. Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти на початку 90-х рр. XX ст. характеризуються осмисленням ціннісного та практико орієнтованого сенсів шкільної освіти.

Встановлено, що в роки першого етапу (1991–1996) першого періоду до розроблення програм, концепцій, дидактичних матеріалів, навчальних посібників долучилася ціла когорта талановитих педагогів у різних куточках України. Суперечність окресленої тенденції полягала у відродженні культурно освітньої функції школи та подекуди невисоким рівнем відбору етнокультурного змісту шкільної освіти, що пояснюємо темпами збільшення розрізнених навчальних предметів, що містили матеріал підібраний на розсуд укладачів, який міг бути гальмівним чинником пізнавальної діяльності учнів. гальмуванні наукової функції змісту шкільної освіти.

На другому етапі (1996–1999) першого періоду виявлено домінуючу тенденцію – утвердження в документах України про освіту, концепціях і програмах етнокультурного концепту змісту шкільної освіти, що прописана в Законі України «Про освіту» (1996, зі змінами).

На підставі нормативного регулювання етнокультурного змістового наповнення регіональної (варіативної) складової типових навчальних планів, розробляли концепції з краєзнавства, народознавства, історії рідного краю, народних ремесел і художньої культури. Цих років значно покращилась якість змістово-методичного забезпечення вивчення предметів етнокультурного спрямування. До розроблення концепцій і змістово-методичного забезпечення

долучилися вчені з науково-дослідних інститутів, методисти обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, вчителі з досвідом роботи.

На відміну від першого етапу впровадження етнокультурної компоненти набуло організованого характеру. Характерною для етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, як і на першому етапі, була внутрішньошкільна диференціація. Школи реалізували право на самостійний вибір навчальних предметів етнокультурного змісту. До вибору варіативної (регіональної) компоненти долучалися батьки, учнівське самоврядування, представники культурних і просвітницьких об'єднань. Ця позитивна особливість полягала в тому, що батьки та учні замовляли освіту, цінну в середовищі їхньої життєдіяльності. Встановлена суперечність полягала у випереджальному нормативно-правовому та нормативному регулюванні етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти та розбалансованості забезпечення шкіл навчально-методичними засобами навчання – посібниками, дидактичним матеріалом в умовах розриву господарських зв'язків, зниження темпів виробництва та переходу до ринкових відносин.

Охарактеризована тенденція пошуку шляхів реалізації виховного ідеалу на етнокультурному ґрунті проявлялася в історичному проміжку другого періоду (1999–2018), в умовах модернізації змісту шкільної освіти на засадах усталення особистісно орієнтованої та компетентнісної парадигм.

Пошук шляхів модернізації змісту шкільної освіти відповідно до цивілізаційних викликів і намагання поєднати загальнонаукову складову з етнокультурною зумовили зміну вектора шкільної освіти. Етнокультурна компонента була віднесена до варіативної складової Базового, а пізніше Типового навчальних планів. Здебільшого надавали перевагу вивченню освітньої галузі «Мистецтво» в контексті генези та розвитку української культури, курс «Народознавство» трансформовано в «Українознавство». Віддавали перевагу формуванню загальнолюдських цінностей. На тлі модернізації змісту шкільної освіти, виявлено тенденцію регіонального

характеру вдосконалення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти; появою масиву програм і навчальних посібників із краєзнавства (регіонального), розширення курсів «Українознавство» змістом з історії краю, народної культури, природи та господарювання, звичаї та обрядів.

До продуктивних практичних надбань етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти (у територіальних і хронологічних межах дослідження) віднесено зміцнення творчих зв'язків між загальноосвітніми школами, загальноосвітніми навчальними закладами (нині згідно з чинним законодавством – закладами загальної середньої освіти) та краєзнавчими спілками, музеями, етнокультурними осередками у руслі розбудови наукової та просвітницької, освітньої функцій етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти.

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти мали хвилеподібний характер. Вони розвивались у фарватері суспільних стратегій.

Основні результати дослідження викладено в таких публікаціях автора: [28; 30].

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–2018)

3.1 Особистісно-професійні вимоги до вчителя в умовах актуалізації етнокультурної спрямованості розвитку змісту шкільної освіти в Україні

Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в умовах парадигмальних змін зумовили нове бачення функцій учителя як учасника освітнього процесу. Розвиток змісту шкільної освіти на національних і державницьких засадах зумовив відновлення та вдосконалення культурної місії школи, а отже й уточнення особистісно-професійних вимог до педагогів.

Аналіз документів (зведені звіти міністерства освіти України на початок 1992–1993 року) йшлося про концепцію оновлення змісту фахової та загальнокультурної підготовки педагогів [197]. Окремим пунктом йшлося про вчителів сільської місцевості (чисельно велика група порівно з кількістю вчителів міських шкіл і ті роки). Етнокультурна компонента шкільної освіти прижилась насамперед в середовищах з осілими етнічними групами людей та традиційною культурою.

У процесі становлення шкільництва в Незалежній Україні першорядні функції (культуротворча, просвітницька, освітня) відводились вчителям. Тому підготовка вчителів мала відповідати вимогам часу. В обґрунтуванні вимог до вчителів насамперед уточнено завдання щодо забезпечення умов для розвитку їхньої духовної культури та національної свідомості, культури міжнаціонального та міжрелігійного спілкування в умовах зміцнення суверенітету та демократизації в усіх сферах суспільного життя [73, с. 3–80].

Зазначена стратегія щодо професійної та післядипломної освіти вчителів впливала з рішень Колегії міністерства освіти України від 25.10.92 р. «Про концепцію вдосконалення мережі вищих навчальних закладів в Україні». У поданому в тексті документі уточнено важливість врахування особливостей

різних регіонів України – територіальних, географічних, демографічних, культурних (етнокультурних) у процесі вдосконалення мережі вищих навчальних (педагогічних) закладів [196].

Відповідно до зазначених вище за текстом стратегій, у навчальні програми та плани підготовки педагогічних кадрів з різних спеціальностей вводили навчальні курси, спецкурси етнокультурного змісту: «Народознавство з методикою», «Краєзнавство з методикою», «Етнопедагогіка», «Народна педагогіка», «Музейна педагогіка». Значного поширення набула краєзнавчо-пошукова робота, історико-краєзнавчі дослідження.

В історичному проміжку часу першого етапу (1991–1996) першого періоду (1999–2018) простежуємо зростання наукової та практичної зацікавленості суспільства щодо вдосконалення засвоєння етнокультурної компоненти в процесі професійної підготовки вчителів.

На всеукраїнському рівні розробляли нові підходи щодо вдосконалення мережі вищих навчальних закладів. На часі було рішення колегії міністерства освіти України «Про концепцію вдосконалення мережі вищих навчальних закладів України» від 25.10.92 р. У документі йшлося про врахування культурних традицій регіонів, демографічних, національно-культурних і географічних особливостей, перспектив для розвитку вищої освіти в регіонах України [198, арк. 78–79, 80].

Відповідно до нових суспільних вимог щодо підготовки вчителів до реалізації нових завдань розбудови школи в незалежній Україні на часі було створення умов для розвитку етнокультурної обізнаності вчителів відповідно до актуальних концептів: врахування потреб школи (відповідно до типу, структури, місії та візій); особистісних і професійних інтересів вчителя щодо його професійного розвитку, й змістово-методичної готовності розв'язувати пріоритетні завдання освіти (виховання та розвитку) учнів у школах, що різнилися за місцем розташування та зв'язками з етнокультурними середовищами.

Підготовку педагогічних кадрів на державному рівні розглядали у сув'язі з їхнім підвищення кваліфікації, оскільки йшлося про: готовність учителів до викладання нових предметів етнокультурного спрямування, сприймати та розвивати завдання державотворення в Україні, приймати сторінки історії та культури, що були відкриті та входили в тексти нових підручників для школи.

У руслі системного підходу до підвищення кваліфікації педагогічних кадрів обґрунтованого 1992 р. українськими вченими (І. Жерносек, М. Красовицький, С. Крисюк) на засадах принципу безперервності освіти, було розроблено рівневу структуру й виокремлено такі рівні: республіканський, регіональний, обласний, районний, шкільний. Відповідно до кожного рівня уточнено галузі загальнокультурної та етнокультурної підготовки у сув'язі з методичною та фаховою підготовкою.

З метою підвищення якості навчання з предметів етнокультурного змісту, наближення його до потреб учня, родини, культурних середовищ у навчальні плани підвищення кваліфікації вчителів уведено навчальні курси регіонального компоненту змісту шкільної освіти. Чільне місце в програмах підвищення кваліфікації педагогічних кадрів відведено вивченню слухачами сторінок історії, які були закриті в попередній період (до 1991 р.); історії культури України; української мови та літератури; народознавства, українознавства [153].

На науковому рівні в роки першого періоду (1991–1999) розробленої періодизації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти. Значну увагу звертали виробленню стратегії цілісної системи підвищення кваліфікації на особистісно зорієнтованих засадах. Мета заявленої стратегії полягала в формуванні готовності вчителів до здійснення розбудови гуманістичної педагогіки, оновлення змісту навчання в умовах демократизації суспільного життя, поєднання особистісної підготовки вчителя з вдосконаленням засвоєння етнокультурного змісту шкільної освіти [78].

На цільовому рівні, зазначеної вище за текстом стратегії, запити щодо етнокультурної та загальнокультурної підготовки вчителів мали відповідали

тогочасним потребам школи, району, області щодо реалізації завдань оновлення змісту шкільної освіти. На Всеукраїнському рівні мета вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації вчителів полягала в забезпеченні умов для формування готовності до реалізації оновлених навчальних планів і програм, предметів етнокультурної компоненти: історії України, українознавства, народознавства, мов і літератур національних меншин, етнографії, української мови і літератури, фольклору [195, арк. 61].

На обласному рівні проходили підвищення кваліфікації керівники початкових, неповних середніх (I–II ступенів), загальноосвітніх шкіл (I–III ступенів). У планах підвищення кваліфікації враховували тип школи та особливості її функціонування, організацію методичної роботи, зокрема й з предметів етнокультурної компоненти.

В умовах розбудови змісту шкільної освіти в Україні на засадах демократизації, гуманізації та гуманітаризації розвивались варіативні моделі загальноосвітніх шкіл, що зумовило актуалізацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту освіти та урізноманітнення стилів формування регіональної (варіативної) компоненти Типового навчального плану навчального плану.

Перенесення методичної підготовки вчителів на обласний рівень, районний та шкільний рівні певним чином сприяло розв'язанню багатьох практичних питань щодо оновлення та розширення змістового поля етнокультурної компоненти у змісті шкільної освіти, покращення методичного супроводу.

Аналіз етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти на підставі вивчення документів з ЦДАВО України (Ф. 166, оп. 18, спр. 161) дає підстави констатувати про таке: у проєктах – Концепції загальної середньої освіти. Базового навчального плану загальноосвітньої школи визначені нові пріоритети розвитку змісту шкільної освіти [193, арк. 66–83].

Сутність новацій цих років полягала в заміні заідеологізованого й політично заангажованого змісту гуманітарних предметів знаннями про

людину та її цінності, національну культуру та культуру етнічних груп, загальнолюдську культуру, що відображало потреби соціально культурних середовищ, батьків і дітей. Цих років батьки все частіше ставили перед школою вимоги до освіти дітей.

Свідченням радикального оновлення змісту шкільної освіти в перші роки незалежної України є розроблення та затвердження 60-ти навчальних програм для загальноосвітніх шкіл, на початок 1992–1993 навчального року. Особливість цих навчальних програм полягала в різному ступені інтеграції змісту в навчальних предметах і варіативності програм згідно з типами шкіл. Програми з гуманітарних дисциплін розроблено з урахуванням запитів тогочасного суспільства на людинознавчий і етнокультурний зміст шкільної освіти [188, арк. 48].

У руслі відродження культуротворчої місії школи розроблено нові програми з української мови і літератури, народознавства (для учнів 1–11 класів, етнографії, історії рідного краю; методичні рекомендації з організації діяльності світлиць і музеїв, художніх колективів. Значний поступ зроблено щодо підготовки українськими науковцями, педагогами-практиками, методистами 180-ти найменувань підручників, з-посеред інших «Українознавство», «Народознавство». Започатковано випуск альтернативних програм і підручників для загальноосвітніх шкіл [188, арк. 60].

В історико-педагогічному поступі другого періоду(1999–2018) з метою реалізації стратегії модернізації змісту шкільної освіти у руслі особистісно орієнтованої та компетентнісної парадигм актуалізовано етнокультурну складову в змісті професійно-педагогічної підготовки. В навчальні плани інститутів, університетів, коледжів, які здійснювали підготовку фахівців із педагогічних спеціальностей уносили дисципліни етнокультурної складової змісту освіти. Наприклад навчальний посібник З. Сергійчук «Українознавство», (розроблений для викладачів і студентів; учителів та учнів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв і гімназій), містить матеріал про «історичні виміри українства»;

культуру українців – матеріальну й духовну. Автор підручника висловлює припущення про те, що українознавчий зміст сприяє формуванню завдань національної свідомості, ціннісного світосприймання та світогляду, національної культури інтелектуально-творчої еліти нації. У навчальній книзі З. Сергійчук поєднує поняття «народ» і «нація», та інтерпретує: вивчення навчального курсу «Українознавство» сприятиме засвоєнню здобувачами освіти різних рівнів ціннісних сенсів української культури та історично зумовленої єдності культур етнічних спільнот на теренах України [149, с. 5]. Посібник «Українознавство» (авт. З. Сергійчук) структуровано за трьома змістовими модулями: Історичні виміри українського народознавства; Матеріальна культура українців; Духовна культура українців.

У першому модулі розкрито генезу понять: «Русь», «Україна»; історичні етапи поступу українства (становлення та розвитку); подано характеристику українознавства в системі гуманітарних наук; виховний потенціал народознавства. Заслуговує на увагу інтеграція змісту, а саме: етнічної історії, історико-географічного розташування України в поступі історії попередніх періодів і в новітній час (XX–XXI ст.).

Ретельно продумано та представлено в змісті посібника історичне краєзнавство за темою «Перші відомості з історії рідного краю. Стародавня Україна». Автор навчальної праці не використовує наративи, прийнятні для таких видань в попередню (радянську добу).

У навчальній книзі значна увага віддана висвітленню величі Києва, розкриттю міжнародних зв'язків київських князів і їхню культуротворчу діяльність, цінну для України та країн Європи.

У другому змістовому модулі «Матеріальна культура українців» розкрито світоглядні та господарські сенси календарів українців, що складені впродовж історико-культурного та господарського поступу. З-поміж різних календарів ,як матеріально-культурних пам'яток чільне місце займає землеробський і народний календарі, що дають змогу розкрити світобачення українців, що

ґрунтувалось на розумінні цілісності природи та єдності людини з природою й природодоцільною господарською діяльністю. У змісті, поданому в цьому модулі достатньо чітко простежені взаємозв'язки між циклами сезонних свят і господарською діяльністю українців – землеробством і тваринництвом.

В історико-часовій ретроспективі подано характеристику народних ремесел і промислів, що розвивались в містах, містечках і селах на теренах України. Подано культурно-господарську характеристику ремісничих осередків: гутництва (вироблення скла та виробів з нього); ковальства, золотарства, ливарства, художньої обробки дерева, ткацтва, художнього розпису на тканині, килимарства; осередки народних промислів: солеваріння, виробництво селітри та паперу, оброблення каменю.

Автор навчальної книги «Українознавство» подає характеристику українських ремесел і промислів з урахуванням прив'язки до географічного середовища та способів господарювання українців того часу. В окрему змістову лінію автор виводить питання про художнє оформлення житлових і культових приміщень українців, народну естетику. Окремою змістовою лінією подано характеристику ремісництва в Києві; розкрито місце Києва в культурному становленні українства та зростання культурних і торгових зв'язків з провідними тогочасними центрами ремісництва та торгівлі.

У книзі подано розширений етнографічний матеріал, що свідчить про історико-культурну та духовну місію Києва в різні роки. Позитивним є те, що автор подає змістовий контент у поступальному суспільно-історичному розвитку, не прив'язуючись до періодів, що були усталені в історіографії та наративах попередньої доби (до 90-х рр. XX ст.).

Достатньо аргументовано подано матеріал про всі культурно-географічні осередки України, що сприяє цілісному баченню матеріальної, духовної, морально-етичної культури українців в історичному поступі та розумінню українства, як комплексного полікультурного утворення [149].

До розроблення програм і змістово-методичного забезпечення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти долучалися провідні українські вчені. На зламі першого (1991–1999) та другого (1999–2018) періодів періодизації досліджуваного явища вийшов друком навчальний посібник з народознавства «Рідний край», 1999 (за загальною редакцією академіка АПН України І. Прокопенка), рекомендований для студентів педагогічних спеціальностей та учнів. За результатами теоретичного та компаративного аналізу виявлено пріоритетні підходи до підбору етнокультурного змісту: ціннісний, системний, комплексний, культурологічний. Насамперед у книзі достатньо розлого подано зміст, що характеризує особливості природного середовища Харківщини та розкриває зв'язки між минулим і сучасним (в галузі охорони довкілля).

Презентований посібник з народознавства відрізняється від низки інших, зокрема й тих, що підготовлені краєзнавчими осередками, відсутністю малороських топонімів і наративів. Матеріал подано послідовно в історико-культурній ретроспективі. Значне місце відведено розкриттю особливостей народних ремесел, господарської діяльності. У п'ятому розділі подано проблематику, що розкриває особливості культури Харківщини (Слобідського краю): народних ремесел; народних свят, обрядів та звичаїв; народного одягу; декоративно-прикладного мистецтва; літератури й театру; музики; малярства та архітектури. У змісті посібника розкрито освітні здобутки Харківщини в історичному поступі та вплив Харківського колегіуму на розвиток освіти і культури краю. У змісті навчальної книги чільне місце відведено розкриттю внеску в розвиток освіти знакових педагогічних постатей – Григорія Сковороди, Бориса Грінченка, Антона Макаренка, Івана Соколянського. Цілісність українознавчого змісту посібника «Рідний край» доповнює сьомий розділ – «Розвиток науки», в якому висвітлено наукові здобутки зрізних галузей знань: філософії, історії, лінгвістики та літературознавства, математики та фізики; хімії та біології. Зміст посібника доповнено проблематикою розвитку

церкви на Харківщині та руху за національне відродження та національну незалежність [138] (додаток Н).

Особистісно-професійні вимоги до вчителя актуалізації етнокультурної спрямованості розвитку змісту шкільної освіти в Україні містили такі змістові компоненти: знання з психології та етнопсихології; народознавства, історії культури, краєзнавства, українознавства. Особистісно-професійні вимоги до вчителя, що зумовлені актуалізацією етнокультурних тенденцій у розвитку змісту шкільної освіти, спрямовувалися на формування готовності вчителя до оновлення етнокультурного компонента змісту шкільної освіти та реалізації дослідницької, пошукової діяльності в етнокультурному полі.

Висвітлені особистісно-професійні вимоги до вчителя зумовлені актуалізацією в документах України про освіту проблеми актуалізації та становлення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, що зумовило оновлення підходів, змісту та структури підготовки вчителів до його реалізації у руслі зміни парадигм освіти.

3.2 Ціннісно-смісловий і розвивальний потенціал етнокультурного компоненту змісту шкільної освіти

Результати дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.)» на філософському, методологічному, теоретичному та методичному рівнях дали змогу виокремити продуктивні ідеї щодо ціннісно-сміслового, розвивального концептів щодо змісту шкільної освіти.

Актуалізація обґрунтованих ідей на концептуальному рівні суголосна до стратегічних позицій окреслених у Концепції Нової Української школи (2018) [118].

Реалізація етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти не може обмежуватись окремими заходами. Її результативність залежить від ціннісного потенціалу змісту освіти (виховання), що є носієм особистісних смислів,

важливих для становлення та розвитку діяльнійшої позиції людини-громадянина.

Для вирішення окресленої проблеми варто звернути увагу на зростання фахової та методичної компетентності вчителя – його здатності та готовності до організаційно-методичного супроводу впровадження етнокультурної компоненти в освітній процес ЗЗСО.

У статті «Концепція «Про школу-родину» – наукова основа відродження і розвитку та використання народної педагогіки в родинному вихованні» (авт. П. Шкрібляк) розкриває взаємозв'язки між родинним вихованням і суспільним як даність української традиції шкільництва, її тяглості. Концептуальні ідеї школи-родини (авт. П. Кононенко) ввібрали в себе кращі ціннісні надбання українства і тому, як вважає П. Шкрібляк, можуть бути імplementовані в різних етнокультурних регіонах, зокрема й на Гуцульщині. Наведена концепція «школи-родини розроблена з урахуванням українського та зарубіжного досвіду народної педагогіки у сув'язі з сучасними науковими здобутками з філософії, культурології та педагогіки, практик традиційної для України духовної культури. Автор статті наводить приклади реалізації моделей «школа-родина» в Підзахарицькому навчально-виховному комплексі Путильського району Чернівецької області; Яблунецькій школі-садку «Арніка» та Криворівнянській ЗОШ I–III ступенів Верховинського району Івано-Франківської області [179, с. 204–205].

Студіювання досвіду впровадження етнокультурного змісту в освітній процес загальноосвітніх шкіл різних моделей дало змогу виокремити суголосність базових концептів попри різноманітні етнокультурні освітні практики, а саме: ціннісно-сміслового та розвивального.

Продуктивні освітні практики в контексті реалізації різних аспектів етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах, є предметом наукового аналізу з метою відбору та адаптації елементів перспективного досвіду в сучасному освітньому

просторі України, що відповідає візіям Нової української школи. У тексті подано фрагменти досвіду, набутого здобувачкою у процесі власної професійно-педагогічної діяльності (ЗЗСО № 25 м. Київ).

Розроблено методичний інструментарій з урахуванням ціннісно-смыслового та розвивального концептів і розроблено поетапні рекомендації для вчителів і учнів.

На першому етапі – ознайомлення з інтегрованими етнокультурними освітніми практиками проведено низку методичних зустрічей з метою формування мотивації в педагогів до оволодіння методичним інструментарієм і розвитку власних педагогічних технологій.

На другому – організаційному етапі з метою розкриття власного педагогічного потенціалу відбулось ознайомлення з методикою проведення майстер-класів. Цю форму обрано для розвитку етнокультурної, комунікативної, професійної компетентностей учасників майстер-класу.

На третьому етапі – процесуально-творчому, модератор майстер-класу презентує авторську модель етнокультурних освітніх практик; учасники долучаються до творчої діяльності з зображувальної діяльності, ліплення, розпис на склі (український орнамент), змішана техніка (виготовлення українських сувенірів – підкови, ляльки-мотанки). Педагогічний супровід модератора характеризується комплексом взаємопов'язаних методик, що забезпечують ефективне вирішення поставлених завдань. Сутнісними ознаками розроблення плану поетапного впровадження в освітній процес перспективного є цілевідповідність (поєднання здобутків минулого та нинішніх цілей і завдань розвитку змісту та освітніх практик; цілісність (єдність мети, засобів і результатів), оптимальне використання методичного інструментарію; варіативність у виборі форм і способів діяльності та гнучкість міжособистісної взаємодії.

На четвертому етапі майстер-класу – рефлексивно-проективному підводять підсумки у формі рефлексивної зустрічі; результати рефлексій учасників майстер-класу слугують для вироблення перспектив для наступних

зустрічей з метою професійного розвитку педагогів і оволодіння перспективними освітніми практиками.

Особистісно-професійні вимоги до модератора майстер-класів. Як підтверджує педагогічна практика та теоретичні напрацювання в цій царині, майстер-клас може проводити вчитель, який має власні методичні напрацювання з проблем етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти та володіє інформацією та технологіями в цій сфері й готовий до особистого практичного внеску в адаптацію перспективного освітнього досвіду в освітній процес закладу загальної середньої освіти.

Щодо майстер-класів для учнів: попри загальні спільні з учителями структуру та зміст, дещо іншою є їх мета. Майстер-клас маємо підстави розглядати як форму організації навчання з актуальних проблем етнокультури, історії культури, народних ремесел; також форму позакласної позанавчальної роботи (за інтересами здобувачів). У цьому контексті вчитель виконує функцію педагогічного супроводу: інформує про цікаві етнокультурні знахідки, демонструє власні техніки або продукти вданої творчої діяльності; організовує самостійну роботу учнів, здійснює консультування та практичну підтримку дій учнів, вправляє їхні техніки.

У перебігу майстер-класу учні є суб'єктами навчання – слухають та аналізують інформацію, спостерігають, за аналогією виконують індивідуальні дії, виправляють власні помилки, набувають нові знання та досвід або розвивають вміння, здобуті раніше.

Як засвідчує власний досвід проведення майстер-класів у закладі загальної середньої освіти з учнями та вчителями важливо поєднувати теоретичні положення з творчими освітніми практиками; долучати учнів і вчителів до адаптації корисних освітніх напрацювань, що можуть збагатити культурну компетентність учасників цього процесу.

Особистісно-професійні вимоги до модератора майстер-класу виокремлено в контексті дослідження наукової проблеми етнокультурних

тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні в історичному поступі 90-х рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст. Насамперед актуальною є психологічна готовність педагога до сприйняття та прийняття нових фактів з історії культури, краєзнавства, народних художніх практик; сформована комунікативна компетентність (здатність і готовність налагоджувати творчу взаємодію з колегами та учнями); коректна подача інформації учням, колегам; повага до творчих здобутків своїх колег і авторів вартісних освітніх практик, оперування техніками педагогічного супроводу адаптації та впровадження перспективного етнокультурного досвіду в освітній процес школи. Професійна складова вимог до модератора (організатора) майстер-класів етнокультурного спрямування реалізується в його готовності та здатності до розкриття індивідуального творчого стилю здобувача освіти, учасника майстер-класу, сприйняття нових ідей і технік з метою виконання практичних завдань.

З'ясовано, що носіями цінностей є етнокультурний зміст шкільної освіти, народна музика, народна художня та ужиткова культура, народні ремесла, народна педагогіка, народна естетика та традиції. Засвоєння цінностей розвиває в особистості власний внутрішній еталон сприйняття явищ, фактів, подій, діяльності інших людей – сенси, що становлять її життєву домінанту.

Вибір теми майстер-класу зумовлений а) актуальністю в контексті цілісного розуміння культури (етнокультури), б) інтересом здобувачів освіти або вчителів до проблеми, її перспективності для вироблення індивідуальної освітньої (самоосвітньої) траєкторії, врахування ціннісно-світоглядного потенціалу змісту освітніх та етнокультурних практик, що будуть представлені у процесі майстер-класу.

З метою уточнення інтересів здобувачів освіти та вчителів проводимо онлайн опитування майбутніх учасників майстер-класів. Опитувальний аркуш розробляємо з використанням онлайн сервісу Гугл-форми. Як засвідчує практичний досвід, учні цікавлять достатньо щирою палітрою тематик. Наприклад чисельні запити були від учнів щодо проведення майстер-класу з декоративно-

прикладного мистецтва з метою оволодіння технікою «декупаж». Під час майстер-класу учні оволодівали технікою та виготовляли тарілки, картини у цій техніці. Відповідно до запитів учасників розроблено серію майстер-класів, що дало змогу розвивати інтерес та особисте прагнення особистості до культурного розвитку й засвоєння цінних етнокультурних здобутків.

Майстер-клас із теми – «Оберіг у народній культурі» проведено з учнями основної школи. Мета полягала в засвоєнні естетичних еталонів народних духовних традицій; формування умінь і навичок змішаних технік для виготовлення зразків народних оберегів.

Значний інтерес в учнів викликав майстер-клас з виготовлення колажу «Україна – це ми» з використанням техніки «аплікація» та виготовлення українського орнаменту з використанням техніки «розпис на склі». Учні зацікавлено оволодівали пропонованими техніками, робили свої перші творчі кроки в царині етнокультури, а відтак рефлексували на тему пошуку можливих інших технік, естетичних еталонів українських орнаментів та можливості їх поширення в різні сфери людської діяльності (побут, дизайн середовищ та одягу).

Майстер-клас з виготовлення традиційних українських сувенірів зацікавив учнів естетико-практичною спрямованістю. Учні вчилися виготовляти Янгола, ляльку-мотанку, пташку, вітальну листівку (в техніці «квілінг»). На етапі рефлексії учні обмінювалися власними здобутками в оволодінні різними художніми техніками, оцінювали здобутки інших учасників майстер-класу, вчилися сприймати красу і висловлювати свої враження від прожитого естетичного переживання .

Для сучасних дітей і учнівської молоді важливо поєднувати етнокультурні здобутки людей минулих років із техніками використання матеріалів нинішньої цивілізаційної доби. З цікавістю учні засвоюють правила та алгоритм виготовлення штучних квітів з пластику та тканини; виготовлення композицій з природних матеріалів за допомогою техніки «флористика» .

У процесі підготовки до проведення майстер-класу вчитель – майстер своєї справи здійснює покрокову підготовку до:

- поєднання теоретичної та практичної складових з метою організації виконання спільно з учнями тематичного завдання;
- консультування учнів та інструктаж щодо виконання певної послідовності дій, способів їх виконання та використання специфічних прийомів і технік;
- засвоєння учнями нового мистецького досвіду з метою вдосконалення їхньої майстерності;
- подача ексклюзивної інформації;
- впровадження нових та альтернативних методів і технік;
- самостійне виконання завдання під контролем вчителя;
- рефлексія.

У сучасній практиці організації та проведення майстер-класу не існує вичерпних переліків послідовності дій вчителя чи правил поведінки учнів у процесі його проведення, має місце суб'єктивний досвід майстра. Тому, що кожен майстер має свої особистісні прояви щодо налагодження взаємодії учасників майстер-класу та передачі власного мистецького досвіду.

Нами розроблено та подано орієнтовний алгоритм підготовки, організації та проведення майстер-класу; охарактеризовано чотири етапи відповідно до логіки та структури його проведення.

I етап – ознайомлення з інтегрованими етнокультурними практиками на візуальному та інформаційному рівнях

- 1) уточнення теми майстер-класу
- 2) визначення складу і кількості учнів, умов та місця проведення;
- 3) підготовка матеріалів до теми майстер-класу (інструменти, сировина, обладнання, література, зразки виробів та інше).

II етап – організаційний у перебігу організаційного етапу виокремлено такі кроки:

Презентація вчителя:

- характеристика власної професійно-педагогічної та етнокультурної діяльності;
- досягнення та відмінності від інших власного етнокультурного досвіду;
- рівень володіння етнокультурними практиками та технологіями;
- перспективи зростання етнокультурної майстерності;
- презентація теми і завдань і теоретичного обґрунтування;
- актуалізація поетапного виконання тематичного завдання;
- презентація тематичного зразка (виробу, моделі тощо);
- технологія та техніки виконання завдання;
- основні завдання матеріали до теми;

III етап – процесуально творчий

Тренінг – семінар:

- демонстрація прийомів і технік для слухачів;
- демонстрування перших результатів щодо використання методик і технік;
- взаємооцінювання результатів;
- корекція та перспективи подальшої діяльності;
- моделювання – робоча зустріч:
- самостійна робота (індивідуальна або групова) за обраними технологіями та методиками, техніками;
- підведення підсумків самостійної роботи, консультування, корекційні заходи.

IV етап – рефлексивно-проективний

- рефлексія;
- індивідуальне представлення учасниками власних самостійних робіт;
- незалежна експертна оцінка виробу;
- обговорення результатів проведеного майстер-класу та прогнозування подальших тематик.

Дотримання всіх складових запропонованого алгоритму сприятиме як найкращому проведенню майстер-класу, сприятиме оптимізації витрат ресурсів, економії часу та створенню творчої атмосфери.

У змісті подано авторські здобутки освітніх практик. У початковій школі систематично проводили майстер-класи з декоративно-ужиткового мистецтва. Вони слугували для стимулювання позитивного емоційного сприймання учнями народної естетики. До проведення майстер-класів долучались фахівці (працівники закладу), які володіють різноманіттям мистецтв. Вони ділилися досвідом щодо використання різноманітних технік та різними напрямками дитячої творчості.

Зазвичай, на заплановані майстер-класи запрошують колег з інших закладів загальної середньої освіти, а також батьків і родини учнів або їхніх друзів. Учасники майстер-класів мають змогу проявити свої творчі здібності у художніх виробках і засвоєнні технік майстрів. Під час майстер-класів учасники-початківці відкривають для себе світотворчої діяльності, насолоджуються естетичною роботою, яка навіює задовго до перших власних спроб у такому виді мистецтва.

Характерною особливістю цих майстер-класів є творення відкритого простору творчої діяльності. Всі учасники вбирають творчу пристрасть, спілкування та співпраці. У підсумку, кожен готовий виріб – композиція – робить досконалим у сприйнятті не лише Учня, а й Учителя.

Учитель не обмежує учасників їхнім баченням, досвідом, прийомами чи навичками. З метою розкриття горизонтів творчості в будь-якому віці Вчитель рекомендує учням періодично брати участь у майстер-класах інших напрямків та інших майстрів. Досвід та вдосконалення не має меж, тому участь в майстер-класах сприяє загальному розвитку учнів та їхньому мистецькому й етнокультурному зростанню.

До участі в майстер-класах можуть долучатися педагоги школи, шкільний психолог, куратори (тьютори) з метою забезпечення психолого-педагогічного

супроводу художньо-творчої діяльності учнів, участі дітей у різноманітних виставках та дитячих конкурсах. Розширення середовища творчої діяльності учнів дає змогу засвоювати початкові мистецькі навички на рівні районних, міських та державних заходів для дітей, юнацтва та молоді, що в подальшому дає можливість учням для самостійної творчої діяльності. Майстер-клас створює умови для зростання педагогічної майстерності на основі відображення власного педагогічного досвіду.

Поданий у тексті алгоритм організації та проведення майстер-класу може розширити інструментарій засвоєння багатьох технік народного мистецтва.

Майстер-класи (з досвіду роботи) – моє педагогічне кредо майстер-класу: «Я знаю, як це робити, я вас навчу». Майстер-клас є однією з форм активного та ефективного творчого навчання здобувачів загальної середньої освіти.

Під час майстер-класу вчитель презентує власну систему роботи, яка включає комплекс методичних прийомів, які йому притаманні. Дії вчителя взаємопов'язані, оригінальні та забезпечують ефективно вирішення поставлених завдань майстер-класу.

Особливістю проведення майстер-класів з дітьми шкільного віку, є сприйняття ними такої форми навчання певним творчим навичкам, не як обов'язкового предметного уроку, а як ігри чи розваги, під час якої вони сприймають педагога, як такого учасника ігрових дій, але більш досвідченого, з яким можна вільно спілкуватись.

Саме цей статус і використовує педагог, для підтримки неформальної розповіді та демонстрування технік і створення сприятливої атмосфери під час якої діти краще сприймають інформацію. Це сприяє здійсненню індивідуального підходу, до кожного учня, під час майстер-класу, та отриманню позитивних результатів навчальної діяльності (додаток У).

Від минулого – до сучасного: дієвим шляхом освоєння та популяризації етнокультурного змісту шкільної освіти є розкриття правди про історичне минуле українського та інших народів. З опорою на наукові джерела та

історичні факти насамперед треба розкривати учням факти про історію боротьби за незалежність та становлення державності в Україні; велич та трагедію національно-визвольних рухів на теренах України; роль національної інтелігенції та гоніння на неї впродовж ХХ ст.; ціннісних витоків боротьби за українську мову; внеску діячів української культури в світовий культурний простір; місце України в світовій історії, культурі, політиці; освоєння здобутків національної культури.

У тексті наведено методичні матеріали, апробовані в освітньому процесі ЗЗСО.

Від козацьких забав до сьогодення. За ініціативи заслуженого майстра спорту з плавання, чемпіона світу та Європи, призера Олімпійських ігор Дениса Силантьєва, запроваджений проєкт для дітей, юнацтва та молоді – «Ставай чемпіоном». Проєктом передбачена популяризація фізкультури та спорту, культури здорового способу життя учнівської молоді.

В основу проєкту покладена історична спадщина фізичного розвитку українців на тлі історично складених культури і народних традицій, змагань та ігор. Однією з акцій цього проєкту стало проведення масової ранкової зарядки для майбутніх чемпіонів, яку проводили восени на Оболонській набережній у м. Києві, під гаслом «День Ч – Ми чемпіони». Комплекс вправ цієї зарядки, розроблений Д. Силантьєвим, саме з урахуванням елементів козацьких фізичних забав та фрагментів рухів з українських народних танців та ігор, які дійшли до нас з минулого.

Для підкреслення зв'язку фізкультурної акції з певними народними культурними традиціями, до участі залучаються творчі народні колективи дітей та юнацтва, які демонструють учасникам акції зразки етнічних пісень, танців, народних костюмів, приклади етнічного оздоблення тощо.

Тож, метою такої акції є, як популяризація фізкультури і спорту, так і поширення етнічної культури національностей, які згуртовані в українську націю.

Національний заповідник «Софія Київська». «Folk-Ukraine», під керівництвом І. Добруцького, ініціатор та організатор проведення багатьох етнокультурних заходів в Україні. Найяскравіше з таких заходів – щорічний Всеукраїнський фестиваль писанок на Софійській площі Києва. Кияни та гості міста щорічно мають можливість помилуватися експонатами виставки писанок просто неба та відвідати виставку композицій і картин, виготовлених з писанок на території Національного заповідника «Софія Київська».

Мета заходу – ознайомлення з історією писанкарства, відродження та розвиток народного писанкарства та тематичної народної творчості в декоративно-ужитковому мистецтві, залучення підростаючого покоління до занять народними ремеслами, виховання любові до народної творчості.

До участі у проєкті залучаються народні митці, скульптори, майстри писанкарства. Супроводжується це дійство концертною програмою, яка складається з виступів дитячих та дорослих співочих та танцювальних колективів.

До програми фестивалю входить проведення майстер-класів за участі майстрів старовинних технік розпису, ліплення, різьблення тощо, з усіх регіонів України, аби вся Україна і весь світ побачили розмаїття їхньої творчості, красу їхніх творів, які відображають свої особливі, притаманні різним регіонам країни, мотиви української і християнської культури.

Серед почесних гостей завжди присутні майстри вітчизняної сцени, керівництво міста та країни, представники іноземних дипломатичних місій.

Звісно, до участі в фестивалі долучаються, крім професіональних майстрів та звичайних аматорів, дитячі творчі колективи, які саме переймають та опановують самотутні техніки творчості і мистецтва, одночасно знайомлячись з історією, культурою, традиціями та звичаями українського народу.

Щорічний фестиваль народної творчості «Квітучі барви таланту» серед працівників установ освіти. Київський міський Будинок вчителя щороку організує зведені виставки творчих робіт освітян міста. Відбувається це в

рамках проведення щорічного фестивалю «Квітучі барви таланту» серед працівників закладів освіти.

Цьому передують низки подібних експозицій в закладах освіти, де освітяни можуть продемонструвати свої доробки, яким присвячують свій вільний час та натхнення.

На такі заходи запрошуються освітяни міста, адміністрація школи автора, керівництво освіти районів та міста, гості, усі зацікавлені особи, але найголовнішими відвідувачами є діти – учні автора, які мають можливість побачити свого учителя не тільки в класі, біля дошки, а й ознайомитися з його творчістю, побачити його роботи, які розкривають вчителя, як Майстра, творчу людину, здатну творити, зберігати етнокультурні традиції своєї країни та нести їх в учнівські маси.

Традиційно на фестивалі представлені роботи декоративно-ужиткового мистецтва, образотворчого мистецтва, музичні твори, роботи як загальноприйнятних форм, так і тих, що несуть в собі етнічні мотиви, народний фольклор та народні традиції, що передаються в родинях від дідів-прадідів.

Саме тому, такі твори сучасних спадкоємців народної творчості, мають свої особливі ознаки, притаманні тим краям звідки походять їхні родини.

Метою таких виставок є популяризація різних видів народних мистецтв України, демонстрація різнобічності здібностей талановитих освітян, створення атмосфери спілкування між майстрами, виховання почуття гордості у підростаючого покоління за тих, хто їх навчає, відзнака кращих майстрів та цікавих робіт.

День української мови та писемності. День української мови та писемності це пошана історичному спадку українського народу, який поєднав в собі скарби української культури, коріння прадавньої мови наших пращурів та етнічні культурні мотиви інших народів, що споконвіку сусідствовали разом з автохтонним населенням українських земель.

У цей день Україна вчергове привертає увагу цивілізованого світу до української мови, як до ознаки суверенітету нашої держави. Цього дня десятки і сотні тисяч дітей, молоді та дорослих пишуть всеукраїнський диктант, вдягають вишиванки чи прикрашають себе елементами народної відзнаки – символами українства, співають українських пісень, читають українські вірші, і, звісно, відзначають цей день творчими заходами.

У багатьох школах, осередках навчального, культурного та мистецького розвитку дітей та молоді, відбуваються урочисті заходи, метою проведення яких є демонстрація поваги до рідної мови, повага до історичного спадку свого народу, демонстрація учнівських талантів – пісень, танців, малюнків, доробків декоративно-ужиткового мистецтва тощо. Такі свята не проходять без літературних читань, проведення зустрічей з майстрами українського слова тощо. Все це відіграє важливу виховну та просвітницьку роль щодо залучення до етнокультурного надбання народу України, адже прищеплення учням розуміння витоків національної культури та її духовного сприйняття, сприяє саме усвідомленню національної ідентифікації та ототожнюванню окремої особистості з усім своїм народом.

Сценарій свята «День рідної мови»

ПЛАН

підготовки та проведення свята «День рідної мови» 21.02.2017р.

Святково прикрашена зала. Лунає українська музика (фонограма). Батьки учнів, запрошені гості, адміністрація, вчителі і діти займають місця в залі.

На сцені у святковому вбранні з'являється учениця 8-А кл. В. Варвара.

Звучить пісня «Мелодія весни».

Ведуча вітає присутніх із святом.

До мікрофона виходить вчитель української мови Тетяна Олександрівна і знайомить присутніх із історичною довідкою про історію свята:

Т.О. Щороку, 21 лютого, ми відзначаємо Міжнародний День

рідної мови. Для кожного народу мова – найбільший скарб,

одне з багатьох див, створених людьми. Вона віддзеркалює душу народу, його історію. Кожна людина має завжди пам'ятати хто вона, звідки родом, де її коріння. Кожна людина повинна знати свою мову, любити її, цінувати, збагачувати, берегти.

Міжнародний День рідної мови – це відносно молоде свято.

В Україні воно відзначається з 2000 року.

Відомо, що основою державності будь-якого народу є національна мова.

Тому сьогодні ми разом з учнями нашої школи запрошуємо

Вас поринути у чудовий світ нашої рідної мови.

Ведуча: Видатний український поет Дмитро Павличко написав:

Перше слово – МАТИ,

Друге – Україна,

Так учився розмовляти

Я, мала дитина (*Д. Павличко «Мати»*).

Якою б не була мова твого народу, перші слова завжди дитина чує від батьків.

Саме про це співають учні 2-Б класу.

Звучить пісня «Папине слово, мамина пісня»

Кл. керівник: О. О. Здоренко

Постановка: Н. В. Усультянова

Ведуча: А є ще одна мова – мова українського танцю.

На сцені гурток «Хореографія». Постановка: С.В. Хабарова

Танець «Подольночка».

Так, в історії українського мистецтва, український танець з'являється на певній території країни і має традиційні для даної місцевості рухи, ритми, костюми, малюнки танцю тощо...

Танцюють учні 5-А класу.

Ведуча: Багато хто з українських митців писав про Україну.

Так, у поета П. Тичини читаємо:

«Струмок серед гаю, як стрічечка.

На квітці метелик, мов свічечка.

Хвилюють, малюють, квітують поля –

Добрідень тобі, Україно моя!» (П. Тичина *«Блакить мою душу обвіяла...»*)

Учениця 7-А класу Аня Ракоц виконує пісню «Україна» (слова: Т. Петриненко, музика: Т. Петриненко).

Ведуча: У автора О. Пономаріва знаходимо такі рядки:

«Український народ упродовж своєї нелегкої історії творив і плекав рідну мову. Митці слова відшліфовували кожен її грань, щоб піднести нашу мову до рівня найрозвиненіших мов світу.

Але залишитися на вершині вона зможе тільки тоді, коли ми й далі берегтимемо її як національний скарб, пильнуватимемо її норми. Дбатимемо про те, щоб єдиний народ мав єдину мову.

Засвоюємо ж і поширюємо норми літературної мови, адже культура мови – це культура думки!» (О. Пономарів).

Співає учениця 11-А класу Анастасія Семенова

Ведуча: Саме завдяки мові серед явищ мистецького побуту України

особливої уваги заслуговує театр.

Кожному з нас ще з дитинства відоме влучне українське

прислів'я: «За двома зайцями поженеся – жодного не впіймаєш!»

Видатний український письменник, поет, драматург Михайло Старицький ще у 19 ст. написав славнозвісну п'єсу «За двома зайцями», яку пізніше за її колоритність назвуть українським шедевром...

А як ця п'єса виглядає сьогодні у виконанні наших учнів?

На сцені гурток «Театральне мистецтво»

Керівник гуртка: Л. М. Сива. Виконується уривок з п'єси М. Старицького «За двома зайцями».

Ведуча: А якщо український театр поєднати з українською музикою, то ось що може вийти...

На сцені студенти 3 курсу інституту мистецтв Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Ведуча: В нашій школі навчаються діти різних національностей, з різних куточків світу, але є те єдине, що об'єднує їх усіх – вивчення української мови.

На сцені представники нашого шкільного інтернаціоналу.

На сцену виходять представники різних класів:

1. Г. Марієтта (11-Б) – Вірменія
2. Берестіану (11-А) – Греція
3. Таймі Монтеро (10-А) – Куба
4. Пак (10-Б) – Корея
5. Азізова Маніжа (10-Б) – Таджикистан
6. Кривдіна Софія-Олівія (9-Б) – Америка
7. Зурігад Ахмед Самер (9-Б) – Йорданія
8. Абдуалієва Шахноза (10-Б) – Таджикистан
9. Ахатов Азизбек (5-Б) – Узбекистан
10. Первелі Георгій (5-Б) – Грузія
11. Асоян Тамара (6-А) – езиди (Вірменія)
12. Айдин Ардахан (1-А) – Турція

Діти по черзі виконують вірш українською мовою:

«Як парость виноградної лози

Плекайте мову.

Пильно й ненастанно

Паліть бур'ян.

Чистіша від сльози вона

Хай буде.

Вірно і слухняно нехай вона
Щоразу служить вам.

Хоч і живе своїм живим життям,
Прислухайтесь, як океан співає.

Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським.

Немає мудріших ніж народ
Учителів.

У нього кожне слово – це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Не бійтесь заглядати у словник
Це пишний яр, а не сумне провалля.

Збирайте, як розумний садівник

Достиглий овоч у Грінченка й Даля» (*М. Рильський*

«Мова»).

Діти залишаються на сцені.

Ведуча: «Кожне слово світить

Гранями рубіна,

Але сяє, наче сонце,

Слово – Україна!» (*Д. Павличко «Мати»*).

На сцену виходять учні 5-А класу.

Виконується пісня «Мова єднання» (*Слова пісні:*

О. Самойдюк, музика: О. Самойдюк).

Постановка: Н. В. Усульянова

На останньому куплеті до виконавців приєднуються всі учасники концерту.

Ведуча дякує виконавцям за виступи, вчителям та керівникам гуртків за підготовку номерів, а всім присутнім за увагу.

Під звуки фонограми глядачі виходять із зали.

Міжкультурна взаємодія. Важливу роль в популяризації етнокультурних традицій України відіграє робота з міжкультурної взаємодії. Демонстрація національних традицій кожної країни є важливим виховним елементом у роботі з учнями.

Педагогічний досвід роботи на посаді заступника директора школи, в якій навчалися діти з різних країн світу, різних національностей (батьки яких працюють у Києві в посольствах, іноземних фірмах, дипломатичних місіях тощо) дав змогу розробити авторські проекти щодо залучення дітей різних національностей до участі у підготовці та проведенні шкільних заходів за різною тематикою.

Метою таких заходів є ознайомлення дітей різних з країн з культурою, як України, так і країн, звідки походять їхні однокласники. Така пізнавальна діяльність сприяє вихованню у дітей поваги до етнічних культур, формування в учнів шанобливого ставлення до історичної спадщини кожного народу, і, зокрема до народу України.

Як показав досвід, кваліфікована та професійна підготовка такого заходу, сприяє не тільки формальній демонстрації будь-якої наочності, а й розвитку інтересу та готовності дітей брати особисту участь у проведенні заходу.

Під час таких заходів діти різних національностей мають змогу ознайомитись з елементами українського декоративно-ужиткового мистецтва, поринути в світ народної пісенної творчості українців, одночасно з цим – ділитися своїми національними рецептами різних смаколиків та демонструвати власні роботи.

Етнокультурний проєкт до 200-річчя Т. Г. Шевченка. 2014 року Україна та цивілізований світ відзначали 200-річчя з дня народження одного з символів української народної культури, поета та митця – Т. Г. Шевченка. Саме 2014 рік став зламним в історії нашої держави, через початок нового етапу боротьби українського народу за свою свободу і незалежність.

Події Майдану, розбудили самосвідомість нашої нації щодо її місця саме серед сім'ї європейських народів, та анітрохи не згасили його пам'ять та шану великому Кобзареві.

Українці, хто постав за європейський вибір країни, сприйняли його в оновленій іпостасі вісника нескінченної боротьби України та неминучої її перемоги за свою волю. Саме тому на вулицях Києва символічними були зображення Кобзаря.

Символічними стали і культурні заходи, присвячені Кобзареві, які відбувались по усій країні.

Один з таких унікальних заходів відбувся в приміщенні кінотеатру «Кадр» Оболонського району м. Києва. Тут була втілена ідея та сценарій автора щодо проведення просвітницького етнокультурного заходу, присвяченого Т.Г. Шевченку. Унікальність проєкту полягала у тому, що потрапляючи в приміщення кінотеатру, глядач ніби переміщався у просторі і опинявся серед предметів, картин, композицій, пов'язаних як із самим Шевченком, його життям, так і з його творчістю. Крім того, об'єднання виставкового простору з глядацьким залом сприяло кращому розумінню усієї величі Кобзаря. Саме в глядацькій залі, під музичний супровід, відбувалось, наче казкове, незабутнє дійство, коли на екрані оживали то сам Шевченко, то герої його творів. Текстовий матеріал був підібраний таким чином, що присутні в залі, ніби вперше, відкривали для себе «нового» Шевченка...

До організації виставкової частини заходу були залучені творчі колективи Оболонського району, що займаються ліпленням з глини, образотворчому мистецтву, декоративно-прикладному мистецтву. На виставці були представлені усі напрями української національної етнокультури: лялька-мотанка, національний костюм, розпис, лозоплетіння тощо.

Експозиція складалась з творчих робіт школярів району та самого автора.

Виставки. День Незалежності України, крім загальнодержавного та загальнонаціонального свята – чудовий привід кожному, хто дотичний до

народної творчості та народного мистецтва, виразити своєю участю у публічних культурних заходах, причетність до справи відродження, розвитку та поширення національних культурних традицій, мистецтв та виховання.

Залучення до проведення Свята закладів шкільної та позашкільної освіти м. Києва – є не тільки правильним, а й продуманим шляхом. На таких заходах експонуються роботи і освітян, і їхніх вихованців з національної тематики, яка виражається в народних мотивах і кольорах, що втілені в прикрасах, сувенірах, вишивці, малюнках та інших роботах декоративно-ужиткового мистецтва. Саме тут містяни та гості міста мають можливість познайомитися з розмаїттям українського мистецтва, поспілкуватися з авторами, брати участь у проведенні майстер-класів.

Метою проведення таких заходів є виховання у юних учасників почуття відповідальності за свою участь у загальнонаціональному вшануванні основного державного свята, патріотичної гордості щодо причетності до організації його проведення. Одночасно з цим, саме завдяки цій знаменній даті та відповідній експозиції, відвідувачі виставки фактично самі долучаються до створення атмосфери свята, натхненого почуттями гордості за український народ, за його патріотичні почуття, любов до своєї національної культури, за свою країну.

Родзинкою таких заходів є те, що проводяться вони у форматі виставок-ярмарок на центральних площах районів. Тобто, святкові заходи організовуються скрізь по місту, щоб якомога більше містян відчули атмосферу свята, незважаючи на буремні часи, які переживає наша країна.

Виставка «Педагогічна хвиля». Вже традиційно, за ініціативи Київської міської державної адміністрації, в перший день навчального року, на вул. Хрещатик в Києві відбувається свято «Педагогічна хвиля».

Метою заходу є знайомство майбутніх першачків та їхніх батьків із закладами середньої освіти міста та позашкільним районів Києва, ознайомлення шкільної малечі з творчими можливостями дитячих позашкільних закладів.

Родзинкою такого заходу є те, що крім дорослих майстрів, своєю творчістю представляють діти та підлітки, які навчаються в різних закладах освіти міста. В програмі заходу виступи творчих колективів Києва, виставки мистецтв, проведення майстер-класів майстрами декоративно-прикладного мистецтва. Хрещатик заповнений містечками майстрів, живописців та музикантів, технопарками.

Під час заходу діти знайомляться з національними видами ремесел, мають нагоду слухати українські дитячі пісні та співати разом із виконавцями, або спробувати свої приховані таланти в малюванні, розписі, виготовленні витинанок.

Такі заходи не тільки заряджають дітей та усіх присутніх позитивною енергетикою, але й викликають інтерес до культури та мистецтва українського народу, етнічних культур народів, які споконвіку мешкають в Україні.

Доброчинна діяльність. Українські воїни захищають суверенітет та незалежність нашого народу, аби зберегти наше життя та свободу. А справа громадськості – підтримати їх в нелегкий час.

За ініціативи Київської міської державної адміністрації, з метою підтримки армії та зібрання фінансової допомоги ЗСУ, було організовано низку благодійних заходів, серед яких – благодійний ярмарок майстрів декоративно-прикладного мистецтва.

За традицією, виручені з продажу кошти, передаються, як благодійна допомога воїнам Збройних сил України.

Якщо дорослі займалися благодійною діяльністю, збирали кошти на придбання лікарських засобів та препаратів, засобів особистої гігієни та харчів для наших захисників, які проходили лікування та реабілітацію в медичних закладах, то діти в цей час готували концертну програму.

Автор пишається своєю причетністю до організації та проведення даного заходу та дякує за надану честь бути автором сценарію та ведучою концертної програми.

Кілька дитячих колективів, у супроводі керівників гуртків та своїх батьків, із своїми особистими подарунками – маленькими дитячими пам'ятними сувенірами, що були виконані суто за народною українською тематикою, вирушили до військового шпиталю.

На честь воїнів та їхніх військових лікарів діти підготували виставку своїх робіт декоративно-ужиткового мистецтва та малюнків, продемонстрували концертну програму з віночка українських музичних творів, українських пісень, народних танців.

Мета заходу: надання благодійної допомоги військовим, підняття національного патріотичного духу, виховання гордості за свою приналежність до українського народу.

Проведення заходу позитивно вплинуло, як на настрій воїнів, так і на свідомість дітей.

В освоєнні здобутків національної культури йдеться про пізнання джерел національного духу, поважного ставлення до внеску кожного етносу в розвій культури. Упродовж історико-культурного поступу український народ виробляв і шліфував свою духовність, яка постала у народних традиціях, творах мистецтва, літератури, філософії. Без цілеспрямованого пізнання ціннісних смислів, народної культури, людина втрачає відчуття своєї приналежності до духовного коріння роду, нації. Еталони краси, добра, справедливості, зрощені в ареалі духовності збагачують і взаємодоповнюють загальнолюдську культуру.

Пошук шляхів реалізації етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти зумовив обґрунтування та розроблення матеріалів щодо змістово-методичного супроводу. Сутність його полягає в налагодженні міжособистісної взаємодії вчителя та учня з метою прочитання творів класиків української літератури (з позицій сучасності); залучення до різних видів пізнавальної активності щодо осмислення, наприклад, романтичного світу Л. Українки й проникнення у філософію народних традицій; вивчення внеску українських філософів, поетів і письменників, винахідників та суспільних діячів у світову

культуру. Важливо створити для учнів умови для діяльності та пошуків відповідей на гострі питання минулого і нашого часу; усвідомлення того, що загальнолюдське розвивається і є дієвим за умови опори на національне, що несе в собі зв'язки епох і цивілізацій.

За результатами історико-педагогічних студій виокремлено перспективні напрями адаптації етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в освітній процес ЗЗСО. Обрано ціннісно-сміслові та розвивальні концепти адаптації продуктивних освітніх практик. Відповідно до наукової тематики розроблено низку майстер-класів із художньо-ужиткового та декоративно-прикладного мистецтва для впровадження в позакласну та позанавчальну роботу з учнями. Як засвідчує досвід організації майстер-класів, художніх виставок, художніх та етнокультурних проєктів важливою є підготовка вчителя до реалізації етнокультурного змісту у різні види навчальної та позанавчальної діяльності учнів.

3.3 Упровадження результатів дослідження етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.) в освітню практику

Результати історико-педагогічного дослідження з теми «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.) дали змогу виявити нові знання про перебіг суспільних цілей щодо етнокультурної домінанти змісту шкільної освіти у руслі трансформації парадигм освіти.

Уточнені базові поняття розширили категоріальне поле історико-педагогічної науки. У дисертації використано рідкісні джерела з фондів Педагогічного музею України та власних архівних колекцій педагогів.

Програма курсу за вибором студента «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI століття)» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів

другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки (Додаток Ф).

Зміст та структура програми укладені за результатами історико-педагогічної розвідки. Матеріал програми розкриває ціннісні основи змісту шкільної освіти, що є вартісним для формування цілісного та ціннісно орієнтованого педагогічного світогляду здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. В освітньому процесі ЗВО спецкурс може бути пропонуваній для вибору здобувачами.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є особливості, тенденції, педагогічна практика розвитку етнокультурного компонента шкільної освіти в Україні в умовах парадигмальних змін.

Міждисциплінарні зв'язки: вивчення спецкурсу «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI століття)» включає знання із таких навчальних дисциплін як: «Філософія освіти», «Християнська педагогіка. Капеланство», «Педагогіка вищої школи. Андрагогіка».

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

Модуль I. Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку змісту шкільної освіти з урахуванням етнокультурних тенденцій.

Модуль II. Посилення етнокультурних тенденцій в умовах становлення та модернізації змісту шкільної освіти в Україні (1991–2018).

Модуль III. Реалізація етнокультурних тенденцій в змісті шкільної освіти у закладах середньої освіти різних типів і структур.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання
	денна
Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI століття)	
Вид дисципліни	Обов'язкова
Мова викладання, навчання та оцінювання	Українська

Загальний обсяг кредитів / годин	3/90
Курс	1
Семестр	1
Кількість змістових модулів з розподілом:	3
Обсяг кредитів	90
Обсяг годин, в тому числі:	
Аудиторні	24
Модульний контроль	6
Самостійна робота	60
Форма семестрового контролю	Залік

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою спецкурсу «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття)» є засвоєння студентами-магістрантами теоретичних основ, особливостей розвитку шкільної освіти з урахуванням етнокультурних тенденцій; взаємозв'язків між педагогічною думкою та практикою; розвиток здатності та готовності здобувачів вищої освіти відбирати зміст шкільної освіти з урахуванням етнокультурних тенденцій та прогресивних практик минулого.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття)» є:

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:
знати:

- вплив етнокультурних тенденцій на розвиток змісту шкільної освіти в Україні у 1990-х рр. ХХ – 2010 рр. ХХІ століття;
- періодизацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у визначених хронологічних межах;
- характеристику етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти учнів в умовах парадигмальних змін освіти;
- особливості нормативно-методичного супроводу розвитку етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти (1991–2018);

– особистісно-професійні вимоги до вчителів щодо врахування ними етнокультурного компоненту у змісті шкільної освіти.

вміти:

– добирати, аналізувати джерела з питань розвитку етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти в Україні;

– визначати взаємозв'язки між освітніми стратегіями та місцем етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти;

– розробляти авторські моделі адаптації продуктивних ідей попередніх років у практику закладів загальної середньої освіти;

– визначати шляхи вдосконалення загальних та професійних компетентностей щодо реалізації етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти.

На вивчення спецкурсу відводиться 90 годин / 3 кредити ECTS, із них: 8 год. – лекції, 16 год. – семінарські заняття, 6 год. – модульний контроль, 60 год. – самостійна робота.

Вивчення спецкурсу «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI століття)» завершується підсумковим модульним контролем.

3. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план

Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт			
		Аудиторна:		Модульний контроль	Самостійна робота
		Лекції	Семінарські		
Модуль I. Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку змісту шкільної освіти з урахуванням етнокультурних тенденцій					
<i>Тема 1.</i> Концептуальні основи розвитку змісту шкільної освіти в Незалежній Україні	10	-	2	-	8
<i>Тема 2.</i> Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у відтинку історії (1991–2018)	8	2	2	-	4

Тема 3. Пріоритетні чинники розвитку етнокультурного компоненту змісту шкільної освіти	10	-	2	-	8
Модульний контроль	2	-	-	2	-
Всього:	30	2	6	2	20
Модуль II. Посилення етнокультурних тенденцій в умовах становлення та модернізації змісту шкільної освіти в Україні (1991–2018)					
Тема 4. Характеристика етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти учнів в умовах зміни парадигм освіти (1991–2018)	10	2	2	-	8
Тема 5. Нормативно-методичний супровід розвитку етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти (1991–2018)	12	-	2	-	8
Модульний контроль	2	-	-	2	-
Всього:	24	2	4	2	16
Модуль III. Реалізація етнокультурних тенденцій в змісті шкільної освіти у закладах середньої освіти різних типів і структур					
Тема 6. Варіативність етнокультурної компоненти у змісті шкільної освіти	12	2	2	-	8
Тема 7. Особистісно-професійні вимоги до вчителів щодо реалізації етнокультурного компоненту у змісті шкільної освіти	10	-	2	-	8
Тема 8. Досвід та моделі адаптації продуктивних ідей щодо реалізації етнокультурного компоненту в практику ЗЗСО	12	2	2	-	8
Модульний контроль	2	-	--	2	
Всього:	36	4	6	2	24
<i>Разом за навчальним планом</i>	90	8	16	6	60

4. Програма навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З УРАХУВАННЯМ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Тема 1 Концептуальні основи розвитку змісту шкільної освіти в Незалежній Україні (самостійне опрацювання)

Характеристика методологічних концептів розвитку змісту шкільної освіти: історіографічний, хронологічний, парадигмальний, аксіологічний, цивілізаційний.

Розвиток ідей щодо етнокультурного концепту змісту шкільної освіти в педагогічній думці України ХХ століття: Г. Ващенко, С. Русова, Я. Чепіга, В. Сухомлинський,

Ідеї про розвиток етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти у відтинках другої половини ХХ – початку ХХІ століття у працях сучасних українських учених: Л. Березівська, І. Бех, Н. Гупан, Н. Дічек, Н. Калініченко, Н. Ничкало, О. Сухомлинська, А. Ярошенко.

Сутність ключових понять: шкільна освіта, зміст шкільної освіти, етнокультурні тенденції змісту шкільної освіти, диференціація, зовнішня диференціація, внутрішня диференціація, диференційований підхід.

Основні поняття теми: педагогічна думка, шкільна освіта, зміст шкільної освіти. Етнокультурний компонент змісту шкільної освіти.

Тема 2 Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у відтинку історії (1991–2018) (2 год.)

Підходи до періодизації етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти: культурно-антропологічний, цивілізаційний. Характеристика критеріїв періодизації: суспільно-історичної зумовленості етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти; вплив домінуючих парадигм освіти на трансформацію етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти; механізми нормативно-правового регулювання етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти. До другої групи віднесено педагогічні критерії, а саме: внутрішньошкільна диференціація етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти, оновлення змісту шкільної освіти на культурно-історичних засадах (краєзнавство, українознавство, історія краю), модернізація змісту галузі освіти «Мистецтво»); розроблення етнокультурних концепцій загальноосвітніх шкіл інноваційних моделей.

Перший період (1991–1999) – період посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні. Особливості етнокультурних

тенденцій розвитку змісту шкільної освіти у цьому періоді відбувалися на етапі (1991–1995), що характеризується відновленням етнокультурної домінанти в умовах становлення змісту шкільної освіти на національному ґрунті. На етапі 1995–1999 років зміст шкільної освіти набуває ознак утвердження українознавчої парадигми в змісті шкільної освіти.

Поступ етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти у другому періоді (1999–2018), що має назву нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в умовах модернізації змісту шкільної освіти на компетентнісних засадах, відбувався на двох етапах. На першому етапі (1999–2012) відбувалося методологічне та теоретичне осмислення місця етнокультурної (культурознавчої) компоненти і продуктивних освітніх практик у змісті шкільної освіти. На другому етапі (2012–2018) здійснювався пошук шляхів реалізації етнокультурного змісту в освітньому просторі України на засадах загальнолюдських цінностей та інновацій.

Основні поняття теми: періодизація, періоди та етапи розвитку етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти.

Тема 3 Пріоритетні чинники розвитку етнокультурного компоненту змісту шкільної освіти (самостійне опрацювання)

Поняття про передумови розвитку етнокультурних традицій у змісті шкільної освіти (політико-економічні, соціально-культурні). Чинники, що впливають на визначення етнокультурного компоненту змісту шкільної освіти: регіональні та українознавчі (врахування у змісті шкільної освіти етнокультурних традицій регіону, країни), соціальнокультурні (взаємозв'язок змісту шкільної освіти із національною культурою, ціннісними орієнтаціями соціального оточення, народними традиціями), духовні цінності.

Основні поняття теми: передумова, чинники розвитку, етнокультурні тенденції.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II
ПОСИЛЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ
В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ
ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–2018)

Тема 4 Характеристика етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти учнів в умовах зміни парадигм освіти (1991–2018) (2 год)

Характеристика нормативно-правових документів, що визначали етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти учнів в умовах зміни парадигм освіти (1991–2018): Акт проголошення незалежності України, Декларація про державний суверенітет України, Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти України в 21 столітті, Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), Концепція національного виховання.

Сутність етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти:

- тенденція впровадження етнокультурного змісту шкільної освіти учнів відповідно до нових суспільних потреб відповідно до нових освітніх парадигм,
- тенденція утвердження в документах України про освіту, концепціях, програмах етнокультурного концепту змісту шкільної освіти,
- тенденція пошуку шляхів реалізації виховного ідеалу на етнокультурному ґрунті,
- тенденція нормативного та організаційного регулювання впровадження етнокультурної компоненти в освітній процес,
- тенденція регіонального характеру вдосконалення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти.

Основні поняття теми: тенденції, етнокультурні тенденції, нормативно-правова база розвитку шкільної освіти.

Тема 5 Нормативно-методичний супровід розвитку етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти (1991–2018) (самостійне опрацювання)

Поняття нормативно-методичного супроводу розвитку етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти.

Поширення внутрішньошкільної диференціації змісту навчання (освіти) учнів, розширення змісту навчання учнів народознавчою й українознавчою компонентами.

Особливості побудови змісту навчальних програм із «Народознавства», «Українознавства», «Української художньої культури», «Краєзнавства». Характеристика календарно-тематичних планів інтегрованих курсів етнокультурного спрямування «Художня культура», «Українська художня культура» тощо.

Основні поняття теми: навчальна програма, нормативно-методичний супровід, внутрішньошкільна диференціація, календарно-тематичний план.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III

РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В ЗМІСТІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ ТИПІВ І СТРУКТУР

Тема 8 Варіативність етнокультурної компоненти у змісті шкільної освіти (2 год.)

Програмово-методичне забезпечення регіонального аспекту змісту шкільної освіти: Концепція української національної школи (розроблено творчою групою педагогів Львівської області), Концепція української школи Прикарпаття (автор проєкту Р. П. Скульський).

Варіативна складова змісту шкільної освіти. Місце предметів етнокультурного спрямування у варіативній складовій навчального плану. Характеристика змісту навчальних предметів варіативного циклу: «Київщинознавство», «Мистецтво Полісся» тощо.

Поєднання у змісті шкільної освіти сучасних наукових досягнень, традиційної народної культури, естетики, господарювання та діяльності учнів у різних сферах.

Основні поняття теми: варіативний компонент навчального плану зміст освіти.

Тема 9 Особистісно-професійні вимоги до вчителів щодо реалізації етнокультурного компоненту у змісті шкільної освіти (самостійне опрацювання).

Особливості підготовки майбутніх вчителів та підвищення кваліфікації педагогів щодо впровадження етнокультурних тенденцій у зміст шкільної освіти. Характеристика загальних та професійних компетентностей вчителів, які забезпечують викладання предметів етнокультурного спрямування.

Зміст та форми підготовки вчителів та підвищення кваліфікації педагогів у хронологічних межах 1991–2018 рр. щодо викладання предметів етнокультурного спрямування.

Сутнісні особливості етнопедагогічної освіти майбутніх педагогів в контексті професійних стандартів.

Основні поняття теми: підготовка майбутніх вчителів, підвищення кваліфікації педагогів, форми підвищення кваліфікації вчителів, зміст підготовки вчителів, готовність вчителів до викладання предметів етнокультурного спрямування.

Тема 10 Досвід та моделі адаптації продуктивних ідей щодо реалізації етнокультурного компоненту в практиці ЗЗСО (2 год.)

Реалізація етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти у створених шкільних музеях, відтворення традиційних господарських локацій і повернення забутих імен історико-культурних діячів. Проведення фестивалів, конкурсів, виставок учнівських робіт етнокультурного спрямування (досвід реалізації етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти у Дніпропетровській області). Поширення народних промислів в школах і організація музеїв народознавства в Івано-Франківській області (с. Яворів, Косівського району, школи Снятинського району). Досвід впровадження народних традицій у зміст гуманітарних предметів, відкривали народні світлиці та музеї народознавства (історії села, краю).

Суголосність етнокультурних тенденцій до проблем у руслі реформування системи освіти та розбудови Нової української школи. Характеристики моделей шкільної освіти із упровадження етнокультурного змісту шкільної освіти.

Адаптація продуктивних ідей етнокультурного компонента в практику ЗЗСО в авторських моделях.

Основні поняття теми: досвід, продуктивні ідеї, фестивалі, конкурси етнокультурного спрямування, шкільні музеї.

5.1 Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З УРАХУВАННЯМ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Розробити «Портфоліо дослідника освіти». Портфоліо оформлюється у вигляді цифрової теки, де зберігаються усі виконані завдання самостійної роботи (5 балів).

Завдання № 1

– за результатами опрацювання теоретичних джерел, матеріалів, що зберігаються у фондах архівів, укласти каталог із проблеми розвитку етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти;

– за результатами опрацювання теоретичних джерел охарактеризувати чинники розвитку етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти (10 балів).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ПОСИЛЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–2018)

Завдання № 2

– за результатами прочитання праці Г. Ващенко «Виховний ідеал» виокремити та обґрунтувати етнокультурні цінності, що є важливими для врахування у змісті шкільної освіти;

– за результатами вивчення програмово-методичних джерел зробити порівняльний аналіз змісту підручників, посібників до навчальних предметів «Народознавство», «Українознавство», «Українська художня культура», «Краєзнавство» щодо відповідності завдань етнокультурної складової меті і завданням навчальних програм (клас і рік видання підручників за вибором студента) (10 балів).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В ЗМІСТІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ ТИПІВ І СТРУКТУР

Завдання № 3

– за результатами вивчення матеріалів, що зберігаються у фондах архівів, на інформаційних ресурсах шкіл, вивчити та репрезентувати досвід роботи школи з упровадження етнокультурних тенденцій у змісті шкільної освіти (*тип школи та регіон за вибором студента*);

– розробити професіограму вчителя, у якій визначити та обґрунтувати загальні та професійні компетентності, що є важливими для впровадження етнокультурних тенденцій у зміст шкільної освіти;

– за результатами опрацювання Концепції «Нова українська школа» виокремити та охарактеризувати шляхи впровадження етнокультурного компоненту у практику сучасних ЗЗСО (15 балів).

5.2. Форми проведення модульного контролю

Модульний контроль здійснюється у формі комп'ютерного тестування, що охоплює 25 питань.

Тривалість проведення модульного контролю: 60 хв. на кожного студента.

Кожне правильне запитання оцінюється в один бал.

Максимальна кількість балів: від 0 до 25 балів.

Висновки до третього розділу

За результатами аналізу джерел із фондів ЦДАВО України (Ф. 166, Оп. 18) – документів і матеріалів колегії міністерства освіти України (1991–1999) з'ясовано сутність організаційної діяльності органів влади і управління в галузі освіти, що полягала в оновленні змісту шкільної освіти на українознавчих засадах, розробленні стратегій змістово-методичного забезпечення освітнього процесу в загальноосвітніх школах на засадах демократизації, гуманізації, гуманітаризації, історизму, народознавства, державності, варіативності. Розроблення чисельних програм для учнів 1–11 класів з урахуванням цілей творення змісту шкільної освіти незалежної держави актуалізувало проблему обґрунтування особистісно-професійних вимог до підготовки до підготовки вчителів та підвищення їхньої професійної кваліфікації в системі післядипломної педагогічної освіти (всеукраїнського, обласного, районного та шкільного рівнів і самоосвіти). Особистісно-професійні вимоги до вчителя розроблялись згідно суспільними запитами щодо оновлення змісту шкільної освіти на етнокультурних засадах, розширення змістового поля предметів етнокультурного змісту відповідно до Типових навчальних планів (регіональний компонент), долучення батьків і соціально-культурних спільнот до відбору варіативної складової (регіональної компоненти) змісту шкільної освіти. В навчальні плани курсів підвищення кваліфікації всіх рівнів вводили загальнокультурну підготовку, вивчення історії України та історії краю, народознавство, українознавство. Відповідно до фаху вводили навчальні курси народних ремесел (для вчителів трудового навчання), історичного краєзнавства – для вчителів історії. Цих років в середовищі педагогів зросла зацікавленість психологією особистості та етнопсихологією.

Встановлено особистісно-професійний підхід до організації підготовки майбутніх педагогів відповідно до регіональних, демографічних, етнокультурних потреб. Удосконалення змісту підготовки педагогів та підвищення кваліфікації відбувалося в фарватері оновлення та модернізації змісту шкільної освіти та адекватних часові етнокультурних тенденцій його розвитку.

Відповідно до завдань наукового пошуку висвітлено елементи педагогічного досвіду адаптації ідей ціннісно-сміслового та розвивального концептів етнокультурного змісту в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО). Презентований досвід є реальним надбанням здобувачки та свідчить про значну суспільну затребуваність у етнокультурному змісті шкільної освіти. На методичному та практичному рівнях упроваджено низку актуальних етнокультурних і українознавчих змістових проєктів, що є складовими освітнього (виховного) процесу; етнокультурний зміст, презентованих проєктів, відібрано з урахуванням особистісних ціннісних смислів і стимулів до розвитку та саморозвитку учнів. Етнокультурний зміст шкільної освіти, є засобом навчання, виховання і розвитку освіченості особистості: світоглядної освіти, що ґрунтується на етнокультурних (народних), національних і загальнолюдських цінностях.

За результатами історико-педагогічного дослідження розроблено курс (за вибором) для здобувачів II (магістерського) рівня вищої освіти: «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.)». Зміст курсу розроблено згідно з вимогами МОН України. Розкрито чинники впливу на актуалізацію етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти в соціально-культурному та освітньому просторах України в роки становлення системи освіти незалежної держави та її модернізації на різних етапах. Пропонована програма курсу (за вибором) розширить змістове поле варіативної компоненти змісту професійно-педагогічної освіти. Програмові результати спрямовані на формування у здобувачів вищої освіти здатності та готовності приймати та підтримувати й примножувати етнокультурні надбання; сприймати цілісний культуротворчий процес народу, нації; розвивати позитивно-творче прийняття цінностей і сенсів.

Основні результати дослідження викладено в таких публікаціях автора: [26; 27; 32; 187].

ВИСНОВКИ

Історико-генетичний та системний аналіз етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.) уможливили розв'язати завдання дослідження та зробити висновки.

1. У дисертації здійснено теоретичне узагальнення нових концептуальних ідей щодо вирішення міждисциплінарної наукової проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні, детермінованого ціннісними домінантами в умовах зміни цілей і парадигм освіти, в хронологічних межах 90-х рр. XX – 10-ті рр. XXI століття. Встановлено, що як окрема історико-педагогічна наукова проблема не була предметом цілісно та системного вивчення. Відповідно до виокремлених базових методологічних концептів: історіографічного, хронологічного, аксіологічного, парадигмального, цивілізаційного уточнено міждисциплінарне наукове поле історико-педагогічного дослідження та адекватний до предмета та завдань методичний інструментарій.

Аналіз парадигм освіти в добу незалежної України дав змогу дослідити перебіг цілей, розробити періодизацію та охарактеризувати особливості етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, змістово-методичний супровід та особистісно-професійні вимоги до вчителя. Концепти дослідження побудовано з урахуванням поняттєво-термінологічного апарату; уточнено зміст понять: «освіта», «шкільна освіта», «зміст шкільної освіти», «парадигми освіти», «культура», «етнокультура», «внутрішньошкільна диференціація»; обґрунтовано авторське тлумачення поняття «етнокультурні тенденції» як сукупність досягнень у різних сферах життя в етнокультурних середовищах соціально-культурного досвіду, що ґрунтуються на зрозумілих для особистості та затребуваних нею цінностей для того, щоб зробити їх надбанням молодій генерації. Виявлено: на поступ змісту шкільної освіти на (етнокультурному ґрунті) в незалежній Україні впливали суспільні цілі,

внутрішньошкільна диференціація (ґрунтується на особистих потребах та сенсах щодо мети навчання та освітніх результатів) в умовах становлення особистісно-орієнтованої та компетентісної парадигм освіти. З'ясовано якісні перетворення етнокультурних тенденцій змісту освіти учнів у поступі історії.

2. Історіографічний та джерельний аналіз дав змогу встановити, що подана наукова проблема не була предметом і історико-педагогічного дослідження в хронологічних межах 90-х рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст. Встановлено, що в українській історіографії недостатньо праць, які б розкривали сутнісні зв'язки між змінами парадигм освіти та змінами етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти, що домінували в трансформаційних змінах і цілісно розкривали історичну та педагогічну складові.

Виокремлено та обґрунтовано основні положення відбору історіографії та джерел дослідження з опорою на принципи: системності, достовірності, історизму, науковості, міждисциплінарності. Відповідно до обраних принципів, за критеріями – суспільної зумовленості (внутрішніх зв'язків щодо економічних, культурних запитів на адекватний часові зміст навчання учнів), проблемним – систематизовано та групувано джерела дослідження. Виокремлено та охарактеризовано чотири групи джерел: наукові, документальні, нормативно-методичні, довідкові, що дало змогу цілісно й системно дослідити концептуальні ідеї (у міждисциплінарному вимірі), методологічні підходи до аналізу історичного, культурологічного, педагогічного контенту; причинно-наслідкові зв'язки в перебігу змін суспільної мети щодо змісту шкільної освіти та домінуючих парадигм освіти, тяглості етнокультурних тенденцій та ціннісних інтенцій народної та загальнолюдської культури.

Встановлено: результати джерелознавчих студій досліджень доби незалежної України дали змогу увиразнено схарактеризувати загальні підходи до аналізу теорії й освітніх практик, тенденції та їх особливості в історико-педагогічному поступі модернізації шкільної освіти в Україні.

Результати здійсненого аналізу, систематизації та групування джерел дали змогу встановити та охарактеризувати основні етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти, що ґрунтувались у різні історичні періоди на ідеях відображення народних традицій і культури, народознавства, українознавства, інтеграції національних і загальнолюдських цінностей і зазнавали певних трансформацій під впливом парадигм освіти.

3. Розроблено періодизацію етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах за проблемно-хронологічним типом. Розроблена періодизація є умовною, оскільки доволі складно розмежовувати початок і кінець історико-педагогічного явища, що не регулюється державними документами. На етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в незалежній Україні мала вплив особистісно-орієнтована та компетентнісна парадигми, педагогічна думка, унормована в документах про освіту внутрішньошкільна диференціація.

Вихідними положеннями періодизації етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.) обрано потреби соціально-культурних середовищ, суспільства в підготовці учнів до життя та праці в умовах переходу від нормативно-знанневої парадигми до – особистісно орієнтованої в незалежній Україні; нормативно-правовим регулюванням мети і змісту шкільної освіти; оновленням нормативно-методичного забезпечення реалізації етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти; вдосконаленням особистісно-професійних вимог до вчителя та адекватних часові освітніх практик.

У розробленій періодизації виокремлено два періоди та етапи в них. Перший період (1991–1999) – посилення народознавчої стратегії етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в умовах усталення нових парадигм освіти в незалежній Україні. У цьому періоді схарактеризовано два етапи: відновлення етнокультурної домінанти в умовах становлення змісту шкільної освіти на національному ґрунті (1991–1995), утвердження

українознавчої парадигми в змісті шкільної освіти (1995–1999). Другий період (1999–2018) – нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти в умовах модернізації змісту шкільної освіти на компетентнісних засадах. Містить два етапи: методологічного та теоретичного осмислення місця етнокультурної (культуроснавчої) компоненти і продуктивних освітніх практик у змісті шкільної освіти (1999–2012) та пошуку шляхів реалізації етнокультурного змісту в освітньому просторі України на засадах загальнолюдських цінностей та інновацій (2012–2018).

У розробленій періодизації ми опираємося на поняття історичної доби в контексті хронологічних меж, що окреслюють етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти у поступі становлення, утвердження та модернізації системи освіти в незалежній Україні в руслі особистісно орієнтованої та компетентнісної парадигм.

Теоретичну основу періодизації становлять адекватні до проблеми методологічні підходи – парадигмальний, антропологічний хронологічний, диференційований, історико-культурний. Інструментарій дослідження ґрунтується на комплексі взаємодоповнюваних методів (конкретно-історичний, конструктивно-генетичний, історико-компаративний); двох груп критеріїв: суспільно-історичної зумовленості (вплив домінуючих парадигм, механізми нормативно-правового регулювання) та педагогічних критеріїв (внутрішньошкільна диференціація, оновлення змісту шкільної освіти на культурно-історичних засадах, розроблення концепцій і програм, освітні практики). У розробленій періодизації виокремлено два періоди та етапи в кожному з них, що характеризуються внутрішньою логікою змін етнокультурних тенденцій у поступі змісту шкільної освіти.

4. Охарактеризовано з'ясовані за результатами історико-педагогічного пошуку етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.) в умовах трансформації парадигм освіти. Висвітлено

особливості нормативно-методичного супроводу змін етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти у поступі зміни парадигми освіти.

Етнокультурні тенденції в контексті теми дослідження, розглядаємо в руслі наближення змісту шкільної освіти до потреб і ціннісних сенсів особистості щодо вибору власної траєкторії життєдіяльності та соціально значущих моделей міжкультурної взаємодії, збереження й примноження етнокультурного простору.

Встановлено провідні етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в історико-педагогічному поступі, що характеризується становленням та модернізацією змісту освіти в умовах зміни освітніх парадигм і розбудови шкільництва в незалежній Україні. Відповідно до суспільно-історичної зумовленості з'ясовано сутність тенденції – утвердження в документах про освіту, концепціях і програмах етнокультурного концепту змісту шкільної освіти, що характеризується тяглістю культурно-освітніх традицій української наукової та народної педагогіки; пошуком ціннісного потенціалу змісту освіти для подолання ідеологем попередньої суспільної доби; наближенням змісту шкільної освіти до потреб родин, етнокультурних середовищ на засадах внутрішньшкільної диференціації. Виявлено та розкрито сутнісну характеристику тенденції пошуку шляхів реалізації виховного ідеалу на національному ґрунті, що полягає в інтеграції зусиль педагогічних і етнокультурних середовищ, музеїв, краєзнавчих осередків з метою підготовки учнів до життя та праці в умовах гуманізації й гуманітаризації змісту шкільної освіти. Встановлена характерна особливість тенденції нормативного та методичного регулювання етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти в умовах модернізації школи на особистісно орієнтованій і компетентнісній парадигмах, полягає в інтеграції змісту освіти на ціннісній основі, посилення у змісті шкільної освіти українознавчої компоненти. З'ясована тенденція регіонального характеру вдосконалення етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти полягає в перенесенні етнокультурного змісту шкільної освіти

на регіональний рівень, збільшення частки змісту з історії культури, краєзнавства, історії краю. У руслі виявленої тенденції регіонального характеру вдосконалення етнокультурної складової змісту освіти з'ясовано пріоритет нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти – повернення та відродження сторінок історії та культури, що містять важливі для становлення особистості ціннісні сенси; розроблення нових навчальних програм і навчально-методичного забезпечення на українознавчих концептах; урівноваження традиційних і цивілізаційних підходів до відбору етнокультурного змісту шкільної освіти у програмах, посібниках і підручниках.

5. За результатами історико-педагогічного дослідження розкрито особливості нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI ст.), зумовлені пріоритетом етнокультурних тенденцій у структурі змісту шкільної освіти в хронологічних межах першого (1991–1999) і другого (1991– періодів (згідно з авторською періодизацією); інтеграцією краєзнавчих, музейних осередків з творчими педагогами задля оновлення змісту шкільної освіти на народознавчих і українознавчих засадах.

Встановлено, що зміни етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти відбувались у руслі трансформації суспільної мети, детермінованої змінами парадигм освіти. Виявлено взаємозв'язки та відповідність між суспільною зумовленістю мети шкільної освіти і нормативним супроводом етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, характерних для кожного періоду.

Встановлено Всеукраїнський, регіональний і місцевий рівні нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в історико-педагогічному поступі 90-х рр. XX – 10-ті рр. XXI століття, що сприяло системному залученню педагогічного, наукового, творчого потенціалу фахівців різних підпорядкувань до розроблення змістового забезпечення етнокультурної компоненти (відповідно до Типового навчального

плану в роки першого періоду; Базового навчального плану в роки другого періоду).

З'ясовано зміцнення зв'язків між педагогічними та культурно-освітніми середовищами, обласними, місцевими осередками краєзнавців щодо відродження та вдосконалення етнокультурного змісту з історії, краєзнавства, історичного краєзнавства, історії культури, що сприяло поверненню до змісту шкільної освіти забутих імен і сторінок історії.

Встановлено особливості нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти, що характеризуються трансформацією змістових домінант: народознавчої – українознавчої – історико-культурної (краєзнавчої).

Виявлені особливості нормативно-методичного супроводу етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ ст.) стверджують значущість впливу оновленого етнокультурного змісту шкільної освіти на подолання суперечностей між вимогами суспільства, що розвивалось на нових демократичних засадах і потребами особистості у доступі до якісної освіти для входження в міжкультурну комунікацію постіндустріального суспільства і життєдіяльності та самореалізації в етнокультурному середовищі.

6. Висвітлено з'ясовані особистісно-професійні вимоги до педагогів і узагальнено продуктивні практики впровадження в освітній простір України етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти відповідно до суспільної мети забезпечення культурно-освітньої функції школи, наближення змісту освіти до потреб соціальних середовищ, традиційних осередків народної культури.

Встановлено випереджальний поступ етнокультурних тенденцій розвитку шкільної освіти, що зумовив перегляд особистісних і професійних вимог до вчителя. У руслі нових суспільних завдань особистісно-професійна підготовка вчителя мала відповідати потребам суспільства щодо розбудови змісту

шкільної освіти в незалежній Україні; спрямовувалась на засвоєння вчителями-практиками та майбутніми вчителями нових знань з історії, історії культури, краєзнавства, народознавства. Навчальні плани і програми розроблялись з урахуванням етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти. Відповідно до завдань розбудови змісту шкільної освіти на національному ґрунті й етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти пропонували трирівневу підготовку вчителів-практиків за програмами, що містили: особистісно-культурну, професійну та етнокультурну складову. Зміст програм загальноукраїнського та обласного рівнів розширено курсами історії України, історії культури України, народознавства, українознавства. Особистісно-професійні вимоги до вчителя в контексті етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні відповідали вимогам часу та формували портрет учителя з новим мисленням.

Узагальнено продуктивні ідеї та освітні практики впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти України етнокультурної компоненти змісту освіти, що ґрунтуються на ціннісно-смісловому та розвивальному концептах. Висвітлено досвід проведення авторських майстер-класів з ужиткового та декоративно-прикладного мистецтва в освітньому процесі ЗЗСО № 25, м. Київ. За результатами історико-педагогічних студій подано розроблені та впроваджені автором етнокультурні проєкти, художні тематичні виставки, а їх дієвість засвідчує про практичну значущість виконаного дослідження. За результатами теоретичних і практичних узагальнень розроблено програму курсу за вибором здобувачів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в окреслених територіальних і хронологічних межах. Актуальними залишаються дослідження проблем: підручникотворення, внесок педагогів у розвиток етнокультурних тенденцій змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX–10-ті рр. XXI ст.), регіональні аспекти етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 10–13.
2. Адаменко О. В. *Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття*. Луганськ: Альма-матер, 2005. 703 с.
3. *Антологія краєзнавства Полтавщини* : наук-метод. посібник / за ред. П. І. Матвієнка; члени редкол. : Н. І. Білик, А. М. Дяченко, В. Н. Жук. Полтава : АСМІ, 2005. 322 с.
4. Антонюк Л. М. *Виховання дітей національних меншин на Волині (ХІХ – початок ХХ ст.): порівняльний аналіз: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01*. Житомир, 2015. 214 с.
5. Аристова Л. С. *Українська художня культура* : навч. посіб. для учнів 10 класу загальноосвіт. навч. закладів. Миколаїв : МОППО, 2007. 92 с.
6. Арсенич П. Громадська діяльність Василя Стефаника. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2011. № 17 (січень – червень). С. 4–9.
7. Березівська Л. Д. Державна політика в питанні диференціації організації та змісту шкільної освіти в Радянській Україні у період зародження демократичних змін (1985–1991). *Педагогіка та психологія. Вісник НАПН України*. 2015. № 1. С. 70–78.
8. Березівська Л. Д. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти*. 2010. № 1. С. 37–42.
9. Березівська Л. Д. *Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті* : монографія; Ін-т педагогіки АПН України. Київ : Богданова, 2008. 406 с.
10. Березняк Є. С. *Оновлення змісту освіти – вимога часу*. Вибрані педагогічні праці: у 3-х т. / за ред. М. Д. Ярмаченка. 2-ге вид. допов. Київ : НТУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. Т. 2. С. 127–130.

11. Березюк О. Головні напрями етнокультурологічної підготовки в освітньо-виховних системах Полісся. *Етнокультурний компонент освітньо-виховних систем Полісся* : зб. наук. праць молодих дослідників. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2009. С. 8–13.

12. Березюк О. С. Тенденції формування етнокультурної компетентності особистості. *Проблеми освіти* : наук-метод. зб. 2015. Спецвип. № 85. С. 10–14.

13. Бех І. Духовні цінності як надбання особистості. *Рідна школа*. 2012. № 1/2. С. 9–12.

14. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12/13. С. 27–37.

15. Биков В. Ю. *Моделі організаційних систем відкритої освіти* : монографія. Київ : Атака, 2008. 684 с.

16. Бойко С. М. Українознавче спрямування освітніх галузей як чинник збереження і розвитку національного культурного середовища, у *Україна і українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення* : кол. монографія. Київ : НДІУ, 2018. С. 237–245.

17. Бойко С. М. Українознавчі пріоритети освітнього процесу в контексті національно-патріотичного виховання молоді, у *Україна і українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення* : кол. монографія. Київ : НДІУ, 2018. С. 246–252.

18. Бондар Т. Важливість підготовки майбутніх учителів української мови та літератури в міжкультурному середовищі. *Молодь і ринок*. 2022. № 5(203). С. 6–10.

19. Букавин І. *Історія Тернопілля. Наш край з найдавніших часів до наших днів*. Тернопіль : Астон, 2004. 104 с.

20. Букавин І. Я. *Історія Тернопілля. Документи та матеріали до теми «Наш край»*. Тернопіль : Астон, 2004. 48 с.

21. Бурлака Я., Руденко Ю. З історії вітчизняної педагогічної думки: завдання, пошуки, проблеми. *Рідна школа*. 1992. № 1. С. 7–13.

22. Васютіна Т. М. *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту освітніх галузей «Природничка» і «Громадянська та історична»*: монографія; за ред. О. А. Біди. Хмельницький: ФОП Білюк Є. І., 2022. 448 с.

23. Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*: у 2ч. Боффало; Мюнхен: Накл. Осередку СУМу ім. Лесі Українки, 1957. Ч. 2: Педагогічна. 271 с.

24. Ващенко Г. *Загальні методи навчання*: підруч. для педагогів. Київ: Укр. видав. спілка 1997. 414 с.

25. Ващенко Г. *Виховний ідеал*: підруч. для виховників, учителів і українських родин: друге видання. Брюссель – Торонто – Нью Йорк – Лондон – Мюнхен: В-во Центральної Управи Спілки Української Молоді, 1976. 208 с.

26. Вишневська Г. П. Організаційні та педагогічні умови розвитку етнокультурного потенціалу вчителів. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 9(15) С. 687–697. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-687-697](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-687-697)

27. Вишневська Г. П. Практичний досвід реалізації етнокультурного компонента в позакласній роботі. *Імідж сучасного педагога*. 2023. Вип. 4(211). С. 119–125. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4\(211\)-119-125](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-119-125)

28. Вишневська Г. П. Формування етнокультурних компетентностей керівників закладів загальної середньої освіти. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. 2023. Вип. 25(54). С. 73–85. [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25\(54\)-73-85](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25(54)-73-85)

29. Вишневська Г. П. Духовно-моральне виховання як чинник формування життєвих компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 8(14) С. 765–776. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-765-776](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-765-776)

30. Вишнеvsька Г. П. Етнокультурні тенденції вдосконалення змісту шкільної освіти в Україні (1991–2010). *Молодь і ринок*. 2023. № 8(216). С. 110–115.

31. Вишнеvsька Г. П. Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (1990–2010-ті рр.) як проблема дослідження. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузів. зб. наук. праць молодих вчених Дрогобиц. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. 2023. Вип. 65. С. 283–289.
<https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-44>

32. Вишнеvsька Г. П. Зміст, форми і методи науково-методичного супроводу розвитку творчого потенціалу педагогічного колективу. *Парадигмальна модель керівника сфери освіти у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. форуму управлінсь. діяльності; відп. за вип. О. С. Боднар, Г. М. Мешко; редкол.: В. П. Кравець [та ін.]. Тернопіль : КРОК, 2019. С. 301–310.

33. Гавриленко Т. Л. *Розвиток початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: історико-педагогічний аспект* : монографія; НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України; наук. ред. Л. Д. Березівська. Київ : Фенікс, 2019. С. 271.

34. Гаврилюк І. О., Гончарук Л. О. Історик-краєзнавець Д. І. Фартушняк – патріот, ерудит, інтелектуал, хранитель скарбів Зеленої Брами. *Краєзнавчий вісник Кіровоградщини*. 2008. Вип. II. С. 169–177.

35. Гончаренко С. У. *Педагогічні дослідження* : методологіч. поради молодим науковцям. Київ – Вінниця : ТОВ «Планер», 2010. 308 с.

36. Гончаренко С. У., Кушнір В. І. Педагогічний процес з погляду «філософії ХХ ст.». *Шлях освіти*. 2005. № 1. С. 2–7.

37. Гончаренко С. У. Критерії оцінювання якості педагогічних досліджень. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 1998. № 5. С. 80–89.

38. Гончаренко С. У. *Український педагогічний енциклопедичний словник*. Вид. друге, допов. й виправ. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.

39. Гончаренко С. У., Мальований Ю. І. Світоглядні функції загальної середньої освіти. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 1. С. 44–56.
40. Гончаренко С. У., Мальований Ю. І. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи. *Рідна школа*. 1993. № 4. С. 51–56.
41. Гриценко І. Формування національної самосвідомості засобами народознавства. *Краєзнавство: наук.-метод. та практ. аспекти* : матеріали наук.-практ. конф., 8–10 черв. 2010, м. Суми. С. 36–38.
42. Грищенко О. *Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування* : монографія. Київ : Ін-т культурології НАМ України, 2019. С. 39–45; С. 99–130.
43. Грінченко Б. Д. *Якої школи нам треба*. Київ : Вид. Тов-ва «Криниця», 1917. 31 с.
44. Гупан Н. М. Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень. *Рідна школа*. 2013. № 4/5 (квітень-травень). С. 53–55.
45. Гупан Н. М. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 67–70.
46. Гупан Н. М. *Українська історіографія історії педагогіки*. Київ : АПН, 2002. 223 с.
47. Декларація прав дитини: проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листоп. 1959 р. Відродження. 1999. № 1. С. 18.
48. Декларація про державний суверенітет України : *Прийнята Верховною Радою Української РСР від 16 липня 1990 р. № 55-XII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 20.10.2023).
49. *Декларація про державний суверенітет України: історія прийняття, документи, свідчення* / Асоц. нар. депутатів України; / ред. рада: О. Барабаш (голова) та ін. Житомир : Рута, 2010. 865 с.

50. Денисюк Ж. З. Етнокультурні цінності в контексті трансформацій соціуму. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*. 2017. № 4. С. 57–61.

51. *Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.)* : монографія / авт. О. В. Сухомлинська, Н. П. Дічек, Л. Д. Березівська та ін. Київ : Педагогічна думка, 2013. С. 246–290.

52. Дічек Н. Рецепція як новітній інструмент розширення методологічних засад порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних студій. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. № 3(25). С. 14–24.

53. Довгань А. І., Совенко В. В., Гудима В. М. *Київщинознавство 11 клас* : навч.-метод. посібник. Біла Церква : КОППОК, 2004. 230 с.

54. Довгань А. І., Совенко В. В., Гудима В. М. *Київщинознавство* : підруч. для 7 класу загальноосвіт. школи. Біла Церква : КОППОК, 2004. 118 с.

55. Драч О. О. Сучасні дослідження з історії освіти: методологічні аспекти. *Гуржіївські історичні читання*. 2014–2015. Вип. 8/9. С. 77–81.

56. *Енциклопедія освіти* / Академія педагогічних наук України, голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

57. *Енциклопедія освіти*. Друге вид., допов. та перероб.; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1143 с.

58. Євтух В. Концептуальні засади вирішення етнонаціональних проблем. *Політичний менеджмент*. 2007. № 4. С. 14–30.

59. Єгурнова (Адамська) Г. В. Родини Адамських і Березовських. *Краєзнавчий вісник Кіровоградщини*. 2008. Вип. II. С. 102–112.

60. Жулинський М. *Українська культура і українська державність*. *Українознавство* : посібник / уклад. : В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. Київ : Зодіак-ЕКО, 1994. 399 с.

61. Жупанин І. С. Орієнтовна програма. *Народознавство* : посібник / укладач: В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. Київ : Зодіак-ЕКО, 1994. 399 с.

62. Зубрицька М. Методичні засади формування етнокультурної компетентності школярів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 491–496. URL: https://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-63.pdf (дата звернення: 10.07.2023).

63. *Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи*: наук. збірник. Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2002.

64. *Історія рідного краю (Харківщинознавство)*. 1 і 2 ч. / Б. Зайцев та ін. Харків: Сх.-регіон. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2002. 264 с.

65. *Історія української школи і педагогіки* / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Г. Федоренко. Київ: Знання, 2003. 449 с.

66. Калакура О. Я. Мультикультуралізм: сутність і перспективи для України. *Чорноморський літопис*. 2010. Вип. 2. С. 19–25.

67. Калакура О. Я. Особливості сучасного етнокультурного розвитку України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Спец. вип. № 330. С. 77. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/kalakura_osoblyvosti.pdf (дата звернення: 10.07.2023).

68. Калакура Я. С. *Українська історіографія*: курс лекцій. Київ: Генеза, 2004. 496 с.

69. Калініченко Н. А. Школи гуманної педагогіки як засіб соціокультурного розвитку особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 1(46). С. 73–79.

70. Капустіна Н. І., Івлева С. В. *Ми мандруємо музеєм*: путівник національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького для батьків та дітей. Дніпропетровськ, 2011.

71. *Київщинознавство* : навч. програма для загальноосвіт. навч. закладів І–ІІІ ступенів. Управління освіти і науки Київ. обл.ї держ. адміністрації; Київ. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. Біла Церква, 2004. 13 с.

72. *Київщинознавство* : навч. посібник / В. П. Коцур, В. В. Куйбіда, Б. О. Чернов та ін.; упоряд.: Б. О. Чернов, О. І. Потапенко; за заг. ред. В. П. Коцура. Київ : Міленіум, 2007. 310 с.

73. Киричук О. В. Проблеми та перспективи розвитку психологічної науки в Україні. *Післядипломна освіта педагогічних кадрів: проблеми розвитку* : матеріали звт. наук. конф., м. Київ, 31 жовт. – 1 листоп. 1996 р. Київ, 1996. С. 3–80.

74. Ковач Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття в період незалежності України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 37. С. 187–201. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovach_etnokulturnyi.pdf (дата звернення: 12.07.2023).

75. Комплексний план заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999–2012 роках: *Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.1999 р. № 348*, Інформаційний зб. Міністерства освіти України. 1999. № 9. С. 10–25.

76. Комплексний план заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999–2012 роках. *Освіта України: нормативно-праві документи*. Київ, 2001. С. 128–153.

77. Конституція України. *Верховна Рада України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.08.2020).

78. *Концепція гуманізму в становленні та розвитку професійної освіти* : матеріали Міжнар. нак.-практ. конф., м. Одеса, 1–2 жовт. 1997 р. Одеса : Астро-Принт, 1998. 211 с.

79. Концепція загальної середньої освіти: 12-річна школа. *Початкова школа*. 2002. № 2. С. 3–5.

80. Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України: проект / розроб. МНО УРСР та НДІ педагогіки УРСР. *Початкова школа*. 1990. № 11. С. 35–38.

81. Концепція середньої загальноосвітньої української національної школи: проект / підгот.: В. В. Стрілько та ін. *Радянська освіта*. 1990. 27 лют. № 16. С. 3

82. Концепція середньої загальноосвітньої школи України. *Радянська освіта*. 1991. 14 серп. № 65. С. 1–3.

83. Концепція середньої загальноосвітньої школи України: Рішення колегії М-ва освіти України. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1992. № 4. С. 3–29.

84. Концепція трудової підготовки школярів України. *Освіта*. 1993. № 28. С. 2–3.

85. Концепція української національної школи / розроб. творчою групою педагогів Львівської обл. *Початкова школа*. 1990. № 11. С. 38–40.

86. Концепція української школи Прикарпаття: проект; авт. проекту Р. П. Скульський. *Радянська освіта*. 1990. 20 листоп. № 92. С. 1–3; 2–3.

87. *Концепція школи нової генерації – української національної школи-родини* / П. П. Кононенко, М. Г. Стельмахович, Т. П. Усатенко та ін. Київ : Українознавство, 1995. 81 с.

88. Копилець Є. В. *Організація позакласної навчально-дослідницької діяльності з історичного краєзнавства у школі з інтенсивної педагогічної корекції*. Полтава, 2006. 35 с.

89. *Короткий тлумачний словник української мови*. Близько 7000 тисяч слів / за ред. Д. Грицишина. Київ : Видав. центр «Просвіта», 2004. 606 с.

90. Красовицький М. Ю. *На власні очі: проблеми морального виховання учнів у теорії і практиці вітчизняної та американської педагогіки*; Ін-т педагогіки АПН України. Київ : Педагогічна думка, 1998. 159 с.

91. Кремень В. Г. Людина як суб'єкт творчої діяльності: інноваційний аспект. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9/10. С. 6–10.

92. Кремень В. Г. *Освіта і наука України – шлях модернізації*. Київ : Грамота, 2003. 213 с.

93. *Культурологія* : навч. посібник / В. І. Абрамович, Б. Г. Мачульський, Т. С. Пітякова та ін. Київ : КНЕУ, 2007. 376 с.

94. Кульчицький О. Іван Мірчук – дослідник української духовності, у *Україна: філософський спадок століть*. Київ : Хроніка, 2000. С. 53–55.

95. Кульчицький О. *Український персоналізм*. Мюнхен-Париж, 1985. 192 с.

96. Лебідь І. Історичний аспект становлення аксіологічної теорії у філософії як підґрунтя виникнення педагогічної аксіології. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/14/visnuk_22.pdf (дата звернення: 20.10.2023)

97. Липчанська Ю. В. Етнокультурна направленість навчання та виховання у вищій школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Т. 2. № 76. С. 117–120; С. 118.

98. Локшина О. І. *Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу* : монографія. Київ : Богданова А. М., 2009. 404 с.

99. *Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.)*: хрестоматія / упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. Київ : Наук. світ., 2003. 418 с.

100. Масол М. Л. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх закладах України. *Шкільний світ*. 2002. № 9. Вкладиш. Бібліогр.: 12 назв.

101. Мафтин Л. В. Концептуальні засади програми з українознавства для загальноосвітньої школи I ступеня. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць / Херсон. держ. ун-т. Херсон : Вид-во ХНУ, 2006. Вип. 13. С. 109–114.

102. Мацейків Т. І. Культурологічний зміст курсу історії України у 7–8-х класах. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2017. № 1. С. 88–92.

103. Мацейків Т. І. Формування компетенції в етнокультурній сфері засобами шкільної історії. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2015. № 52. С. 122–125.

104. Мацейків Т. І. Етнокультурний складник курсу історії України як засіб формування громадянської компетентності старшокласників. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 77. С. 142–146.
URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33335/Matseykiv.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 02.07.2023).

105. Міхно О. Шкільний музей: ретроспектива і сьогодення. *Рідна школа*. 2013. № 4/5. С. 56.

106. *Моє улюблене місто Миколаїв* : книга для учнів початкових класів. Миколаїв, 2008. 48 с.

107. Молнар Т. Теоретико-методологічні основи концепції підготовки майбутніх педагогів до роботи в міжкультурному просторі Закарпаття. *Молодь і ринок*. 2022. № 6(204). С. 110–114.

108. Московчук Л. М. Педагогічні умови формування етнокультурної компетентності здобувачів початкової освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2022. № 32. С. 153–175.

109. *Музейна абетка*. Управління культури Херсонської обласної державної адміністрації, Херсонський обласний краєзнавчий музей; керівник проекту Т. Г. Братченко; уклад. : Л. З. Вдовиченко, О. М. Вихор; наук. ред. Ю. О. Ржевська. Херсон : Видав. «Гілея», 2013. 44 с.

110. Мусіхіна Л. Магія українців устами очевидця. Київ : ТОВ. «Гамазин», 2012. 400 с. (Серія «Манускрипт»).

111. *Навчальна програма. Київщинознавство для загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів*. Управління освіти і науки Київської обл.

держ. адміністрації; Київ. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. Біла Церква, 2004. 13 с.

112. *Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи.* Київ : Видав. дім «Освіта», 2013. 392 с.

113. *Навчально-методичні матеріали до курсу «Київщинознавство» у початковій школі.* Славутич, 2002. 68 с.

114. Наточий Л. О. Сутність поняття «періодизація», щодо проблем розвитку теорії управлінської культури керівників загальноосвітніх шкіл у вітчизняній педагогічній теорії (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Науковий вісник Донбасу.* 2011. № 3(15). С. 35–43.

115. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Київ : Відродження, 2001. 16 с.

116. Неживий О. І., Ужченко В. Д. *Дидактичний матеріал з народознавства на уроках української мови.* 2-ге вид. Київ : Освіта, 1995. 287 с.

117. Ничкало Н. Педевтологічні пошуки в педагогічній науці. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* 2011. Вип. 1(33). С. 16–21. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/5_5.pdf (дата звернення: 20.10.2023)

118. *Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи* / ред. М. Грищенко; упоряд. Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник, В. Ковтунець, О. Макаренко, О. Малахова, Т. Нанаєва, Т. Усатенко, П. Хобзей, Р. Шиян. Київ, 2016. 34 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 02.10.2023).

119. Постанови ВУЦВК у і РНК УСРР. *Бюлетень Наркомосвіти,* 1925. № 1/15 лип. (№ 6). С. 1–7.

120. *Практична педагогіка виховання*: посіб. з теорії та методики виховання / упоряд. Г. І. Іванюк; за ред. проф. М. Ю. Красовицького. Київ; Івано-Франківськ : Плай, 2000. 218 с.

121. Присяжна Т. М. Практичне наповнення українознавства як комплексної дисципліни та філософії освітньо-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах України, у *Україна і українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення* : кол. монографія. Київ : НДІУ, 2018. С. 253–255.

122. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII : станом на 28 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 21.10.2023).

123. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту»: *Закон України*. Київ : Генеза, 1996. 36 с.

124. Про загальну середню освіту : Закон України від 13 травня 1999 року № 651-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> (дата звернення: 21.10.2023).

125. Про затвердження «Державного стандарту початкової освіти»: *Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#n12> (дата звернення: 21.10.2023).

126. Про Концепцію загальної середньої освіти (12-річня школа): *Постанова Колегії Міністерства освіти і науки України, Президії Академії педагогічних наук України від 22.11.2001 р. № 12/5-2*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_5-2290-01#Text (дата звернення: 21.10.2023).

127. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII. Закон втратив чинність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> (дата звернення: 21.10.2023).

128. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 21.10.2023).

129. Про охорону культурної спадщини: *Закон України від 08 червня 2000 року № 1805-III : станом на 2 жовт. 2023 р.*
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 22.10.2023).

130. Про повну загальну середню освіту: *Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX: станом на 5 черв. 2023 р.*
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 21.10.2023).

131. Про проголошення незалежності України: *Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року № 1427-XII.*
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

132. Про статус гірських населених пунктів в Україні: *Закон України від 15 лютого 1995 року № 56/95-ВР. № 9. Ст. 58.*
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

133. Про схвалення Концепції розвитку гірських територій українських Карпат: *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 квітня 2019 року № 232-р : станом на 24 жовт. 2019 р.*
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2019-p#Text> (дата звернення: 20.10.2023).

134. *Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство.* / кер. авт. кол. П. П. Кононенко; Міністерство освіти і науки. Київ : Науково-дослідний ін-т українознавства. 54 с.

135. *Програма з українознавства для 1–12 класів середньої загальноосвітньої школи.* Київ : Міленіум, 2004. 180 с.

136. *Програми для загальноосвітніх навчальних закладів України: Медіакультура. Художня культура України. Зарубіжна художня культура /*

уклад. Л. М. Масол, Н. Є. Миропольська. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2004. 48 с.

137. *Психолого-педагогічний словник* / уклад. Е. С. Рапацевич. Мінськ: Суч. Слово, 2006. 928 с.

138. *Рідний край* : навч. посіб. з народознавства. Вид. 2-е, виправ. і допов. / за заг. ред. І. Ф. Прокопенка. Харків : ХДПУ, 1999. 527 с.

139. *Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): нариси* / редкол. М. Д. Ярмаченко (від. ред.), Н. П. Калиниченко (заст. відп. ред.), С. У. Гончаренко [та ін]. Київ : Рад. шк., 1991. 384 с.

140. Романенко М. І. До питання методології філософського дослідження освіти. *Філософсько-антропологічні студії*. 2008. С. 214–220.

141. Романенко М. І. Культурна інновація та традиція як аспекти посткласичної філософсько-освітньої парадигми. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2008. Спецвип. 2(22). С. 94–98.

142. Русин Г. А., Розлуцька Г. М. Етнопедагогічні характеристики моделей шкільної освіти українців на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – на початку XX століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. Т. 1. № 2(104). С. 113–125. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/553 (дата звернення: 05.07.2023).

143. Русова С. *Вибрані педагогічні твори*. Київ : Освіта, 1996. 304 с.

144. Русова С. *Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 1*; за ред. Є. І. Коваленко. Київ : Либідь, 1997. 272 с.

145. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть. *Освіта України*. 2000. 12 квіт. № 15. С. 4.

146. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі тисячоліть. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 2–6.

147. Савченко О. Я. Реформування змісту шкільної освіти в контексті педагогічної спадщини В. Сухомлинського. *Початкова школа*. 1999. № 9. С. 1–4.

148. Семікін М. О. Філософсько-освітній потенціал етнопедагогічного знання у сучасній професійній підготовці педагога. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2012. № 9. С. 95–102.

149. Сергійчук З. О. Українознавство : навч. посібник. Київ : Ун-т «Україна», 2011. 185 с.

150. Серебрянський В. І., Велікадо А. І. *Орієнтовне календарно-тематичне планування з інтегрованого курсу навчального предмета «Художня культура» (9-й–11-й класи) : метод. посіб. для вчителів загальноосвіт. закладів. Вид. 2-е доп. / заг. ред. А. І. Велікадо. Луганськ : СПД Резніков В. С., 2009. 164 с.*

151. Сірополко С. *Історія освіти в Україні* / ред. Ю. Вільчинський, Л. Масенко; Укр. Вільний Ун-т, Друзі Т-ва ім. Григорія Ващенка. Київ : Наук. Думка, 2001. 912 с.

152. Сковорода Г. С. *Вдячний Еродій*. Твори: у 2-х т. Київ, 1994. Т 2. С. 108–109.

153. Скульський Р.П. Удосконалення змісту освіти в установах підвищення кваліфікації вчителів. Актуальні проблеми безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів України в умовах становлення національної школи: тези звіт. наук. конф. Центр. ін-ту удосконалення учителів. Київ, 1992. С 7–8.

154. Соляр Р. І. *Формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка; ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника», 2018. 299 с.*

155. Стельмахович М. Г. *Народна педагогіка*. Київ : Пед. думка, 1985. 234 с.

156. Стельмахович М. Г. *Українська народна педагогіка*. Київ : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. 231 с.

157. Сухомлинська О. До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти. *Шлях освіти*. 2004. № 3. С. 39–43.
158. Сухомлинська О. В. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ : А.П.Н., 2003. 68 с.
159. Сухомлинський В. *Серце віддаю дітям*. Акта, 2012. 537 с.
160. Титаренко В. П. Концептуальні основи естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури. *Науковий часопис. НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 13: Проблеми трудової та професійної підготовки*. 2005. Вип. 1. С. 158–150.
161. *Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення* : кол. монографія / В. Д. Баран та ін. Київ : НДІУ, 2018. 304 с.
162. *Українська етнопедагогіка* : навч.-метод. посібник / за ред. акад. В. Кононенка. Івано-Франківськ, 2005. 508 с.
163. *Українська педагогіка в персоналіях* : навч. посібник у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. С. 28–32.
164. Фіглевський В. Лікар Василя Стефаника – уродженець Гуцульщини. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2011. № 17. С. 19–22.
165. Філіпчук Г. Г. Етнокультура, природовідповідність в етизації особистості. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2011. Вип. 1. С. 34–46.
166. Філіпчук Н. О. Можливості використання засобів музейної педагогіки в освітній практиці. *Мистецтво та освіта*. 2019. № 4. С. 41–45.
167. Філіпчук Н. О. Музейна педагогіка в оптимізації культурно-освітнього процесу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 2. С. 256–265.
168. Філіпчук Н. О. Музейна педагогіка і виховання нації. *Молодий вчений*. 2018. № 3(1). С. 137–142.
169. Філіпчук Н. Національно-культурний контекст мистецької освіти Західної України. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8(1). С. 293–301.

170. Халецька Л. Роль краєзнавства у формуванні громадянської та загальнокультурної компетентності учнів. *Полтавщина – земля моя свята* : зб. кращих наук. ст. наук.-практ. краєзнавчої конф. Полтава, 2011. С. 12–18.

171. *Харківщинознавство* : навч. посіб. для учнів загальноосвіт. шкіл /за ред. Л. Д. Покросвої, В. Є. Луняченка. Харків : Гімназія, 2004. 432 с.

172. *Хрестоматія з етнопедагогіки* : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / уклад. : Л. Б. Паламарчук, Т. О. Горохова. Київ : Ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 416 с.

173. Хриков Є. М. *Методологія педагогічного дослідження* : монографія. Харків : ФОП Панов А.М., 2017. 237 с.

174. Цюняк О. Професійна підготовка майбутніх педагогів у контексті етнокультурної парадигми. *Гірська школа Українських Карпат*. 2016. № 15. С. 84–86.

175. Чепіга Я. Народній учитель і національне питання. *Світло*. 1912. № 1. С. 15–24.

176. Чепіль М. М. Краєзнавство як чинник патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2015. № 1(9). С. 38–44.

177. Червінська І. Б. *Соціокультурний простір гірської школи регіону Українських Карпат* : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2020. 380 с.

178. Черкасов О. В. *Формування загальнотеоретичних основ дослідження історії освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2004. 198 с.

179. Шкрібляк П. В. Концепція про «Школу-родину» – наукова основа відродження і розвитку та використання народної педагогіки в родинному вихованні. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. 2007. Вип. 330. С. 202–210.

180. Юркевич П. Д. *Вибране*. Київ : Абрис, 1993. 244 с.
181. Якубова Л. Д. Тенденції етнокультурного життя УСРР у контексті коренізації (1924–1935 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 2. С. 74–88. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2006_2_74 (дата звернення: 12.07.2023)
182. Янів В. *Нариси до української етнопсихології*. Мюнхен, 1993. 217 с.
183. Ярошенко А. О. *Ціннісний дискурс освіти* : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. 156 с.
184. Feldman Barrett L. *How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain*. Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2017. 448 p.
185. Vygotsky L. S. *Mind in society: The Development of higher psychological processes*. M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman (Eds.) Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. 174 p.
186. Vygotsky, L. S. Pedology of the adolescent. (M. J. Hall, Trans.) In R. W. Rieber (Ed.), *The Collected works of L. S. Vygotsky: Vol. 5 child psychology* Pp. 2–186. New York, NY : Plenum, 1998. P. 2–186.
187. Vyshnevskya H. Metod and experience of holding master-classes. *Europska veda. Vedecky casopis. European science: Scientific journal. Podhajska*. 2018. № 5. С. 119–121.

Центральний державний архів

вищих органів влади та управління України

188. Доповідна записка про початок 1992–1993 навчального року в загальноосвітніх школах, школах-інтернатах та дошкільних закладах України. *Протоколи засідань колегії та документи до них*. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 18. Спр. 9 (на 102 арк). Арк. 48, 60, 61.
189. Зведені звіти про мови навчання та вивчення мови як предмета у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах на початок 1993/94

навчального року, форма Д-7. 1993 р. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 18. Спр. 58, 63 арк. Арк. 1, 2, 5, 6.

190. Положення про Всеукраїнський дитячо-юнацький фестиваль традиційного народного мистецтва і народних промислів. *Протоколи, рішення колегії та документи до них. 24 черв. 1992 р. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України).* Ф. 166. Оп. 18. Спр. 7 (на 66 сторінках). Арк. 13, 20, 53–55.

191. Положення про заклад освіти. *Протоколи, рішення колегії та документи до них. 24 черв. 1992 р. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України).* Ф. 166. Оп. 18. Спр. 7 (на 66 сторінках). Арк. 13–22.

192. Протоколи засідання колегії Міністерства освіти України та документи до них (24.06.92 р). *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України).* Ф. 166. Оп. 18. Сп. 7. 66 арк. Арк. 8–9.

193. Протоколи засідань колегії №№ 5–6. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України).* Ф. 166. Оп. 18. Спр. 161. 155 арк. Арк. 66–83.

194. Протоколи засідань Колегії міністерства освіти та документи до них. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України).* Ф. 166. Оп. 18. Спр. 9 (на 102 арк).

195. Протоколи засідань колегії та документи до них. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України).* Ф. 166. Оп. 18. Спр. 9. 102 арк. Арк. 48, 60, 61.

196. Протоколи, рішення колегії та документи до них, т. 4. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України).* Ф. 166. Оп. 18. Спр. 10. 94 арк. Арк. 79.

197. Протоколи, рішення колегії та документи до них. *ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України).* Ф. 166. Оп. 18. Спр. 7. 66 арк.

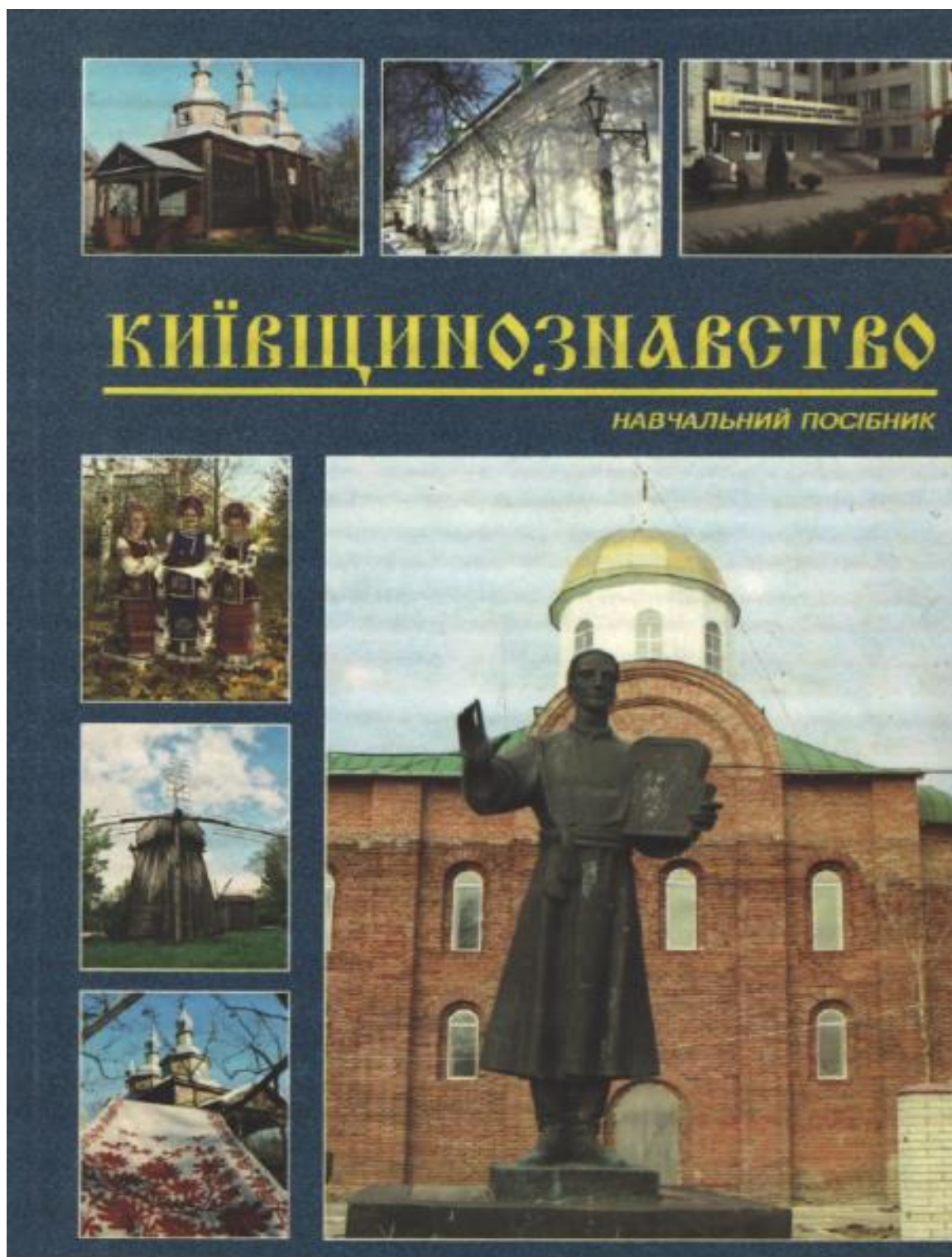
198. Рішення колегії Міністерства освіти України (від 25.10.92 р) «Про концепцію вдосконалення мережі вищих навчальних закладів України». ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 18. Спр. 10. Протоколи рішення колегії та документи до них. т.4, 94 арк. Арк. 78–79, 80.

199. Рішення колегії Міністерства освіти України від 26.08.92 р., протокол № 319. Протоколи засідань колегії та документи. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 18. Спр. 9 (на 102 арк); до них, арк. 4.

ДОДАТКИ

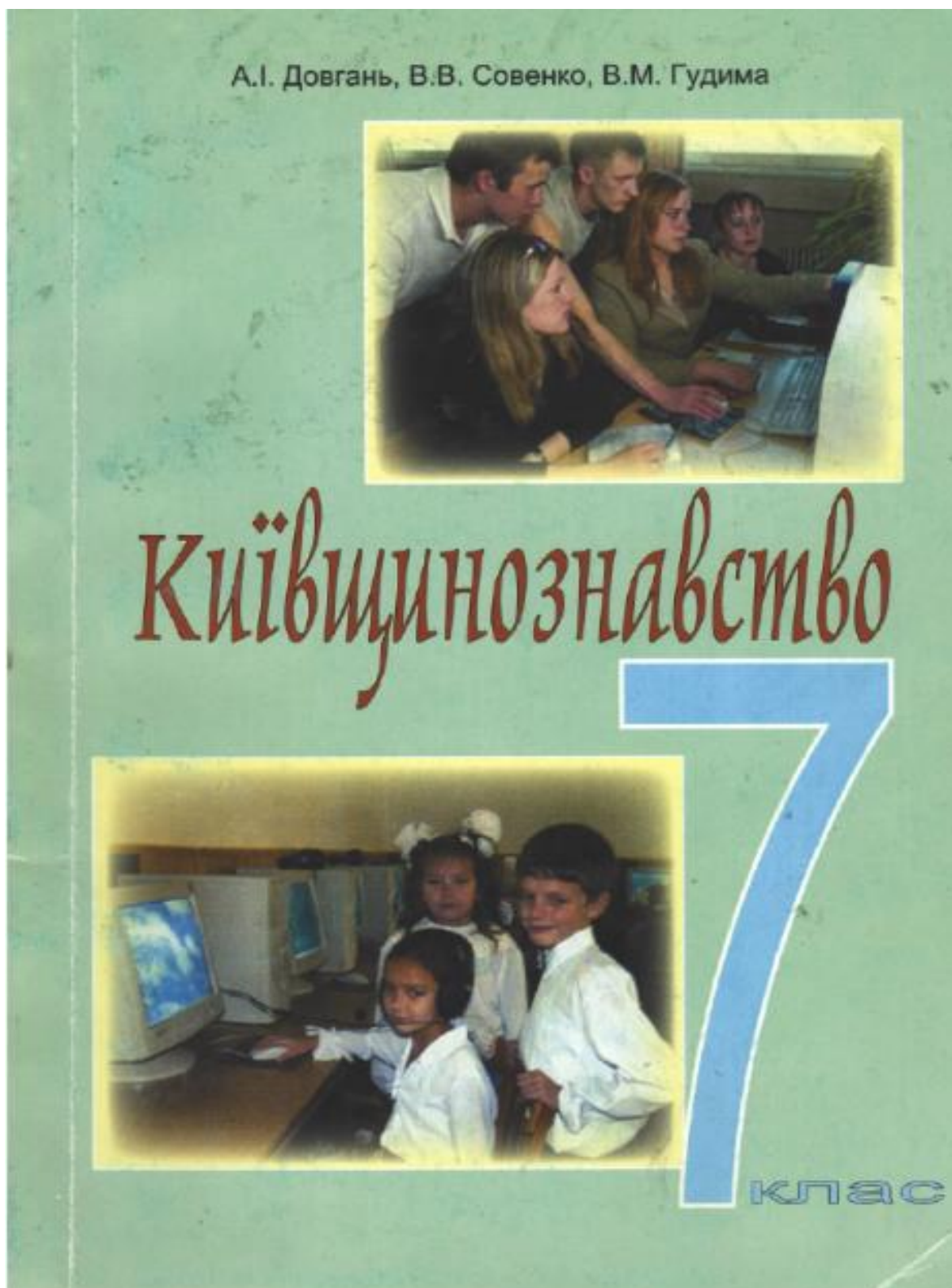
Додаток А

Титульна сторінка навчального посібника «Київщинознавство»

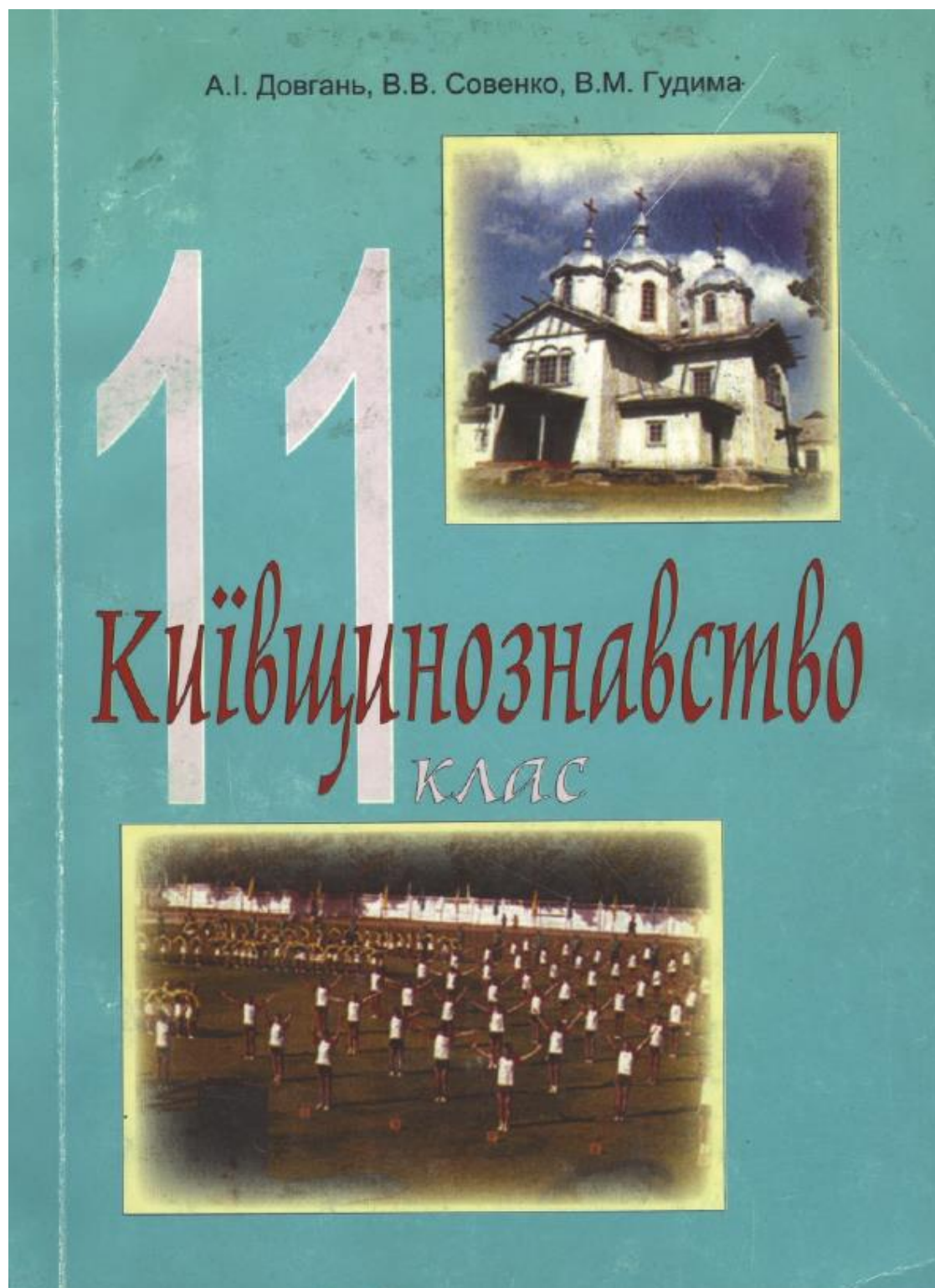
Джерело: Київщинознавство : навч. посібник / упоряд. Б. О. Чернов, О. І. Потапенко / за заг. наук. ред. В. П. Коцура; автор. кол.: В. П. Коцур, В. В. Куйбіда, Б. О. Чернов та ін. Київ : Міленіум, 2007. 310 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Титульна сторінка підручника для учнів 7 класу «Київщинознавство»

Джерело: Довгань А. І., Сovenко В. В., Гудима В. М. *Київщинознавство* : підручник для 7 класу загальноосвіт. школи. Біла Церква : КОПОПК, 2004. 118 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Титульна сторінка підручника для учнів 11 класу «Київщинознавство»

Джерело: Довгань А. І., Сovenко В. В., Гудима В. М. *Київщинознавство 11 клас* : навч.-метод. посібник. Біла Церква : КОШОПК, 2004. 230 с. (із фондів Педагогічного музею України)

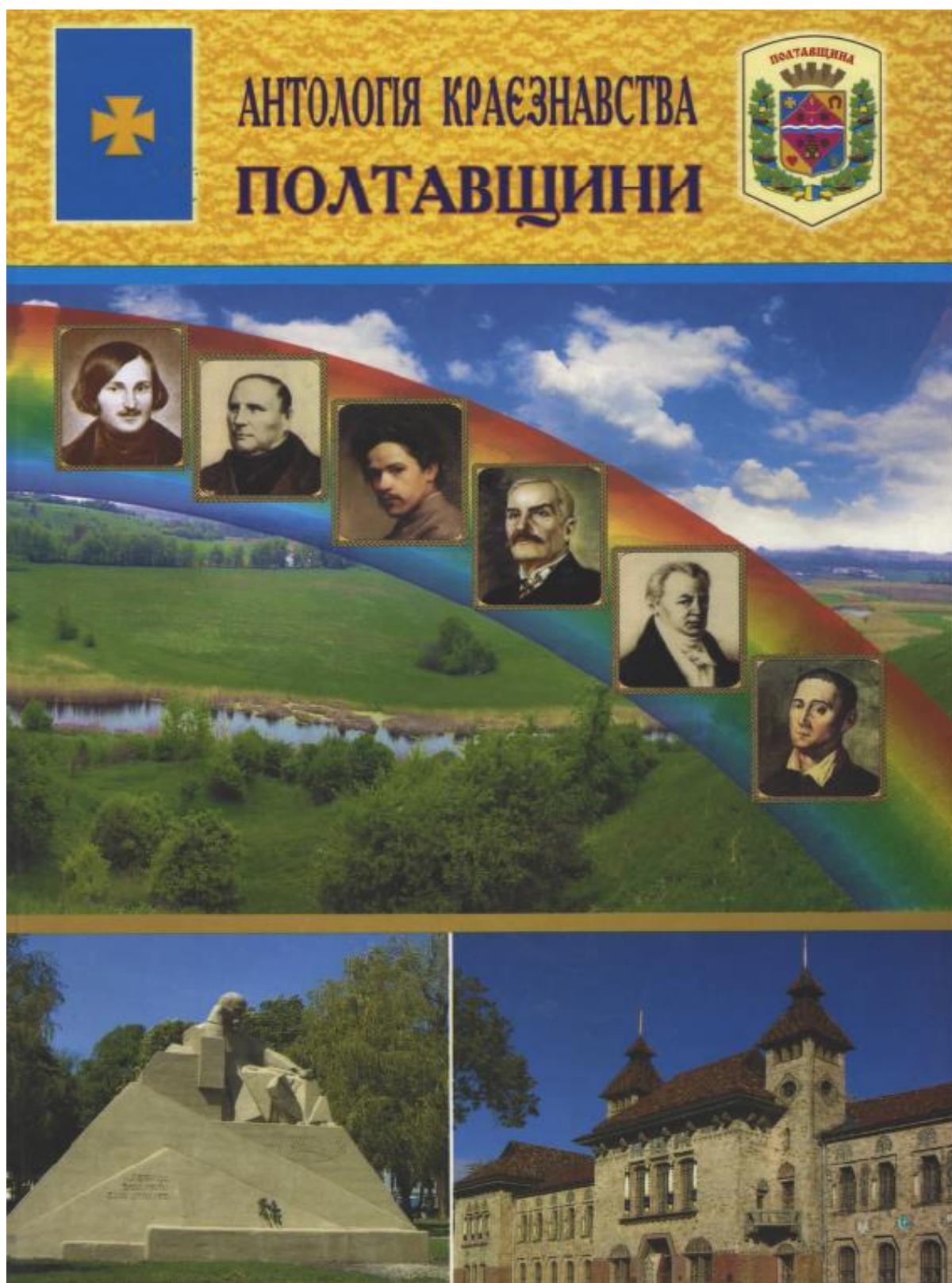
Додаток Б

**Титульна сторінка науково-методичного посібника
«Антологія краєзнавства Полтавщини»**

Джерело: Антологія краєзнавства Полтавщини : наук.-метод. посібник / за ред. П. І. Матвієнка; редкол. : Н. І. Білик, А. М. Дяченко, В. Н. Жук. Полтава : АСМІ, 2005. 322 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Титульна сторінка науково-методичного посібника
«Антологія краєзнавства Полтавщини»

Джерело: Антологія краєзнавства Полтавщини : наук.-метод. посібник / за ред. П. І. Матвієнка. Полтава : ПОШПО, 2005. (із фондів Педагогічного музею України)

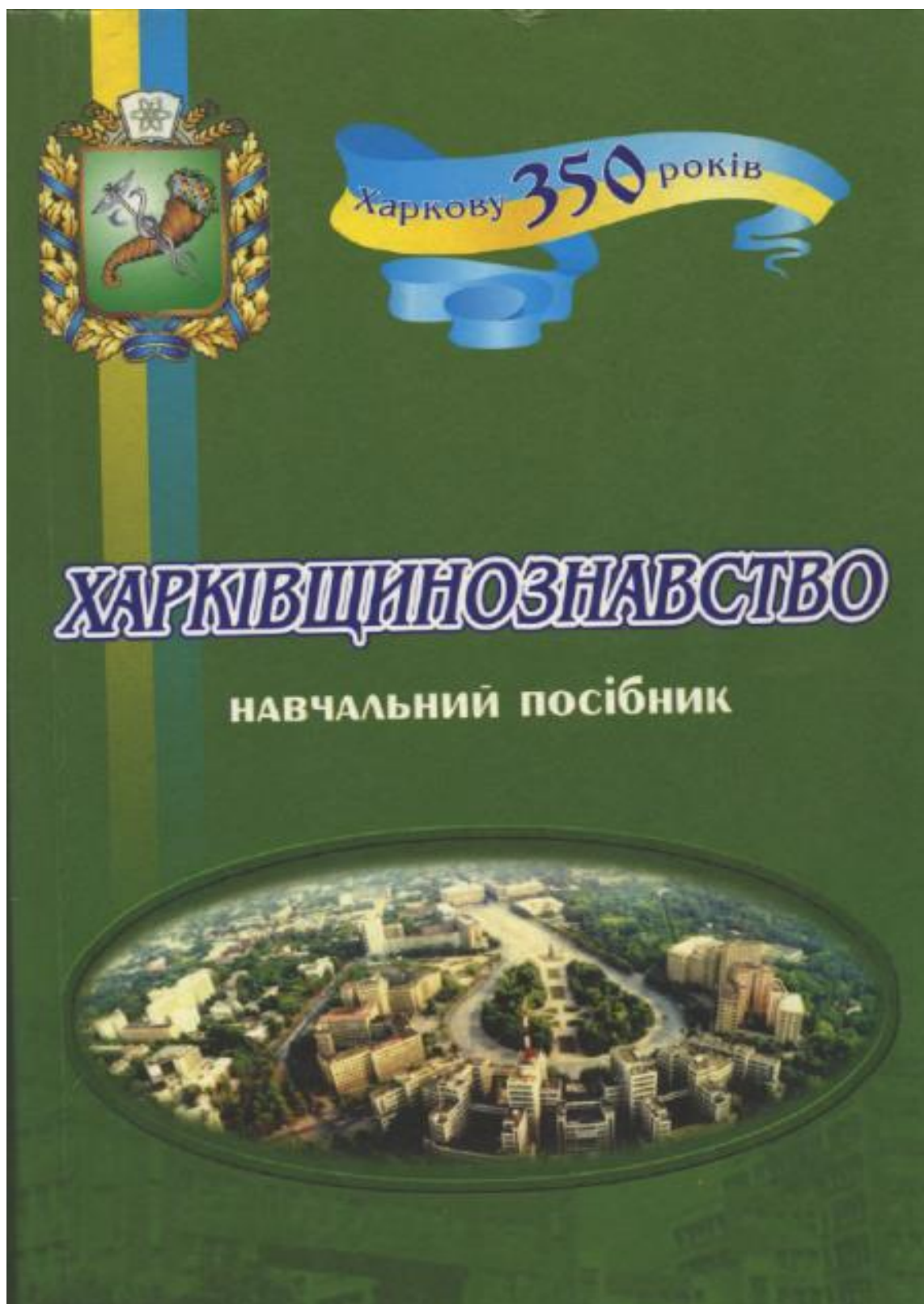
Додаток В

Титульна сторінка навчального посібника
«Історія рідного краю (Харківщинознавство)»

Джерело: *Історія рідного краю (Харківщинознавство)*, 1 і 2 ч. / Б. Зайцев та ін.
Харків : Сх.-регіон. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2002. 264 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Титульна сторінка навчального посібника «Харківщинознавство»

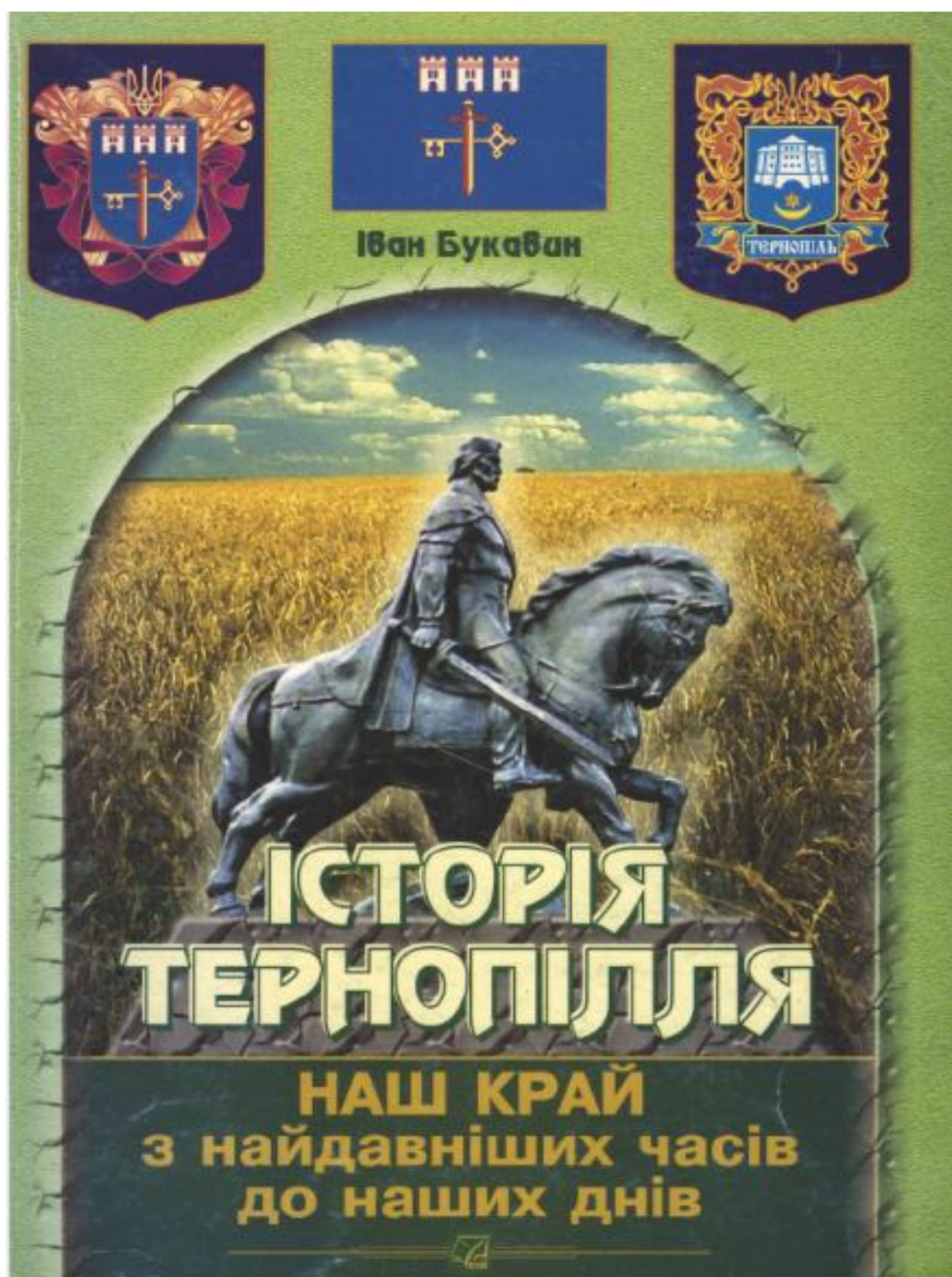

Джерело: Харківщинознавство : навч. посіб. для учнів загальноосвіт. шкіл / за ред. Л. Д. Покроєвої, В. Є. Луняченка. Харків : Гімназія, 2004. 432 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток Д

Титульна сторінка посібника «Історія Тернопілля»

Джерело: Букавин І. *Історія Тернопілля* : наш край з найдавніших часів до наших днів. Тернопіль : Астон, 2004. 104 с. (із фондів Педагогічного музею України)

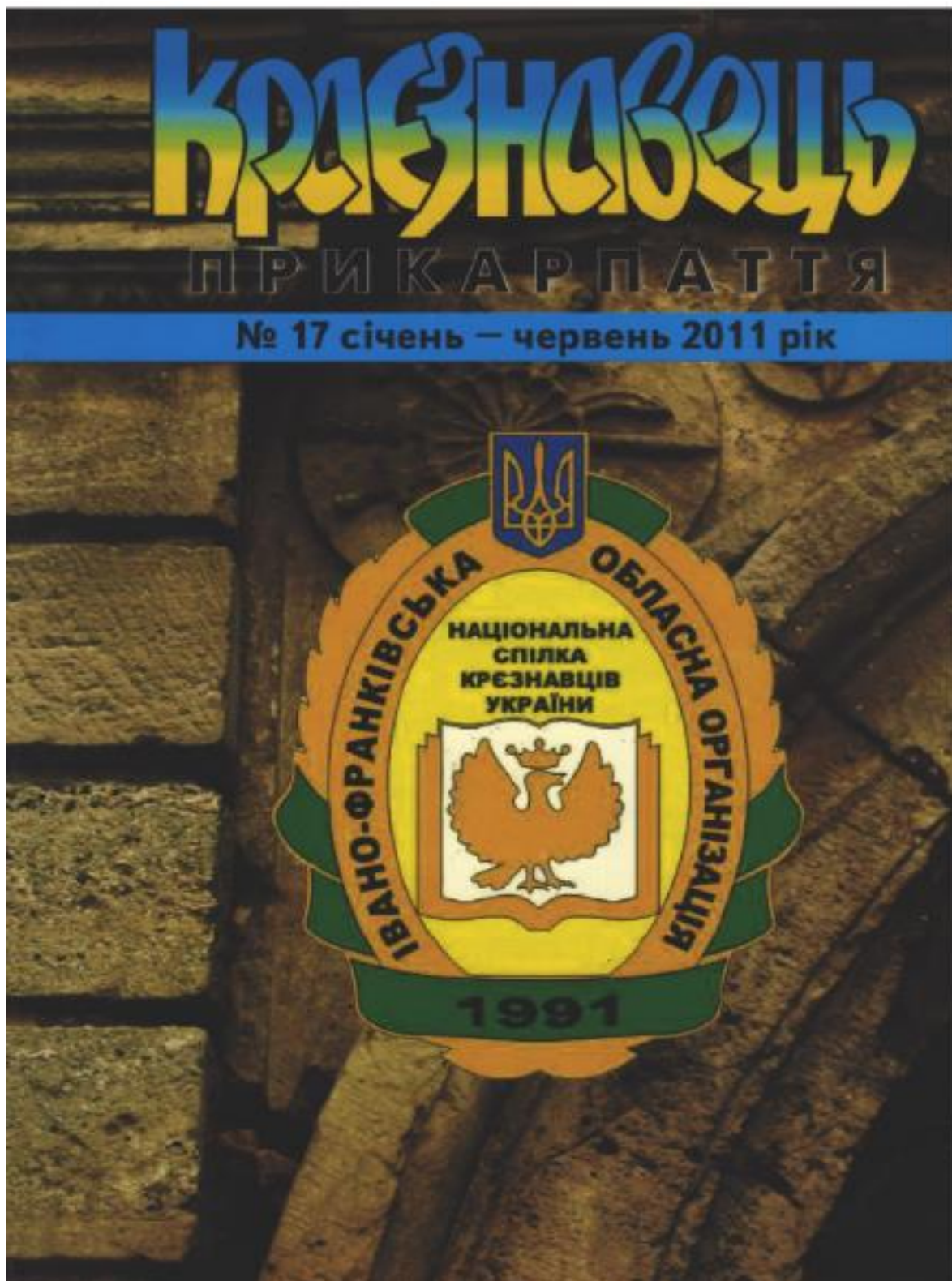
Титульна сторінка посібника «Історія Тернопілля»

Джерело: Букавин І. Я. *Історія Тернопілля* : документи та матеріали до теми «Наш край». Тернопіль : Астон, 2004. 48 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток Е

**Титульна сторінка регіонального науково-методичного альманаху
«Краєзнавець Прикарпаття»**

Джерело: Краєзнавець Прикарпаття : регіон. наук.-метод. альманах. 2011. № 17 (січень – червень). (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток Ж

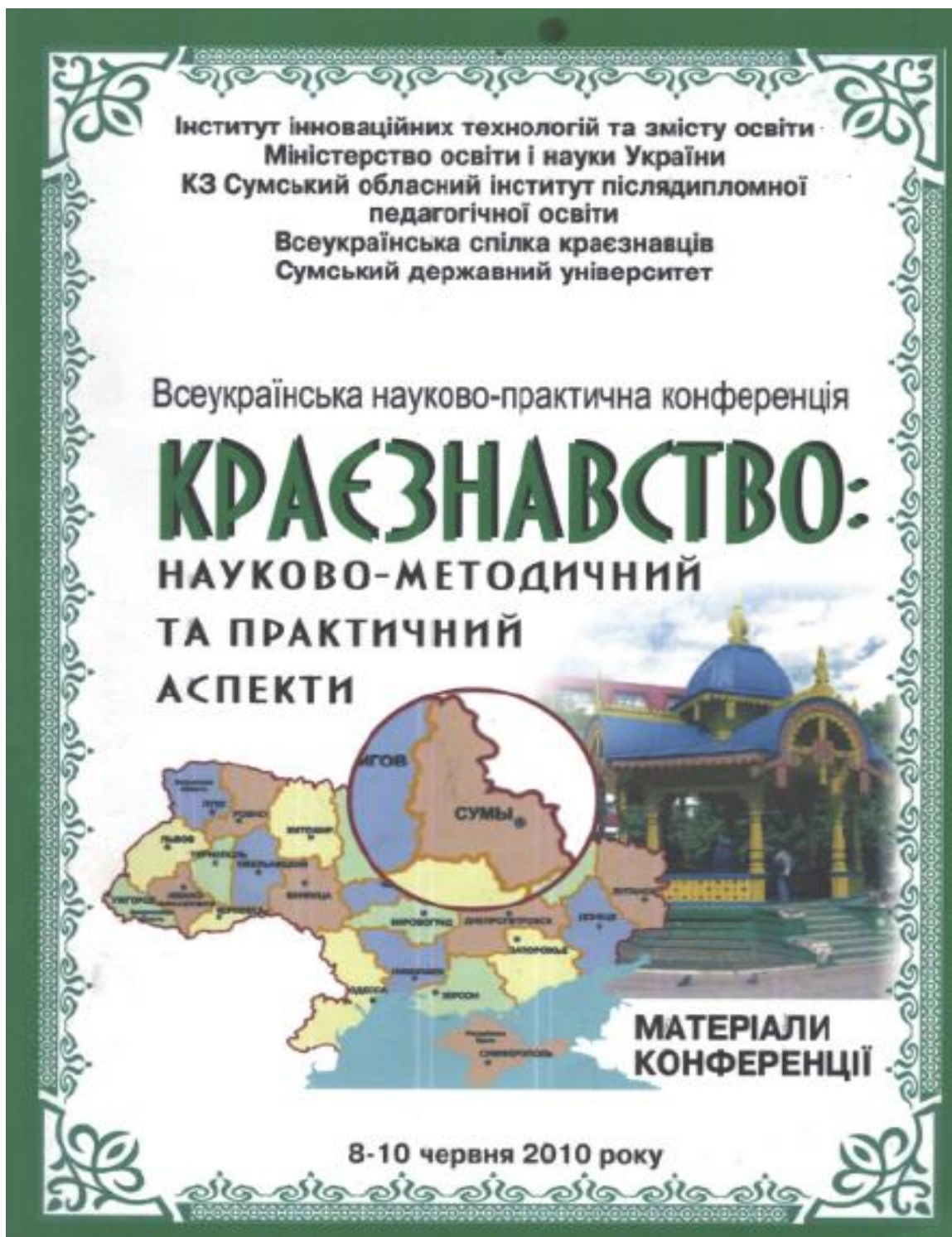
Титульна сторінка Краєзнавчого вісник Кіровоградщини

Джерело: Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. Кіровоград : Центрально-Українське виробництво. 2008. Вип. II. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток II

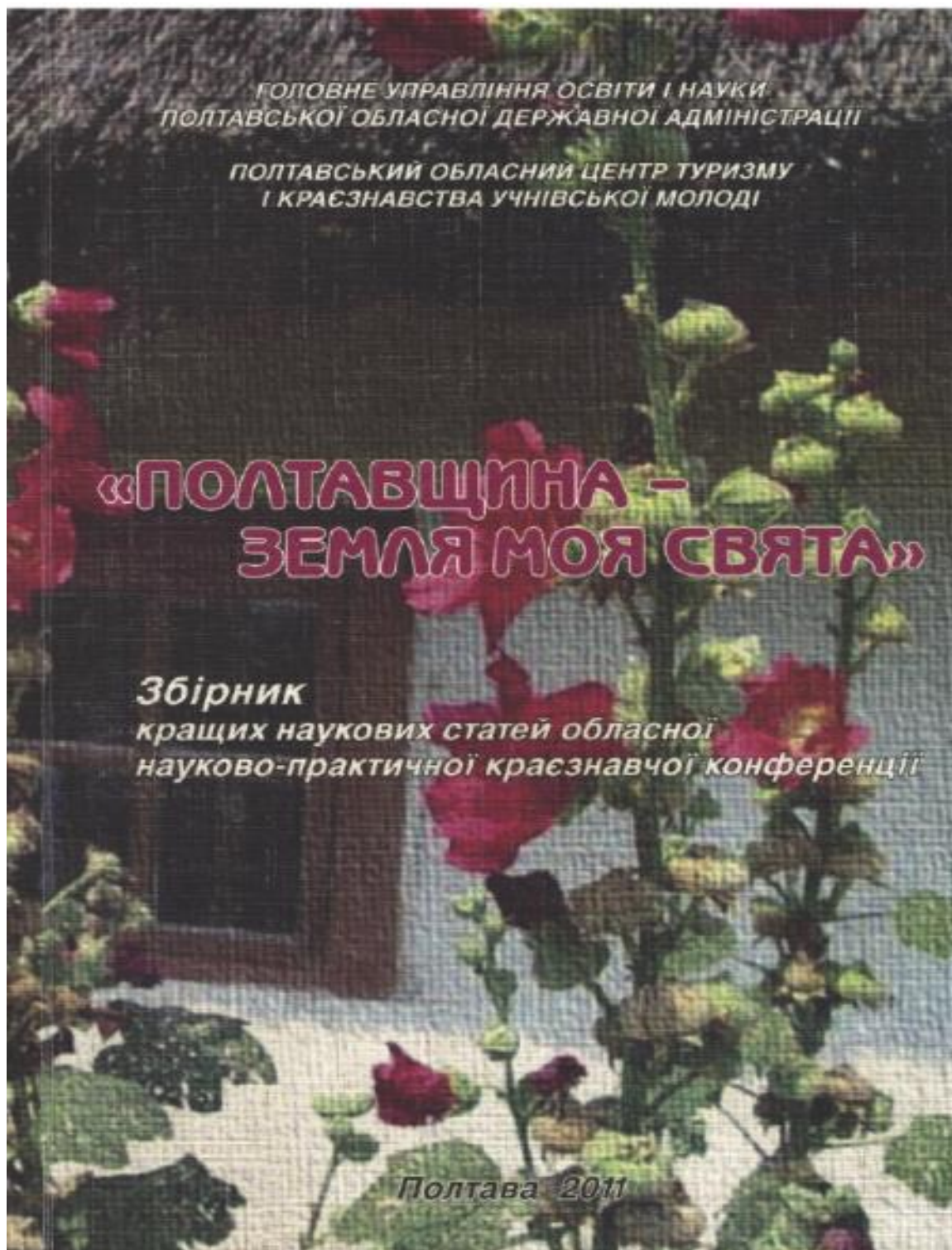
Титульна сторінка матеріалів конференції «Краєзнавство: науково-методичний та практичний аспекти»

Джерело: *Краєзнавство: наук.-метод. та практ. аспекти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 8–10 черв. 2010 р.*; Ін-т інноваційних технологій та змісту освіти МОН України; КЗ «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», Всеукраїнська спілка краєзнавців, Сумський державний університет. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток К

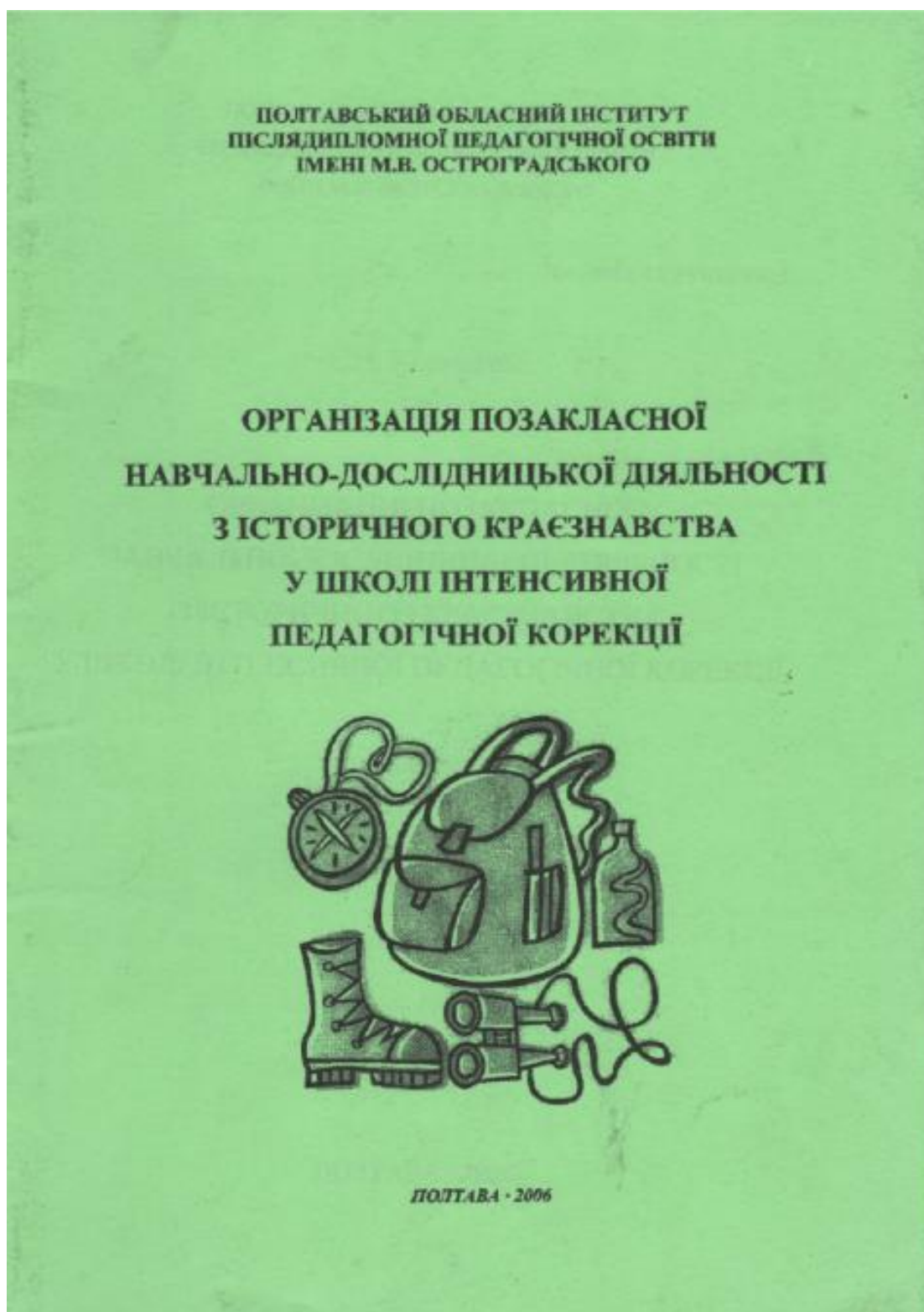
Титульна сторінка збірника кращих наукових статей обласної науково-практичної краєзнавчої конференції «Полтавщина – земля моя свята» (2011)

Джерело: Полтавщина – земля моя свята : зб. кращих наук. ст. обласної наук.-практ. краєзнавчої конф.; Головне управління освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації; Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2011. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток Л

Титульна сторінка матеріалів з досвіду роботи

Джерело: Копилець Є. В. *Організація позакласної навчально-дослідницької діяльності з історичного краєзнавства у школі інтенсивної педагогічної корекції: з досвіду роботи;* Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. Полтава, 2006. 35 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток М

**Титульна сторінка книги для учнів початкових класів
«Моє улюблене місто Миколаїв»**

Джерело: Моє улюблене місто Миколаїв : книга для учнів початкових класів. Миколаїв, 2008. 48 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток Н

Титульна сторінка посібника «Музейна абетка»

Джерело: *Музейна абетка*. Управління культури Херсонської обласної державної адміністрації, Херсонський обласний краєзнавчий музей; керівник проєкту Т. Г. Братченко; уклад. Л. З. Вдовиченко, О. М. Вихор; наук. ред. Ю. О. Ржевська. Херсон: Вид. «Гілея», 2013. 44 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток Р

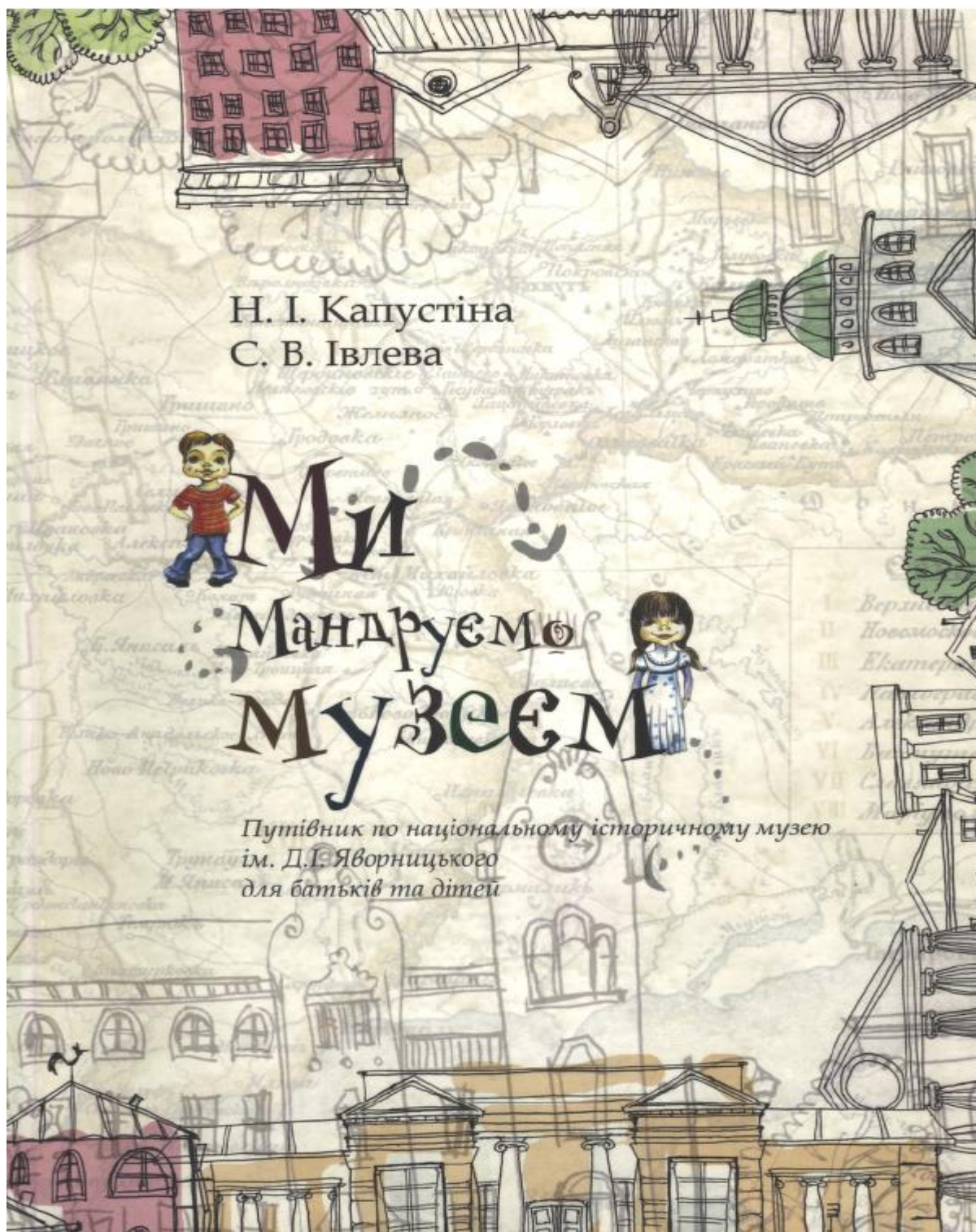
Титульна сторінка наукового збірника «Історичне краєзнавство в системі освіти України : здобутки, проблеми, перспективи»

Джерело: Історичне краєзнавство в системі освіти України : здобутки, проблеми, перспективи : наук. зб. Кам'янець-Подільський : Абетка – НОВА, 2002. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток С

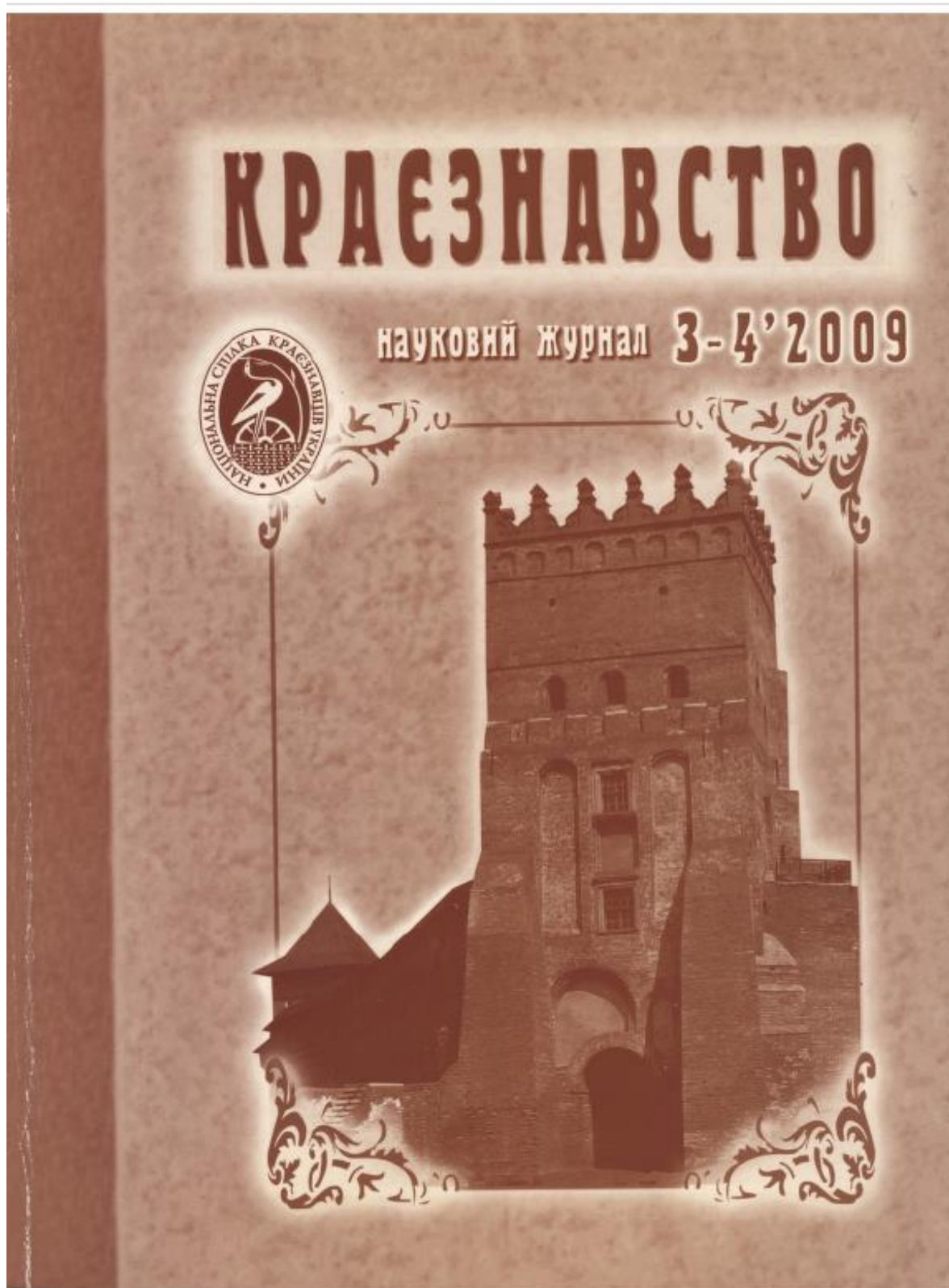
Титульна сторінка до путівника національного історичного музею
Д.І. Яворницького

Джерело: Капустіна Н. І., Івлева С. В. Ми мандруємо музеєм : путівник національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького для батьків та дітей. Дніпропетровськ, 2011. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток Т

Титульна сторінка наукового журналу «Краєзнавство» (2009)

Джерело: Краєзнавство : наук. журн. 2009. № 3/4. 342 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Титульна сторінка наукового журналу «Краєзнавство» (2011)

Джерело: Краєзнавство : наук. журн. 2011. № 3. 134 с. (із фондів Педагогічного музею України)

Додаток У

Майстер-клас із складання композицій у техніці «флористика» в національній колористиці (Місце проведення: ЗЗСО №25, м. Київ)

Світлина з майстер-класу із складання композицій у техніці «флористика» в національній колористиці

Світлина з майстер-класу із складання флористичних композицій в національній колористиці. Фото (знизу): майстер-клас в літньому дитячому таборі

**Світлини із майстер-класу з виготовлення композицій
до Дня Святого Миколая на ВДНГ**

Додаток Ф

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-педагогічної, освітньої
роботи та міжнародних зв'язків

_____ Ім'я ПРИЗВИЩЕ

«_____» _____ 2023 року

ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ
ОСВІТИ В УКРАЇНІ (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття)**

для студентів

рівня вищої освіти:	другого (магістерського)
галузь знань:	01 Освіта/Педагогіка
спеціальності:	011 Освітні, педагогічні науки

Розробник:

Вишнеvsька Ганна Петрівна, методист вищої категорії навчально-методичного відділу Навчально-науковий інститут менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Програму розглянуто і затверджено на засіданні _____
протокол № _____ від _____

Завідувач кафедри _____ Ім'я ПРІЗВИЩЕ

Робочу програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми
011 «Освітні, педагогічні науки»

« ____ » _____ 2023 р.

Гарант освітньо-професійної програми

011 Освітні, педагогічні науки _____ Ім'я ПРІЗВИЩЕ

Робочу програму перевірено

« ____ » _____ 2023 р.

Навчально-методична картка дисципліни
Разом: 90 год., лекції – 8 год., семінарські заняття – 16 год.,
самостійна робота – 60 год., модульний контроль – 6 год., залік

Модулі	Змістовий модуль І			Змістовий модуль ІІ			Змістовий модуль ІІІ								
	Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку змісту шкільної освіти з урахуванням етнокультурних тенденцій	Посилення етнокультурних тенденцій в умовах становлення та модернізації змісту шкільної освіти в Україні (1991–2018)	Реалізація етнокультурних тенденцій в змісті шкільної освіти у закладах середньої освіти різних типів і структур	Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку змісту шкільної освіти в Україні (1991–2018)	Посилення етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти учнів в умовах зміни парадигм освіти (1991–2018)	Особистісно-професійні вимоги до підготовки вчителів щодо реалізації етнокультурного компоненту у змісті шкільної освіти	Досвід та моделі адаптації продуктивних ідей етнокультурного компоненту в практику ЗЗСО	1	2	3					
Назва модуля	1	2	3	4	5	6	7	8							
	74 бали			58 балів			75 балів								
	Концептуальні основи розвитку змісту шкільної освіти в Незалежній Україні	Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у відтинку історії (1991–2018)	Пріоритетні чинники розвитку етнокультурного компоненту змісту шкільної освіти	Характеристика етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти учнів в умовах зміни парадигм освіти (1991–2018)	Нормативно-методичний супровід розвитку етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти (1991–2018)	Варіативність етнокультурної компоненти у змісті шкільної освіти	Особистісно-професійні вимоги до підготовки вчителів щодо реалізації етнокультурного компоненту у змісті шкільної освіти	Досвід та моделі адаптації продуктивних ідей етнокультурного компоненту в практику ЗЗСО	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал
Теми лекцій	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	11 балів	
	11 балів			11 балів			11 балів			11 балів			11 балів		
	11 балів			11 балів			11 балів			11 балів			11 балів		
Теми семінарських занять	11 балів			11 балів			11 балів			11 балів			11 балів		
	11 балів			11 балів			11 балів			11 балів			11 балів		
	11 балів			11 балів			11 балів			11 балів			11 балів		
Самостійна робота	15 балів			10 балів			15 балів			15 балів			15 балів		
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота 1			Модульна контрольна робота 2			Модульна контрольна робота 3			Модульна контрольна робота 3			Модульна контрольна робота 3		
Цілюмковий контроль	25 балів			25 балів			25 балів			25 балів			25 балів		
	Залік			Залік			Залік			Залік			Залік		

$$K = 207:100 = 2,07$$

Рекомендовані джерела

1. Андрущенко В. П. *Стратегія реформування освіти в Україні*: рек. з освітньої політики. Київ : К. І. С., 2003. 296 с.
2. Антонюк Л. М. *Виховання дітей національних меншин на Волині (XIX – початок XX ст.): порівняльний аналіз: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01; Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка*. Житомир, 2015. 214 с.
3. Березюк О. Головні напрями етнокультурологічної підготовки в освітньо-виховних системах Полісся. *Етнокультурний компонент освітньо-виховних систем Полісся* : зб. наук. праць молодих дослідників. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2009. С. 8–13.
4. Березюк О. С. Тенденції формування етнокультурної компетентності особистості. *Проблеми освіти* : наук-метод. зб. 2015. Спецвип. № 85. С. 10–14.
5. Бондар Т. Важливість підготовки майбутніх учителів української мови та літератури в міжкультурному середовищі. *Молодь і ринок*. 2022. № 5(203). С. 6–10.
6. Ващенко Г. *Виховний ідеал* : підруч. для виховників, учителів і українських родин : друге видання. Брюссель – Торонто – Нью Йорк – Лондон – Мюнхен : В-во Центральної Управи Спілки Української Молоді, 1976. 208 с.
7. Ващенко Г. *Праці з педагогіки та психології*. Київ : Школяр, 2000. 416 с.
8. Вишневецька Г. П. Практичний досвід реалізації етнокультурного компоненту в позакласній роботі. *Імідж сучасного педагога*. 2023. Вип. 4(211). С. 119–125. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4\(211\)-119-125](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-119-125)
9. Гончаренко С. У., Мальований Ю. І. Світоглядні функції загальної середньої освіти. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 1. С. 44–56.
10. Гончаренко С. У., Мальований Ю. І. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи. *Рідна школа*. 1993. № 4. С. 51–56.
11. Доповідна записка про початок 1992–1993 навчального року в загальноосвітніх школах, школах-інтернатах та дошкільних закладах України. *Протоколи засідань колегії та документи до них*. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 18. Спр. 9 (на 102 арк). Арк. 48, 60, 61.
12. Про освіту : *Закон України від 23 травня 1991 року № 1060-XII*. Закон втратив чинність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> (дата звернення: 21.10.2023).
13. Зубрицька М. Методичні засади формування етнокультурної компетентності школярів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 491–496. URL: https://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-63.pdf (дата звернення: 10.07.2023).
14. Зязюн І. А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу. *Рідна школа*. 2000. № 8. С. 8–13.
15. Ковач Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття в період незалежності України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних*

досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 37. С. 187–201. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovach_etnokulturnyi.pdf (дата звернення: 12.07.2023).

16. *Концепція школи нової генерації – української національної школи-родини* / П. П. Кононенко, М. Г. Стельмахович, Т. П. Усатенко та ін. Київ : Українознавство, 1995. 81 с.

17. Кремень В. Г. *Освіта і наука України – шлях модернізації*. Київ : Грамота, 2003. 213 с.

18. Липчанська Ю. В. Етнокультурна направленість навчання та виховання у вищій школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Т. 2. № 76. С. 117–120; С. 118.

19. Лутай В. С. *Філософія сучасної освіти*: навч. посібник. Київ : Центр «Магістр-S» Творчої спілки вчителів України, 1996. 256 с.

20. Мацейків Т. І. Етнокультурний складник курсу історії України як засіб формування громадянської компетентності старшокласників. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 77. С. 142–146. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33335/Matseykiv.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 02.07.2023).

21. Молнар Т. Теоретико-методологічні основи концепції підготовки майбутніх педагогів до роботи в міжкультурному просторі Закарпаття. *Молодь і ринок*. 2022. № 6(204). С. 110–114.

22. Московчук Л. М. Педагогічні умови формування етнокультурної компетентності здобувачів початкової освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2022. № 32. С. 153–175.

23. *Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті*. Київ : Відродження, 2001. 16 с.

24. Положення про Всеукраїнський дитячо-юнацький фестиваль традиційного народного мистецтва і народних промислів. *Протоколи, рішення колегії та документи до них*. 24 черв. 1992 р. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 18. Спр. 7 (на 66 сторінках). Арк. 53-55.

25. Положення про заклад освіти. *Протоколи, рішення колегії та документи до них*. 24 черв. 1992 р. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 18. Спр. 7 (на 66 сторінках). Арк. 13-22.

26. *Практична педагогіка виховання*: посіб. з теорії та методики виховання / упоряд. Г. І. Іванюк; за ред. проф. М. Ю. Красовицького. Київ; Івано-Франківськ : Плай, 2000. 218 с.

27. Романенко М. І. *Освітня парадигма: генезис ідей та систем*: наук. монографія. Дніпропетровськ: «Промінь», 2000. 160 с.

28. Русин Г. А., Розлуцька Г. М. Етнопедagogічні характеристики моделей шкільної освіти українців на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – на

початку XX століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. Т. 1. № 2(104). С. 113–125. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/553 (дата звернення: 05.07.2023).

29. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть. *Освіта України*. 2000. 12 квіт. № 15. С. 4.

30. Семікін М. О. Філософсько-освітній потенціал етнопедагогічного знання у сучасній професійній підготовці педагога. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2012. № 9. С. 95–102.

31. Сірополко С. О. Завдання нової школи у Маловідомі джерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): хрестоматія / упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. Київ : Наук. світ, 2003. С. 155–163.

32. Соляр Р. І. *Формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва* : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка; ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника», 2018. 299 с.

33. Стельмахович М. Г. *Народна педагогіка*. Київ : Пед. думка, 1985. 234 с.

34. Стельмахович М. Г. *Українська народна педагогіка*. Київ : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. 231 с.

35. *Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення* : кол. монографія / В. Д. Баран та ін. Київ : НДІУ, 2018. 304 с.

36. Цюняк О. Професійна підготовка майбутніх педагогів у контексті етнокультурної парадигми. *Гірська школа Українських Карпат*. 2016. № 15. С. 84–86.

37. Якубова Л. Д. Тенденції етнокультурного життя УСРР у контексті коренізації (1924–1935 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 2. С. 74–88. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2006_2_74 (дата звернення: 12.07.2023)

38. Ярошенко А. О. Гуманізація вітчизняної освіти : філософсько-педагогічні роздуми. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2006. Вип. 4. С. 29–36 URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3928/Yaroshenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.05.2023).

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації

1. Вишневська Г. П. Формування етнокультурних компетентностей керівників закладів загальної середньої освіти. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. 2023. Вип. 25(54). С. 73–85. [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25\(54\)-73-85](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-25(54)-73-85)

2. Вишневська Г. П. Організаційні та педагогічні умови розвитку етнокультурного потенціалу вчителів. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 9(15) С. 687–697. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-687-697](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-687-697)

3. Вишневська Г. П. Практичний досвід реалізації етнокультурного компоненту в позакласній роботі. *Імідж сучасного педагога*. 2023. Вип. 4(211). С. 119–125. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4\(211\)-119-125](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-119-125)

4. Вишневська Г. П. Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (1990–2010-ті рр.) як проблема дослідження. *Актуальні питання гуманітарних наук*: міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. 2023. Вип. 65. С. 283–289. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-1-44>

5. Вишневська Г. П. Етнокультурні тенденції вдосконалення змісту шкільної освіти в Україні (1991–2010). *Молодь і ринок*. 2023. № 8(216). С. 110–115.

Публікації, у яких додатково висвітлено наукові результати дисертації

6. Вишневська Г. П. Духовно-моральне виховання як чинник формування життєвих компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. 8(14) С. 765–776. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-765-776](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-765-776)

7. Вишневська Г. П. Зміст, форми і методи науково-методичного супроводу розвитку творчого потенціалу педагогічного колективу. *Парадигмальна модель керівника сфери освіти у контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали Міжнар. форуму управлін. діяльності; відп. за вип. О. С. Боднар, Г. М. Мешко; редкол. : В. П. Кравець [та ін.]. Тернопіль : КРОК, 2019. С. 301–310.

8. Vyshnevskya H. Metod and experience of holding master-classes. *Europska veda. Vedecky casopis. European science: Scientific journal. Podhajska*. 2018. № 5. С. 119–121.

Додаток Ц

Відомості про апробацію результатів дисертації*Міжнародні науково-практичні конференції:*

«Positioning of educational in the market of educational services by traditional and recent media resources» (м. Київ, 2018),

«Економічні, соціальні та інформаційні аспекти європейських інтеграційних процесів» (м. Подгайська, Словацька Республіка, 2018),

«Парадигмальна модель керівника сфери освіти у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Тернопіль, 2019),

International Course in Organizational Psychology «Organizational well-being/disease, its causes, consequences and moderating variables» (м. Київ, 2019),

«Школа синергії освіти і духовності: нові виклики, тренди і можливості» (м. Київ, 2020).

Участь у міжнародному тренінгу: «Попередження булінгу в дитячо-юнацькому колективі», що відбувався під час науково-методичної студії «Інформаційно-аналітична компетентність педагога – шлях до професійного успіху» (м. Подгайська, Словацька Республіка, 2018);

Оприлюднення результатів дисертації *під час стажування* у Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania (Словацька Республіка, з 31.10.2018 р. до 09.11.2018 р.).

Матеріали дисертації проходили апробацію під час *викладання курсу* «Ключові питання шкільної освіти ЄС» «Україна-ЄС: крос-культурні порівняння в освітніх дослідженнях» (м. Київ, 2018).

Всеукраїнські науково-практичні конференції:

«Проектний менеджмент у виховній роботі». Освітній Центр «INSIGHT» (м. Київ, 2018),

«Методика управління формуванням в учнівської та студентської молоді навичок створення екологічного проекту» (м. Київ, 2018),

«Нова українська школа: разом до успіху» (м. Київ, 2018),

«Соціалізація обдарованого учня в інтернет-середовищі: методичне забезпечення і супровід» (м. Київ, 2018),

«Психолого-педагогічний супровід підготовки конкурентноспроможних фахівців: виклики сьогодення» (м. Київ, 2020),

«Позиціонування закладу освіти засобами новітніх технологій менеджменту» (м. Бориспіль, 2020).

Додаток Ш

Акти про впровадження результатів дисертації

ВИКОНАВЧИЙ ОРГАН КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
(КИЇВСЬКА МІСЬКА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ)

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ

**КОМУНАЛЬНИЙ КОМПЛЕКСНИЙ ПОЗАШКІЛЬНИЙ
НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ МІСЬКИЙ БУДИНОК УЧИТЕЛЯ»**

вул. Володимирська, 57, м. Київ, 01030, тел./факс (44) 234-81-25, тел. (44) 234-30-72
e-mail: kmbu.kiev@ukr.net, p/p UA808201720344220003000048611, UA508201720314251003203048611
в ДКСУ м. Києва, код банку 820172, код ЄДРПОУ 02597232

вих. №157 від 05.10.2023р.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні
(90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття)

Вишневської Ганни Петрівни

поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011
Науки про освіту/ Освітні, педагогічні науки.

Протягом 2019 - 2021 років результати дисертаційного дослідження Г.П. Вишневської послідовно впроваджувалися в зміст освітнього процесу Київського міського будинку вчителя.

Г.П.Вишневська – лауреат фестивалю народної творчості працівників установ освіти м. Києва «Квітучі барви таланту» (номінація «Декоративно-прикладне мистецтво»).

Впровадження результатів дисертаційного дослідження знайшло відображення в проведених персональних виставках. Таких, як: «Пісня серця» (розпис на склі), «Великодні розмаїття» (алмазна вишивка, розпис), виставка декоративних тарілок (комбінована техніка: декупаж, розпис).

Матеріали, що відображають результати дослідження, були сконцентровані у проведенні тематичних концертних програмах за участі освітян міста, творчих вечорах, виставках в рамках етнокультурних проєктів тощо.

Результати дослідження становлять теоретичну та практичну значущість та рекомендуються до впровадження у практику закладів позашкільної освіти.

Заступник директора
з навчально-виховної роботи

I.V. КУНЕВИЧ

УКРАЇНА
ПОДІЛЬСЬКА РАЙОННА в місті КИЄВІ ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ
Позашкільний навчальний заклад
Будинок дитячої творчості

Контрактова пл., 12, м. Київ, 04070, тел. 0 (44) 425-32-88, факс 0 (44) 425-34-92, e-mail domikpodol@ukr.net, код ЄДРПОУ 22878157

13 жовтня 2023р.

№ 134

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Етнокультурні тенденції розвитку шкільної освіти в Україні (90-ті рр. XX – 10-ті рр. XXI століття) Вишневської Ганни Петрівни поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Науки про освіту/ Освітні, педагогічні науки.

Результати дисертаційного дослідження в освітній процес Будинку дитячої творчості Подільського району м. Києва впроваджувалися протягом 2019 - 2021 років Г.П. Вишневською через посилення теоретичної та практичної складової підготовки керівників гуртків та вихованців гуртків образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.

Освітній процес спрямований на формування гнучких навичок педагогів: креативність, гнучкість, аналітичне мислення та ін. Використовувались інтерактивні методи навчання та нетрадиційні форми організації навчання.

Під час роботи з педагогами акцентувалась увага на: вплив етнокультурних тенденцій на розвиток змісту шкільної/ позашкільної освіти в Україні, періодизацію етнокультурних тенденцій, особистісно-професійні вимоги до педагогів тощо.

Відповідно до проблематики дослідження була проведена низка заходів за участі гуртківців закладу, наприклад: майстер-клас зі створення оберегу за національними традиціями, виготовлення колажу «Україна – це ми!», акція «Вишиванка – код нації», виставка українських національних орнаментів тощо.

Результати дослідження становлять теоретичну та практичну значущість та рекомендуються до впровадження у практику закладів позашкільної освіти.

Директор

Христина СКВИРСЬКА- ГРИЩУК

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 КИЇВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
 ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА І ДИЗАЙНУ
 імені МИХАЙЛА БОЙЧУКА

Україна, 01103, Київ, вул. М. Бойчука, 32

Тел.: (044) 285-77-16, факс (044) 285-32-75

25.10.2023 № 452

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти
 в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття) Вишневської
 Ганни Петрівни
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі
 спеціальності 011 Науки про освіту/ Освітні, педагогічні науки.

У період з 2018 по 2021 роки Г.П. Вишневська здійснювала послідовне впровадження результатів дисертаційного дослідження з теми:
 «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття) в зміст освітнього процесу Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. Михайла Бойчука. Матеріали, що відображають результати дослідження, були презентовані у лекціях та семінарах з Програми (курсу за вибором студента) «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття), складеною до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки.

Контент лекцій розроблено за результатами аналізу архівних джерел та широкого спектру історіографічних праць. Відповідно до проблематики дослідження апробовано лекції за двома модулями Програми.

Проведені семінарські заняття у формі майстер-класів з демонстрацією авторських національних костюмів становлять теоретичну і практичну значущість для підготовки майбутніх фахівців. Поданий теоретичний і візуальний матеріал досягли бажаних результатів. В процесі проведення занять

здобувачі вищої освіти закладу засвоїли нові етнокультурні знання та шляхи їх застосування під час проектуванні національних костюмів.

Узагальнені висновки під час проведення лекцій і семінарських занять підтверджують високий науковий рівень виконаного дисертаційного дослідження, його вагому теоретичну та практичну значущість. Наукові та практичні здобутки дисертантки можуть використовуватися здобувачами вищої освіти, науковцями, а також для розробки методичних рекомендацій та посібників.

Зав.кафедри мистецтва текстилю, вишивки та костюма

 В.Д. Андріяшко

Проректор з науково-педагогічної діяльності

 І.В. Петрова

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МЕНЕДЖМЕНТУ та
ПСИХОЛОГІЇ**

вул. Січових Стрільців, 52-а, м. Київ, 04053 ; тел. (044) 484-10-96
E-mail: rector@umo.edu.ua; web: umo.edu.ua Код ЄДРПОУ 35830447

Вих. №18-05/12006 від 13.11.2023р

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
**«Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти
в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття)**

Вишневської Ганни Петрівни

поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Науки про освіту/ Освітні, педагогічні науки.

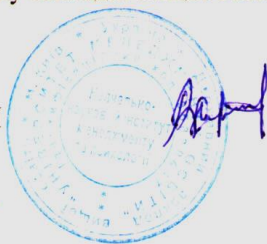
У період з 2018 по 2021 роки Г.П. Вишневська здійснювала послідовне впровадження результатів дисертаційного дослідження з теми: «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття) в зміст освітнього процесу Навчально-наукового інституту менеджменту та психології, працюючи на посаді зав. відділення підготовки іноземних громадян до вступу у заклади вищої освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Матеріали, що відображають результати дослідження, були сконцентровані у лекціях з Програми курсу за вибором студента «Етнокультурні тенденції розвитку змісту шкільної освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – 10-ті рр. ХХІ століття), складеною до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки. Контент лекцій розроблено за результатами аналізу архівних джерел та широкого спектру історіографічних праць. Відповідно до проблематики дослідження апробовано лекції з тем: «Періодизація етнокультурних тенденцій розвитку змісту шкільної освіти в Україні у відтинку історії (1991-2018)», «Варіативність етнокультурної компоненти у зміст шкільної освіти», «Особистісно-професійні вимоги до вчителів щодо реалізації етнокультурного компоненту у зміст шкільної освіти», «Досвід та моделі адаптації продуктивних ідей щодо реалізації етнокультурного компоненту в практику ЗЗСО», що становлять як теоретичну, так і практичну значущість для підготовки майбутніх фахівців.

Відповідно до проблематики дослідження систематично проводилися заходи за участі іноземних слухачів відділення підготовки іноземних громадян до вступу у заклади вищої освіти університету, а саме: тематичні лекції з історії української національної культури, свята до календарних дат, майстер-класи з виготовлення національних сувенірів в українських традиціях, акція

«Вишиванка – код нації» до Дня вишиванки, виставка українських національних орнаментів, виставка національних костюмів з приватної колекції авторки, персональна виставка картин авторки, свято «Масляна» за участі етнографічного музичного колективу українського фольклору «Веселий ярмарок», відвідування музеїв, виставок м. Києва тощо. Г. П. Вишневська стала ініціатором та організатором проведення екскурсії іноземних слухачів до Верховної Ради України, що сприяло кращому розумінню іноземцями української культури, історичного надбання українського народу тощо.

Матеріали заслуговують на високу оцінку та рекомендовані до впровадження у практику закладів вищої освіти.

Директор ННІМП

В.В.Супрун